

MAGYAR NYELVŐR

ALAPÍTVÁ 1872-BEN

TARTALMÁBÓL

150 ÉVES A MAGYAR NYELVŐR

Lőrincze Péter: „Folyamatosan értékelni a nyelvhasználat kérdéseit a Kárpát-medencében”

Kövecses Zoltán: A NEMZET fogalma másként

Lantay Gyula: Idegen eredetű, jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő főnevek tárgyesete a magyar nyelvben

Pölcz Adám: A mondattani elemzés életszerűségéről

Büky László: A zekszer nyomában

Sántha Attila: Az „ördögi ármányos” Klézsén. Elsül a kapanyél – de tőpéncs nélkül

Kicsi Sándor András: Lant és cimbalom

Rácz János: A kölönték neveinek történeti-etimológiai vizsgálata

Balázs Géza: A Nyelvőr története (2.)

H. Tóth István: Őrzők a strázsán. A csehországi szórványban élő magyarok nyelve, kultúrája

Tuba Márta: 3. European Language Resource Coordination (ELRC) műhely-konferencia Magyarországon

Terdikné Takács Szilvia: Útjára indult az Élő magyaróra

NYR150

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELV ÉS KULTÚRA NEMZETKÖZI TÁRSASÁGÁNAK FOLYÓIRATA (2020–)

Megjelenik évente négyszer
(márciusban, júniusban, szeptemberben és decemberben)

Alapította a Magyar Tudományos Akadémia 1872-ben

SZERKESZTETTÉK:

Szarvas Gábor (1872–1895), Simonyi Zsigmond (1896–1919), Balassa József (1920–1940),
Beke Ödön (1946–1953), Lőrincze Lajos (1954–1993), Keszler Borbála (1994–2021)

VÉDNÖKI TESTÜLET:

Lőrincze Péter, Temesi Ferenc, Tőkés László, Várady Tibor

NEMZETKÖZI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Fedosov, Aleksandrovich Viktor (Vlagyimir, Oroszország), Dragaschnig, Edina (Grác, Ausztria),
Lizanec, Petro (Ungvár, Ukrajna), Mifsud, Mari Lee (Richmond, USA),
Schvarcz, Brigitta R. (Tel-Aviv, Izrael), Sivonen, Jari (Oulu, Finnország)

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Aczél Petra (Budapesti Corvinus Egyetem), Adamikné Jászó Anna (ELTE), Balázs Géza (ELTE, PKE,
SZFE), Büky László (SZTE), Hidasi Judit (BGE), Horváth Péter Iván (PPKE), Cs. Jónás Erzsébet
(Nyíregyházi Egyetem), Kovács László (ELTE TÁTK), Kövecses Zoltán (ELTE), Minya Károly
(Nyíregyházi Egyetem), Pölcz Ádám (ELTE TÖK), Steklács János (PTE)

FELELŐS SZERKESZTŐ: Balázs Géza
SZERKESZTŐK: Minya Károly, Pölcz Ádám
MUNKATÁRSAK: Barta Éva, Vesszős Balázs
TÖRDELÉS, ARCULAT: Fancsek Krisztina

EGYÜTTMŰKÖDŐ PARTNER:

Magyar Nyelvőr Alapítvány
Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport
Petőfi Kulturális Ügynökség Kazinczy Műhely

NYOMDA: Könyvpont Nyomda, Budapest

A szerkesztőség címe:
1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.
A szerkesztőség e-mail-címe: magyarnyelvor@mnyknt.hu
A felelős szerkesztő közvetlen e-mail-címe: balazs.geza@gmail.com
Honlap: www.mnyknt.hu

A folyóirat elektronikus változata olvasható a világhálón:
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának repositóriumára:
http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_Nyelv=0151r.html
Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága: www.mnyknt.hu (2020–)

Kiadó: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága
Felelős kiadó: A Társaság elnöke
1072 Budapest, Rákóczi út 38. 1/2.
Telefon: 36-30-318-9666, e-mail: irodavezeto@mnyknt.hu
ISSN (nyomtatott) 0025-0236
ISSN (webváltozat) 1585-4515

Előfizethető: 2022-től kizárólag a kiadóban, a Magyar Nyelv és Kultúra
Nemzetközi Társaságánál
Egyes szám ára: 1500 Ft, éves előfizetés (4 szám): 6000 Ft

MAGYAR NYELVI
SZOLGÁLTATÓ IRODA
e-nyelv✓.hu

Igazságügyi nyelvész szakértői szakvélemény

Nyelvész szakértők szakmai alapon megvizsgálják szövegeit, és hivatalos szakvéleményt állítanak ki róla.

- jogszabályok, ipari, kereskedelmi, műszaki, adózási stb. szakszövegek értelmezése
- pályázati szövegek, hivatalos levelek, nyomtatványok értelmezése
- peres és nyomozati ügyekben nyelvészeti szakvélemény
- névtelen szövegek szerzőségének vizsgálata
- hivatalos szövegek közérthetőségének vizsgálata, egyszerűsítése

Az Igazságügyi Minisztériumban bejegyzett igazságügyi nyelvészeti cég két, ugyancsak vizsgázott, bejegyzett igazságügyi szakértővel.

Elérhetőségeink:

Telefon: +36 30 318 9666

E-mail: iroda@e-nyelv.hu

Honlap: www.e-nyelv.hu

Facebook: Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (Hungarian Language Services) | Facebook

TARTALOM

<i>Lőrincze Péter válasza Balázs Géza kérdéseire: „Folyamatosan értékelni a nyelvhasználat kérdéseit a Kárpát-medencében”</i>	133
Tanulmányok	
<i>Kövecses Zoltán: A NEMZET fogalma másként</i>	137
<i>Lantay Gyula: Idegen eredetű, jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő főnevek tárgyesete a magyar nyelvben</i>	165
<i>Pölcz Ádám: A mondattani elemzés életszerűségéről</i>	177
Szó- és szólásmagyarázatok	
<i>Büky László: A zekszer nyomában</i>	186
<i>Sántha Attila: Az „ördögi ármányos” Klézsén. Elsül a kapanyél – de tőpéncs nélkül</i>	191
<i>Kicsi Sándor András: Lant és cimbalom</i>	195
<i>Rácz János: A költőnek neveinek történeti-etimológiai vizsgálata</i>	201
Szemle	
<i>Cs. Jónás Erzsébet: Simigné Fenyő Sarolta: Életünk és a színek</i>	210
<i>Kiss Anita: Sebastyén Zsolt – Minya Károly (szerk.): Emlékkönyv Mizser Lajos tiszteletére</i>	216
<i>Andók Mónika: H. Varga Gyula (szerk.): A befolyásolás formái a médiában. Szándék, hatás, forma és tartalom</i>	220
Egyebek	
<i>Balázs Géza: A Nyelvőr története (2.)</i>	224
<i>H. Tóth István: Örök a strázsán. A csehországi szórványban élő magyarok nyelve, kultúrája</i>	248
<i>Tuba Márta: 3. European Language Resource Coordination (ELRC) műhely-konferencia Magyarországon</i>	255
<i>Terdikné Takács Szilvia: Útjára indult az Élő magyaróra</i>	259
<i>Kovács László: Lengyel Zsolt (nekrológ)</i>	261
<i>Balázs Géza: Bolla Kálmán (nekrológ)</i>	264
A Nyelvőr postája	267
Új szavak, kifejezések	270
Dokumentumok (Szegedi Törvényszék: Anyakönyvi ügyben hozott közigazgatási határozat jogszerűségének vizsgálata)	272

CONTENTS

<i>Lőrincze Péter's response to Balázs Géza's questions: "The issues of language use must be evaluated continuously in the Carpathian Basin"</i>	133
Papers	
<i>Kövecses, Zoltán: The concept of NATION differently</i>	137
<i>Lantay, Gyula: The accusative case of nouns of foreign origin ending in a marked consonant in the Hungarian language</i> ..	165
<i>Pölcz, Ádám: On the viability of syntactic analysis</i>	177
Explanations of words and phrases	
<i>Büky, László: Discussing "zekszer"</i>	186
<i>Sántha, Attila: The "infernal intriguer" in Klézse. The hoe handle goes off – but without "tőpéncs"</i>	191
<i>Kicsi, Sándor András: Lute and dulcimer</i>	195
<i>Rácz, János: The historical-etymological study of the names of sculpins</i>	201
Reviews	
<i>Cs. Jónás, Erzsébet: Simigné Fenyő Sarolta: Our life and colours</i>	210
<i>Kiss, Anita: Sebastyén Zsolt – Minya Károly (eds.): Memorial book in honour of Lajos Mizser</i>	216
<i>Andók, Mónika: H. Varga Gyula (ed.): Forms of influence in the media. Intention, effect, form and content</i>	220
Miscellaneous	
<i>Balázs, Géza: The History of Magyar Nyelvőr (Part 2)</i>	224
<i>H. Tóth, István: Keepers on guard. The language and culture of Hungarians living in the Czech Republic</i>	248
<i>Tuba, Márta: European Language Resource Coordination 3 (ELRC) workshop conference in Hungary</i>	255
<i>Terdikné Takács, Szilvia: Élő magyaróra has set off</i>	259
<i>Kovács, László: Lengyel Zsolt (obituary)</i>	261
<i>Balázs, Géza: Bolla Kálmán (obituary)</i>	264
The postbox of Magyar Nyelvőr	267
New words and phrases	270
Documents (The Court of Szeged: The Investigation of the legality of an administrative decision in the case of a birth certificate)	272

MAGYAR NYELVŐR

146. ÉVF. * 2022. ÁPRILIS–JÚNIUS * 2. SZÁM

„FOLYAMATOSAN ÉRTÉKELNI A NYELVHASZNÁLAT KÉRDÉSEIT A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN”

LŐRINCZE PÉTER VÁLASZAI BALÁZS GÉZA KÉRDÉSEIRE

Lőrincze Péter (1948) tanulmányait a Kodály Zoltán Zenei Általános Iskolában, a Móricz Zsigmond Gimnáziumban (korábbi Baár–Madas, ahol édesanyja érettségizett) végezte, majd a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi kapcsolatok szakán diplomázott, később a New York-i Fordham Egyetemen is tanult. Munkahelyei: Külkereskedelmi Minisztérium, Magyar Kereskedelmi Kamara (1981-től főtitkár, később a római kereskedelmi kirendeltség vezetője), Deloitte & Touche (1992, regionális vezető), TriGránit-csoport (2002), Vállalkozók Országos Szövetsége (elnöki tanácsadó), a Reformszövetség koordinátora (2008–2009). Jelenleg a VOSZ-funkció mellett a Dunamenti Kereskedelmi Kamarák Szövetségének a főtitkára. Legfontosabb társadalmi megbízatása: 8 évig volt a párizsi székhelyű, az OECD-hez kapcsolódó Business and Industry Advisory Committee alelnöke. Feleségével 1987 végén ismerkedett meg, és 33 éve élnek házasságban. Fia elektromos hajókat forgalmaz, unokája másfél éves.

Lőrincze Péter (forrás: mnyknt.hu)

Gazdasági, kereskedelmi szakemberként hogyan látod a gazdaság és nyelv kapcsolatát? Talán érdemes különválasztani az anyanyelvi tudás és az idegen nyelvi tudás minőségét, szintjét és helyzetét. Egészen egyszerűen fogalmazva: Állítható-e, hogy a jó anyanyelvi, idegen nyelvi tudás gazdasági sikert jelenthet?

A gazdasági életben – de lényegében az élet valamennyi területén – fontos, hogy az ember az anyanyelvét magas színvonalon használja. Hányszor látjuk,

hogy a megszólalás tartalmát képes lerontani a nem megfelelő előadás. Ma már szinte naponta készítünk prezentációt, a képviselt intézmény szempontjából előterjesztéseket, részt veszünk megbeszéléseken, ezekről emlékeztetőt írunk. Ha valaki nem tudja használni az anyanyelvét, hátrányban lesz, mondanivalója „nem megy keresztül”, netán unni fogják. Persze senki sem születik briliáns stilsztának. Gyakorlással viszont lehet fejlődni. Én például a Külkereskedelmi Minisztériumban mindig úgy írtam előterjesztést, hogy figyelembe vettem az „alapszabályt”: bevezetés, tárgyalás, majd befejezés. Aztán az egyes alfejezetekhez külön vázlatot készítettem, különös tekintettel a javaslatokat és konklúziókat tartalmazó befejezésre. Stílusomat biztosan javította, hogy az egyetem elvégzését követően vagy kétezer világgazdasági témájú újságcikket írtam társszerzőmmel és barátommal, Gonda Györggyel közösen. Ekkor megtanultuk, hogyan kell mondanivalónkat három vagy hat „flekke” tömöríteni. Idegen nyelvet persze lehet az anyanyelvtől függetlenül is tanulni. Használni azonban anyanyelvi környezetben csak az tudja, aki pontosan érti az anyanyelven elhangzottak vagy leírtak értelmét.

Számodra jelentett-e valamikor valamiben előnyt, hogy Lőrincze Lajos tanár úr fiaként a családból minőségi anyanyelvi szemléletet kaptál már a szülői házban?

A családban az idegen nyelveket illetően nem apám volt a nyelvzseni. Ő a gimnáziumi érettségi idején tudott magas szinten németül és latinul, ahogy a hasonló nevelést kapottak többsége a II. világháború előtt. Édesanyám a Baár–Madas Református Leánygimnázium növendékeként természetesen ugyancsak tudott németül és latinul, méghozzá olyan fokon, hogy később történészhallgatóként és Mályusz Elemér kedvenc tanítványaként kitért a középkori oklevélnémetben és latinban jártasságával. A világháború idején azonban egyszer azt mondta apámnak: Lajos, szerintem ide az oroszok fognak bejönni. Majd elment a könyvesboltba, és vett egy orosz nyelvkönyvet. Mivel a kulturális kapcsolatok az akkori Szovjetunióval nem virágoztak, a könyvből azt a hangsúlyozást tanulta meg, amelyet a gubernátor használt a muzsikhoz szólva, lévén a mű még a cár idején jelent meg. Amikor a Vörös Hadsereg elérte Pápát – szüleim akkor az ottani református gimnáziumban tanítottak –, anyám előállt: én tudok tolmácsolni. Később diplomát is szerzett. 1956-ban jelent meg fordításában Grekov professzor Az orosz parasztság története a legrégebbi időktől a XVII. századig című könyve. Gondoljunk bele! Anyám középosztálybeliként Vác legszebb részén, a Duna-parti sétányon nőtt fel, majd jött a Baár–Madas és a budapesti egyetem. Talán nem túlzok, ha azt állítom, hogy a paraszti étellel akkor ismerkedhetett, amikor apám a családjának Szentgálon bemutatta. El lehet képzelni, milyen kihívást jelentett Grekov professzor könyvének ma-

gyarra való átültetése. Persze Szentgálon a XX. századi magyar paraszti élet szókincsét lehetett megismerni, nem a századokkal korábbi orosz.

Milyen további családi hatásokat említenél?

Abban, hogy foglalkoztatott a kisebbségek – és természetesen elsősorban a magyar kisebbség – helyzete az I. világháborút követően, komoly szerepet játszott, hogy családjunk mindennapjai az „ötágú síp” jegyében teltek. Természetes volt, hogy évente többször Kolozsvárra utaztam apám barátaihoz, nyelvész kollégák családjához, a nappaliban gyakran felbukkantak a nyugati magyar irodalom jeles képviselői, a magyar nyelv elkötelezett barátai, a kiváló kertépítő Torontóból vagy az egyetemi barát, a baptista prédikátor, a jól menő nőgyógyász, Haraszi Sándor Atlanta mellől. Ugyancsak apámnak köszönhető, hogy a hatvanas évektől a vajdasági politikai és irodalmi lapokból tájékozódhattam a világról. Bár a Magyar Szónak is megvoltak a „tabui”, nem lehetett például írni a II. világháború végén lezajlott magyarellenes intézkedésekről, az újságból – ismerjük el – sokkal árnyaltabb kép jött át a világról, mint a hazai orgánumból. Az Új Symposionnak köszönhetem például Gion Nándor több évtizedig tartó barátságát. Kezdő középiskolás lehettem, amikor – a Nagyvilág című havi folyóiratnak köszönhetően – felfedeztem magamnak az amerikai írókat, Tennessee Williamst, Saroyant. Apám érdeklődéssel figyelte a folyamatot, majd figyelmeztetett. Persze jó olvasni amerikai írókat, de talán több figyelmet kellene szentelni a körülöttünk lévő nemzetek kultúráinak – mondta. Útmutatása alapján kezdtem el foglalkozni Közép-Európa történelmével, irodalmával. Ennek aztán közgazdászként is gyakran hasznát vettem. Egy bankárnál volt tárgyalásom Bukarestben, az irodája falán a régi százlejesnek az ábrázolása volt kifüggesztve. Én azonnal szóltam, hogy ismerem az „eredetit”, Grigorescu híres festményét. Máskor a Román Nemzeti Bank alelnöke fogadott, akit történetesen Bogzának hívtak. Azonnal közvetlenné vált a légkör, amikor megkérdeztem, nem rokona-e a híres publicista Bogzának. Hát még amikor felidéztem, hogy ismerem Bogzának a Sadoveanu temetéséről szóló tudósítását... Ugyancsak apám intett, hogy mindig tiszteltben kell tartanunk szomszédaink érzékenységét. Nem csak arról van szó, hogy megismerkedéskor nem kezdünk el azonnal olyan témáról beszélni, amelyről tudjuk, hogy a két ország tudományos körei, netán politikusai nem ítélnék meg azonosan. Ide tartozik az is, hogy vigyázunk a szavak kiejtésére, Brancusit például nem „olaszosítjuk”, hanem tudjuk, hogy ő „Brinkus”.

Milyen nyelvi problémákra, zavarokra hívnád fel a Magyar Nyelvőr szerkesztőinek, olvasóinak a figyelmét?

A Nyelvőr azt jelenti: „a nyelv védelmezője.” Vagyis a folyóiratnak nemcsak a -dos/-des/-dös képzőkkel kell foglalkoznia (utalás Sámson Edgárnak, apám

barátjának munkásságára, könyve apám könyvespolcán a kedvencem volt), hanem a magyar nyelv használatának régiókban aktuális kérdéseivel is. Néhány napja Zentán jártam. E szép kisvárosról tudni kell, hogy a Vajdaságban a legnagyobb magyar többségű település. Megismerkedtem egy szimpatikus vállalkozó hölgygel, aki elmondta, hogy lánya Újvidéken az orvosi egyetemre felvételizett. Mikor jövőbeni tanárai látták, hogy magyar nyelvű középiskolába járt, megengedték, hogy a vizsgát is magyar nyelven tehesse le. Mi történt volna, ha nem lehetett volna a felvételit magyarul letenni? A fiatal hölgy nyilvánvalóan hátrányba került volna, hisz a reál tantárgyak terminológiáját a többségi nyelven nem ismerhette tökéletesen. Az újvidéki professzorok pedig vélhetően abból indultak ki, hogy a friss egyetemi polgár a szaknyelvet az egyetemen, szerb környezetben amúgy is gyorsan el fogja sajátítani. (Gyorsan tegyem hozzá, hogy a vajdasági példa korántsem általános a Kárpát-medencében!) Mit akarok e példával mondani? Nyelvünk a határainkon kívül addig él, ameddig a beszélők, a használók fenntartják. És itt különösen fontos szerepet játszik a reálértelmiség, amelynél a magyar nyelv használata már csak „opcionális”. Magunk itt az anyaországban hajlamosak vagyunk „hígmagyarnak” tartani azokat, akik gyermekeiket többségi tannyelvű osztályokba íratják. Pedig lehet, hogy csak a karriert sújtó hátrányokat szeretnék elkerülni. De miért nem célszerű sok esetben, hogy a külföldi magyar fiatal Magyarországon magyar nyelven tanuljon? Mert akkor a többségi szaknyelv nem ismerete miatt esetleg „kipontozódik” hazája munkaerőpiacán, nálunk marad, és eredeti nemzetteste a számára elvész. A Nyelvőr szerzőinek – együttműködve a szomszédos országokban működő kollégákkal – folyamatosan értékelniük kell a nyelvhasználat kérdéseit a Kárpát-medencében.

Szerinted mi lehetne Lőrincze Lajos tanár úr szellemi végrendelete a Magyar Nyelvőr kapcsán? Merre menjünk, mit csináljunk?

A múlt században jeles írók-költők foglalkoztak a magyar nyelvvel, hirtelenjében Illyés Gyula, Veres Péter, Karinthy Ferenc és Erdélyi József jut az eszembe. Lehet, hogy tévedek, ma én ezt a szoros kapcsolatot nyelv és irodalom között nem látom. Pedig létezik! A kortárs magyar irodalom kimagasló képviselői „forradalmasították” az irodalmi művek előadását. A hatvanas-hetvenes években egy tipikus szerzői est – legtöbbször a Kossuth Klubban – úgy nézett ki, hogy egy neves kritikus bevezette, majd színészek adtak elő, a szerző is felolvasott, majd a legtöbbször lehetett tőle kérdezni. Ma a közönség ezt néhány perc után megunná! A mai költők-írók is látják ezt, a produkciót interaktívnak „hangszerelik”, zenével kombinálják stb. Jó volna a Nyelvőrhöz ezeket az alkotókat közelebb hozni.

KÖVECSES ZOLTÁN

A NEMZET FOGALMA – MÁSKÉNT¹

Kivonat

A dolgozatban azt a kérdést vizsgálom, hogy milyen tudástartalommal rendelkezünk a NEMZET fogalmával kapcsolatban. Kimutatom, hogy a fogalommal kapcsolatos tudásunk nagymértékben metaforikus. Metafora alatt „fogalmi metaforát” értek. Tudásunk alapvetően hét fogalmi metaforára épül, melyek közül produktivitásában és jelentőségében kiemelkedik A NEMZET SZEMÉLY fogalmi metafora. A különböző fogalmi metaforák különböző módokon járulnak hozzá a fogalomról alkotott tudásunkhoz, annak más és más oldalát hozzák előtérbe. Az alkalmazott módszertan a kognitív nyelvészetben használt korpuszalapú megközelítésre támaszkodik.

Kulcsszavak: nemzet, fogalmi metafora, fogalmi tudás, metaforikus megfelelés, metaforikus következmény, naiv elmélet vs. tudományos elmélet

A nemzet fogalmát történészek, írók, szociológusok, antropológusok, politikusok, filozófusok stb. tucatjai, sőt százai vizsgálták az elmúlt évszázadokban. Mint a nehezen megragadható fogalmakkal kapcsolatban szinte törvényszerűen megtörténik, a nemzet fogalmát sem sikerült még senkinek mindenki megaláztatására leírni. Nincs egyértelmű és világos elképzelésünk arról, hogy mi is a nemzet. Mindig vannak, lesznek olyan esetek, amelyek kibújnak az aktuálisan elfogadott leírás és meghatározás érvényessége alól, és arra kényszerítik a kutatókat, hogy újra és újra nekirugaszkodjanak a feladatnak: tisztázzák, hogy mit is értünk, értsünk azon a fogalmon, hogy nemzet.

Dolgozatomban én is egy ilyen tisztázási kísérletnek szeretnék nekirugaszkodni. A nemzet fogalmát egy olyan oldalról kívánom megközelíteni, amely a legutóbbi időkig elkerülte a kutatók figyelmét, vagy legalábbis nem kapott kellő szerepet. A nemzet fogalmát mint metaforák által létrehozott gondolati szerkezetet fogom fel. Ennek a kiindulópontnak a jogosságát már az is igazolja, hogy a magyar nyelvben (és több más nyelvben is) a *nemzet* szó nyelvtörténetileg a *nemz* szóból ered, ami maga is metafora. Nehezen tudnánk a nemzet fogalmáról olyan leírást adni, amely nem valamilyen metaforán nyugszik – bármennyire rejtőzködő legyen is az.

¹ Köszönet András Sándornak, Boros Gábornak, Frank Tibornak, Kövecses Lászlónak, Putz Orsolyának és Szelid Veronikának a nemzetről való beszélgetésükért és a dolgozat egy előző változatával kapcsolatos megjegyzéseikért.

A valószínűleg legismertebb magyar nemzetmetafora a következő:

S a sírt, hol nemzet süllyed el,
Népek vesznek körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászkönny ül.
(Vörösmarty Mihály: Szózat)

Hogyan „süllyedhet” el egy nemzet? Hogyan lehet „eltemetni” egy nemzetet? Hogyan „vehetnek emberek körül” egy nemzetet? A magától értetődő válasz ezekre a kérdésekre az, hogy mindez csak metaforikusan történhet. A dolgozatban a következő kérdéssel foglalkozom: mi a kapcsolat a nemzet fogalma és a fogalomra használt metaforák között? A kérdésre adott válaszom az lesz, hogy (1) csak a metaforák segítségével kapunk teljes képet a nemzet fogalmáról, és (2) az emberek metaforák segítségével alkotják meg a nemzet absztrakt és összetett fogalmát.

Az ily módon meghatározott cél nagymértékben szűkíti, amiről a dolgozatban beszélni szeretnék. Nem tárgyalok (vagy csak érintőlegesen) bizonyos konkrét témákat, melyek a nemzet és a metafora kapcsolatához köthetőek. Így nem bocsátkozom a „nemzethalál” víziójának részletes elemzésébe, amely elsősorban a költészettel foglalkozó szakembereket érdekli (pl. a fenti idézet kapcsán). Nem kívánok foglalkozni a nemzetmetaforák politikai jelentőségével sem, amely téma az utóbbi 30 évben vált népszerűvé a kognitív tudományokban vagy a társadalomtudományok kognitív megközelítéseiben (ld. például Lakoff 1996). De nem kívánok olyan retorikai elemzésbe sem bocsátkozni, amely egy bizonyos metafora és egy bizonyos nemzeti ideológia kapcsolatát lenne hivatott feltárni, mint ahogy ezt például a „zsidóság mint parazita” metafora és a nemzetiszocialista ideológia elemzése mutatja (ld. például Musolf 2010).

Az alább kifejtendő kutatási eredmények a magyar nemzetfogalom alapvető metaforikus szerkezetét hivatottak bemutatni, és nem egy elvont fogalomhoz kapcsolódó egy vagy több metafora ilyen vagy olyan költészeti, politikai vagy retorikai szerepét. Az alább bemutatott kutatás tehát inkább alapkutatásnak minősül, amelyben képet kapunk arról, hogy az utóbbi 20-30 évben a magyarok hogyan beszélnek és (nem tudatosan) gondolkodnak erről a fogalomról. Vagyis a tanulmányban a nemzet fogalmát olyan mindennapi fogalomként kezelem, amely mindennapi tudásunkat jeleníti meg a világ ezen aspektusáról. *Tehát a tanulmány célja nem egy új tudományos, szakértői (filozófiai, politikatudományi, költészeti, szociológiai, történettudományi stb.) meghatározás vagy leírás megalkotása a nemzetről, hanem az, hogy a kognitív nyelvészet eszköztárával feltárja a magyar nemzetfogalom min-*

dennapi (implicit, nem tudatos) *tartalmát (modelljét)*. (A kognitív nyelvészetről általában, ld. Kövecses és Benczes 2010.)

Mit értek metaforán?

A dolgozatban metaforán „fogalmi metaforát” értek (ld. Lakoff és Johnson 1980; Kövecses 2005, 2010). Fogalmi metafora például A NEMZET EMBERI TEST, amely gyakran megjelenik a nemzet értelmezése, konceptualizálása során a különböző nyelvekben és kultúrákban (a fogalmi metaforákat a kognitív nyelvészetben használt konvencióknak megfelelően kis kapitálissal adjuk meg). Musolff (2010) szerint ez a fogalmi metafora található a nemzetiszocialista retorikában és gondolkodásban, ahol a német nemzetet emberi testként, míg a zsidóságot a testen élősködő parazitaként értelmezték. A fogalmi metaforákat megkülönböztetjük ezek nyelvi megnyilvánulásaitól vagy megvalósulásaitól, melyeket „nyelvi metaforáknak” nevezünk (és ahol szükséges, kis dőlt betűvel jelölünk).

Fogalmi metaforáról akkor beszélhetünk, amikor egy bizonyos fogalmat (mint a nemzet) egy másik fogalom segítségével (mint az ember test) értelmezzük. Másként megfogalmazva a fogalmi metafora két fogalom közti megfelelések logikus módon összefüggő, koherens rendszere (ld. például Kövecses 2005). Ez azt jelenti, hogy a fogalmi metafora egy olyan fogalmi szerkezet vagy séma, melyet a két fogalom elemei közti megfelelések, leképezések hoznak létre. Az előbbi példánál maradva a „forrástartományak” nevezett egyik fogalomban található „emberi test” fogalmi elem megfelel a „célstartományak” nevezett másik fogalomban található „nemzet” fogalmi elemének, míg a forrástartományban található „parazita” fogalmi elem megfelel a célstartományban található „zsidóság” fogalmi elemnek. Úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy az emberi test bizonyos összetartozó fogalmi elemeit rávetítjük a nemzet fogalmi tartományának (a célstartománynak) bizonyos elemeire, és ezzel a célstartományt egy bizonyos módon látatjuk.

A fogalmi metaforák általában nemcsak logikailag összetartozó fogalmi megfelelések, leképezések rendszerét hozzák létre, hanem ún. metaforikus következményekkel is járnak (Kövecses 2005). Ezekben az esetekben a forrástartomány elemeiről való tudásunkat (érzelmeinkkel, értékítéleteinkkel stb. együtt) átvisszük a célstartomány megfelelő elemeire. Az előbbi példában többek közt tudjuk azt, hogy a parazita az emberi testre nemkívánatos hatással van, és ha ezt a tudást átvisszük a célstartományra, akkor a célstartomány megfelelő elemét is így fogjuk látni. A fogalmi metaforák elemzése tehát nemcsak a forrás- és célstartomány elemei közti fogalmi megfelelések vizsgálatát foglalja magában, hanem azt is, amikor a forrástartománnyal kap-

csolatos tudásunkat a céltartományra vetítjük rá egy bizonyos érvelés vagy retorikai hatás elérése érdekében.

A fogalmi metaforák egyik lényeges vonása az, hogy a forrástartomány az esetek többségében egy konkrét, tapasztalatilag könnyen elérhető dolog vagy esemény, míg a céltartomány tipikusan absztrakt, kevésbé könnyen és világosan érzékelhető, felfogható. Ennek a kognitív irányultságnak, vagyis a konkrétól az absztrakt felé haladásnak racionális alapja van, hiszen a világot konkrét, testi tapasztalatainkból kiindulva igyekszünk felfogni, értelmezni. A NEMZET fogalma mint absztrakció jóval nehezebben megragadható, konceptualizálható számunkra, mint például az emberi test fogalma, amelylyel kapcsolatban világos és közvetlen tapasztalataink vannak (bár ezek nem mindig felelnek meg tudományos ismereteinknek). De mint látni fogjuk, az emberi test nem az egyetlen forrástartomány, amelyet felhasználunk a nemzet fogalmának megértésére és fogalmi létrehozására.

Honnan és milyen módszerrel gyűjtöttem össze a metaforákat?

A jelen tanulmányban felhasznált nyelvi példákat a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ2) új, 2014-es változatából merítettem (Oravecz, Váradi, Sas 2014). A módszer lényege az, hogy a több mint egy milliárd szóból álló szövegtárban (korpuszban) rákerestem a *nemzet* szóra. A keresés több mint 90 000 példamondatot, illetve szövegrészt eredményezett, amelyben a szó szerepel. Ebből az MNSZ2 egyik funkciója segítségével egy „randomizált” listát állítottam elő. Az ily módon előállított szövegrészeket konkordancia-listának nevezzük. A jelen kutatásban a lista 1000, a *nemzet* szót tartalmazó szövegrészből tevődött össze. A kapott ezres konkordancia-lista az alábbi tíz példával (szövegrésszel) kezdődött:

1. doc#3 Melegedtünk egymás satnya melegénél, mint elázott, megfagyott vadállatok, ettünk az ételből, mint a Német Birodalom isteni áldása által juttatott porcióból, s melyért oly hálások kellett legyünk: íme, Hitler, a német <nemzet> gondunkat viseli.
2. doc#10 Mert csakis irányvonalban gondolkodnak az ilyenek és sohasem nemzetben és világban, vagyis nem a <nemzetet> nézik, ami a világ örületében KELL fennmaradjon, erősödjék, teljesedjék.
- 3 doc#81 Az álkultúrát és álideálokat ontó demokratikus-liberális szellem sugallóihoz képest Hitler tehát valósággal kisiskolásnak látszik, mert a tömegember megteremtésében ma nemcsak szó sincs már a hazafiasságra való apellálásról, ami (durva torzításokkal) hitleri hatalmak fundamentuma

volt, hanem sokszor ádáz sajtóbeli (és törvényes) acsarkodás áldozatává válik minden, ami valóban a <nemzet> színeit képviselné.

4. doc#83 ...meggyőződése, hogy a régi történetek, szokások, amelyekkel az emberek kölcsönösen megfertőzték egymást, nem segítik elő új napok megteremtését az emberek és <nemzetek> számára, mert azok a történetek és szokások mindig ugyanazt árulták el, mindig csak a halált idézték, minden szavukkal mindig csak a halál körül keringtek céltalanul, mintha az élet körútja végén nem lenne, csak egy hatalmas temető, túlszűfolva minden emberi kísérlettel, minden szerelemmel, minden reménnyel...

5. doc#90 Az 1869. évi januári közgyűlésen Forgách rámutatott arra, hogy „a kiegyezés terén a 48-nak sikeresítését lehetővé tenni, vagyis a polgárok szabadságait, a <nemzetnek> önállását, állami jogait vérontás nélkül érvényesíteni és biztosítani, ez volt a múlt országgyűlésének magasztos feladata”.

6. doc#98 A szlovák <nemzet> az egységes cseh-szlovák (később cseh-szlovák) nemzet része lesz 1919 – Földreform Csehszlovákiában.

7. doc#128 Ellenlábaisi ezt is rossz néven vették tőle, mondván, hogy a falusi óvodások lelkületét állítja mintaképpül a <nemzet> elé, miközben maga is csak egy nagy gyermek marad élete végéig.

8. doc#133 Akkor lépnek elő a kényszerszülte feledtetés homályából, amikor a <nemzetnek> égetően szüksége van rájuk.

9. doc#137 <Nemzetek> összefonódása – mondta Anna.

10. doc#137 Szerencsés, boldog <nemzet>.

A kapott szövegrészek (példák) mind az utóbbi 25 évben születtek (de nem feltétlen erre az időszakra vonatkoztak). Fontos itt megjegyezni, hogy a fenti tíz példa csak illusztrációul szolgál. Mindössze a felhasznált nyelvi anyag jellegét hivatott megmutatni, ezért megtalálható benne mind metaforikus, mind nem metaforikus nyelvi példa.

Mivel a tanulmányban a magyar nemzetfogalom metaforikus értelmezésének feltárását tűztem ki célul, a következő feladat az ehhez kapcsolódó metaforikus *nyelvi* kifejezések megtalálása volt, hiszen ezek alapján tudjuk megtalálni a *fogalmi* metaforákat. Ehhez a munkához az ún. metaforaazonosító eljárást (metaphor identification procedure) használtam (ld. Pragglejaz Group, 2007). A metaforikusnak talált nemzetre vonatkozó példák szolgáltatják azt az adatbázist, melyen a kutatást végeztem.

Amint a fenti példák is mutatják, nem minden példa vonatkozik a magyar nemzetre (hanem például a szlovákra). Ezeket természetsszerűleg a továbbiakban nem vettem figyelembe. Azonkívül eltekintettem az olyan példáktól is, amelyekben a *nemzet* szó valamilyen intézmény nevében szerepel (Magyar Nemzet mint napilap, Egyesült Nemzetek Szövetsége stb.).

Milyen metaforákat használunk a NEMZET fogalmára?

Az így fennmaradó metaforikus nyelvi példák (szövegrészek) alapján a következő fogalmi metaforákat találtam a felhasznált korpuszban:

A NEMZET ÉLŐ ORGANIZMUS

A NEMZET EMBERI TEST

A NEMZET CSALÁD

A NEMZET KÖZÖSSÉG

A NEMZET FIZIKAI TÁRGY

A NEMZET ÉPÜLET

A NEMZET SZEMÉLY

Ezek a fogalmi metaforák azok, amelyek a legnagyobb számú nyelvi metaforára épülnek. (A legkisebb szám a hét metaforikus nyelvi példa alapján feltételezett ÉPÜLET forrástartományé volt. Azokat a fogalmi metaforákat, melyek hétnél kevesebb példában „realizálódtak”, jelentek meg nyelviileg a korpuszban, nem vettem figyelembe.)

A fogalmi metaforák tárgyalásakor nem a nyelvi példák számának megfelelő metaforasorrendet követem, sőt a legproduktívabb fogalmi metafora tárgyalását hagyom utoljára. (Produktivitáson egyszerűen azt értem, hogy egy fogalmi metaforát hány nyelvi kifejezés jelenít meg a vizsgált korpuszban.) A fő rendezőelv az volt, hogy a fogalmi metaforák tematikusan hogyan tartoznak össze. Először az EMBER fogalma köré csoportosuló fogalmi metaforákat elemzem – vagyis az ÉLŐ ORGANIZMUS és az EMBERI TEST forrástartományait. Itt lenne logikus tárgyalni a SZEMÉLY forrástartományt is, de ezt prezentációs megfontolásból a dolgozat végére hagyom. Az EMBER forrástartomány-csoport után az emberi közösséghez kapcsolódó forrástartományokat elemzem, nevezetesen a CSALÁD és a KÖZÖSSÉG fogalmait. Ezt követően az általános (generikus) TÁRGY forrástartomány elemzése következik, melynek két tagja van: FIZIKAI TÁRGY és a specifikusabb ÉPÜLET. Végül a SZEMÉLY forrástartomány vizsgálata következik, amely ugyan az EMBER csoport része, de számarányát (produktivitását) és fontosságát tekintve kiemelkedik a többi forrástartomány közül.

A NEMZET ÉLŐ ORGANIZMUS

Ez a fogalmi metafora 11 metaforikus nyelvi példában fordult elő. A példák a *létezéssel, fejlődéssel, átalakulással, az élőlény erejével, a túléléssel, kiteljesedéssel* kapcsolatosak. Mindezek a tulajdonságok érvényesek az emberre,

az állatokra és növényekre is. Tehát itt egy általános, generikus fogalmi metaforával van dolgunk.

Az ÉLŐLÉNY metafora talán leginkább ismert specifikus változata A NEMZET EMBER fogalmi metafora. A korpuszban az erre utaló példa a következő:

611. doc#1090 Ebben az esztétikai-kritikai írásában, amelyet az Élet és Literatura elnevezésű, saját folyóiratában közölt, ő is Herder alapján indult ki a már említett organikus fejlődélméletből: a <nemzeteknek> van gyermek-, ifjú-, férfi- és öregkoruk.

A példában említett „organikus fejlődélméletnek” az alapja természetesen az ÉLŐLÉNY metafora, amely a hétköznapi nyelvben (valószínűleg univerzálisan) időben megelőzi a ráépülő tudományos elméletet.

A fogalmi metafora az alábbi fogalmi megfelelésekre épül:

Az élőlény/ember → a nemzet

Az élőlény/ember élete → a nemzet élete

Az ember gyermekora → a nemzet életének kezdeti szakasza

Az ember ifjúkora → a nemzet életének korai szakasza

Az ember férfikora → a nemzet életének kiteljesedett, tartós szakasza

Az ember öregkora → a nemzet életének befejező szakasza

A metaforának ez a specifikusabb változata jól mutatja az általános, generikus változat jellemzőit: nevezetesen azt, hogy a nemzet olyan dolog, amely létezik, fejlődik (egymás követő szakaszai vannak), kiteljesedik. Ugyanakkor megmutatkozik benne egy fontos metaforikus következmény is: az, hogy a nemzet fejlődésének van egy olyan szakasza, amikor – hasonlóan az élőlényekhez – a legerősebb és legproduktívabb. Ezt a forrástartományból átvett és a nemzetre alkalmazott tudásrészletet a következőképpen adjuk meg:

Az ember felnőttkorában a legerősebb, legproduktívabb. → A nemzet kiteljesedett szakaszában a legerősebb, legproduktívabb.

A metaforikus következmény fontosságát az adja, hogy gondolkodásunkban a nemzetet úgy képzelhetjük el, mint ami egy bizonyos korban „ereje teljében” van, vagy ellenkezőleg, „meggyengült”, és ennek megfelelő módon viszonyulhatunk hozzá.

Az ÉLŐLÉNY metafora a nemzet azon társadalomtudományi felfogásához kapcsolható, amely szerint a nemzet az emberi társadalmi lét természetes velejárója, egy olyan képződmény, amely az emberi lét egyik alapvető feltétele

és szükségszerűsége. A nemzetek mintegy „természetes módon” jönnek létre és fejlődnek, valamint különböznek egymástól. E felfogás egyik első képviselője a fenti nyelvi példában is említett német társadalomfilozófus, Herder.

A NEMZET EMBERI TEST

A nyelvi metaforákban realizált EMBERI TEST forrástartomány 19 esetben található meg a korpuszban. A forrástartomány nyelvi metaforákban megjelenő fő fogalmi elemei a test maga, ennek erőssége, egészségessége, illetve betegsége, a test részei, a test fogyása. A fogalmi metaforát alkotó megfelelések tehát a következők:

Az emberi test → a nemzet

A test részei → a nemzet részei

Az emberi test egészsége → a nemzet egészsége

Az emberi test betegsége → a nemzet baja, problémája

A test fogyása → a nemzet fogyása

Ennél a metaforánál is találunk néhány kiaknázott metaforikus következményt:

Az emberi test egy részét amputálni lehet. → Egy nemzetrészt el lehet távolítani.

AZ EMBERI TEST forrástartományról való tudásunk ezen átvitele jól ismert a Trianon utáni magyar közbeszédből (ld. Putz 2016), és ezen alapszik a „*csontka* Magyarország” metaforikus kifejezés is.

A korpuszban megtalálható egy másik, az előzőhöz kapcsolódó metaforikus következmény átvitele is:

A test részei akkor is a testhez tartoznak, ha el vannak szakítva a testtől.
→ A nemzet részei, akkor is a nemzethez tartoznak, ha el vannak szakítva a nemzettől.

Ezt a korpusz alábbi szövegrészlete példázza:

899. doc#1301 A magyar kisebbség Szlovákiában is magyar, a <nemzet> testéhez tartozik, és aki ezt nem tudja tudomásul venni, az megtagadja magyarságát és nemzettudatát.

A NEMZET CSALÁD

A CSALÁD-ra mint forrástartományra 16 metaforikus kifejezés utal. A leggyakoribb a *család* szó volt, amelyet a használók a *nemzettel* rokon értelemben említettek. A család terminológiájából többször előfordult még az apa, a család gyerekei, a testvérek, de a családi ünnepek is. Ezek alapján az alábbi fogalmi megfelelések állíthatók fel:

A család → a nemzet

Az apa → a nemzet alapítója/vezetője

Az apa/a család gyerekei → az azóta élt és élő magyarok

A testvérek → a nemzet tagjai

A család ünnepe → a nemzet ünnepe

Az apa „szerepében” Szent István király található, mint az alábbi szövegrészlet mutatja:

557. „Hazánk első szent királya, aki minden vonatkozásban tökéletes ember volt, közel ezer esztendő óta mint igazi apostolunk és atyánk, mint a legkiválóbb katolikus uralkodó és mint a katolikus egyház nagy szentje él szüntelen a magyar <nemzet> köztudatában, amit ebben az Emlékkönyvben történettudósaink színe-java a rendelkezésre álló hazai és külföldi történelmi források alapján tudományosan is alátámaszt és megerősít.

Legújabb kori történelmünkben ebben a szerepben (bár más hangsúllyal és sokszor viccesen) Rákosi Mátyás is előfordul (vö. „Rákosi apánk”), de az 1000 példából álló korpuszban ez nem volt megtalálható. Érdekességként megjegyezhetjük, hogy a szintén a család fogalma alá tartozó *anya* szó a vizsgált korpuszban Magyarország jelentésben csak a határon kívül élő magyarság vonatkozásában használatos (*anyaország*), viszont katolikus népeinkben előfordul mint „Boldogasszony”, „Anyánk”.

A NEMZET CSALÁD metaforát az amerikai nyelvész, George Lakoff (1996) emelte a tudományos elméletek szintjére *Moral Politics* című művében. Elképzelése szerint az amerikai politikai gondolkodásban két domináns modellje található a családnak: az egyik az, amelyet Lakoff a „szigorú apa” modellnek nevez, a másik a „gondoskodó szülő” modell. Amikor a nemzetet a szigorú apa modell szerint értelmezzük, akkor a nemzetet alkotó emberek önerőből vívják magányos harcukat a világgal szemben, és ebben a harcban a legfegyelmeltebbek (akik a szigorú apa útmutatásai alapján nőttek fel)

sikeresek lesznek. A gondoskodó szülő modellben viszont az állam (mint gondoskodó szülő) segíti a gyengéket és a rászorulókat. Lakoff véleménye szerint A NEMZET CSALÁD metaforának ez a két változata különbözteti meg az amerikai politikai gondolkodásban a konzervatívokat (szigorú apa modell) a liberálisoktól (gondoskodó szülő modell). A korpuszban talált magyar példák alacsony száma alapján azt mondhatjuk, hogy ez a metaforikus elképzelés nem játszik jelentős szerepet a magyar politikai közgondolkodásban.

A NEMZET KÖZÖSSÉG

Ebben a fogalmi metaforában a nemzet fogalmát mint közösséget fogjuk fel (11 nyelvi metafora utal erre). Bár a nemzet is felfogható mint közösség, itt a KÖZÖSSÉG fogalmát jóval szűkebben használom. Az emberek egy, a nemzetnél jóval kisebb számú csoportját értem alatta (pl. iskolai osztály, munkacsoport, sportcsapat), amelyben az emberek ismerik egymást, és gyakran (esetleg naponta) találkoznak egymással.

A NEMZET EGY KÖZÖSSÉG metaforát az alábbi megfelelések alkotják a korpusz adatai alapján:

A közösség → a nemzet

A közösség tagjai → a nemzetet alkotó személyek

A közösség tagjai közötti interakció → a nemzetet alkotó személyek közötti interakció

Ezek az alapvető megfelelések túl, a korpuszban olyan példákat is találunk, amelyek a közösség fogalmáról való tudásunkat hasznosítják a nemzetről való gondolkodásban. Így azt, hogy a közösség tagjai szolidárisak egymással, és azt, hogy a közösség tagjai együttműködésre törekednek. Megfelelések formájában kifejezve:

A közösség tagjai szolidárisak egymással. → A nemzet tagjai szolidárisak egymással.

A közösséget alkotó személyek egymással együttműködni igyekeznek. → A nemzet tagjai egymással együttműködni igyekeznek.

Ez utóbbira példa a korpuszban a következő:

965. doc#1311 És mint a magyar <nemzet> tagjai, érdeklődnek a nemzet többi tagjával való együttműködés iránt is.

Érdekes módon ez a metafora is összekapcsolható egy jól ismert tudományos elképzeléssel. Említettük, hogy a KÖZÖSSÉG metaforában a közösség tagjai ismerik egymást. Ez fontos része a metafora által közvetített nemzet-felfogásnak. Azonban a nemzet esetében ez természetesen nem állhat fenn, ahogy ezt Benedict Anderson (1983) is megjegyzi a nemzetek kialakulásáról írt könyvében, melyben a nemzetet fiktív, elképzelt közösségnek gondolja el. Ezzel mintha azt jelezné, hogy a nemzetnek az egymást jól ismerő közösség fogalmára alapított felfogása helytelen, hiszen az csak egy illúzió lehet.

A NEMZET FIZIKAI TÁRGY

A FIZIKAI TÁRGY forrástartomány gyakoriságát tekintve a második a korpusz adatai alapján (28 példa). A legáltalánosabb fogalmi megfelelések a következők:

A tárgy → a nemzet

A tárgy fennmaradása → a nemzet fennmaradása

A tárgy teljessége → a nemzet teljessége

Általános jellegűknél fogva más forrástartományok is megjeleníthetik a nemzet fogalmának ezen aspektusait: nemcsak fizikai tárgy maradhat fenn, vagy lehet teljes, hanem például egy élőlény is. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy főleg a fizikai tárgy forrástartomány az, melyet a beszélők felhasználnak ezen jellemzők metaforikus ábrázolására.

A FIZIKAI TÁRGY forrástartomány fő és konkrétabb fókusza azonban az összetartozás és az egység. Az összetartozás aspektusa a fizikai tárgyon belül a következő fogalmi megfelelésekre épül:

A tárgy részei → a nemzet részei

A tárgy alkotóelemei → a nemzet tagjai

A tárgy alkotóelemeinek és részeinek fizikai összetartozása → a nemzetet alkotó emberek és közösségek nem fizikai összetartozása

Tehát ahogy a fizikai tárgy részei és alkotóelemei összetartoznak, úgy tartoznak össze a nemzet részei és a nemzetet alkotó emberek. A nemzetnek ez a metaforikus felfogása jelenik meg a korpusz egyik példájában is:

555. A Duna TV továbbra is meghatározó szerepet tölt be a történelem által szétdarabolt <nemzet> szellemi és lelki összetartozásában.

A fizikai tárgyat alkotó elemek és a tárgy részei közti fizikai összetartozás számos metaforikus következmény alapjául szolgál, vagyis a beszélők ennek alapján gondolják el a nemzet fogalmának különböző aspektusait.

Először:

A tárgy alkotóelemei és részei a tárgyhoz tartoznak. → A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek a nemzethez tartoznak.

Másodsor:

A tárgy alkotóelemei és részei közti fizikai összetartozást meg kell őrizni. → A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek közti nem fizikai összetartozást meg kell őrizni.

Harmadszor:

A tárgy alkotóelemei és részei közötti fizikai összetartozást meg lehet bontani. → A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek közötti nem fizikai összetartozást meg lehet bontani.

Negyedszer:

A tárgy szétszórt részeit egyesíteni lehet. → A nemzet nem Magyarországon élő részeit egyesíteni lehet.

Ötödször:

A tárgy alkotóelemeit és részeit összetartó fizikai erő nagy. → A nemzetet alkotó embereket és a nemzetrészeket összetartó erő (kohézió) nagy.

Mint az előzőekben is láttuk, a nemzet fogalmának valamilyen aspektusa több fogalmi metaforával is kifejezhető. A legutolsó metaforikus következmény (a nemzet kohéziója) még épülhet a CSALÁD forrástartományra is.

A FIZIKAI TÁRGY forrástartomány másik fontos és gyakori jelentésfókusa az EGYSÉG(ESSÉG). Ahogy egy fizikai tárgy részei és elemei egy egységet alkotnak, vagyis az egységesség benyomását keltik, úgy, ennek alapján, a nemzet részei (a nemzetrészek) és a nemzetet alkotó emberek is egységet alkotnak (és az egységesség benyomását keltik). Vagyis itt az alapvető fogalmi megfelelés a következő:

A tárgyat alkotó elemek és részek egysége → a nemzetet alkotó emberek és nemzetrészek egysége

Ez a megfelelés tűnik a gyakran hangoztatott politikai szlogen alapjául szolgáló, miszerint „egy a nemzet”. Hasonlóan az előzőekhez, itt is találunk metaforikus következtetéseket. Az egyik ilyen:

A szétvált fizikai részek újraegyesíthetők. → A szétvált nemzetrészek újraegyesíthetők.

És egy másik:

A tárgy alkotóelemeinek és részeinek egységessége fizikai erő hatására megszüntethető. → A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek közti egység politikai hatásra megszüntethető.

Ez a következő példában mutatkozik meg:

986. doc#1313 Nincs olyan hatalom, amely eltörölhetné a nemzeti identitást, a <nemzethez> való tartozást, ha mi magunk nem hajlunk meg a nyomás alól [sic].

A NEMZET ÉPÜLET

Az ÉPÜLET forrástartomány a FIZIKAI TÁRGY egy specifikus esete. A vizsgált korpuszban aránylag ritkán jelenik meg nyelvi példákban, mindösszesen hét-szer. A fogalmi metaforát a következő megfelelések alkotják:

Az épület → a nemzet

Az épület építése → a nemzet létrehozása

Az épület tervezése → a nemzet (jövőjének a) tervezése

Az építők → a nemzet tagjai

Tehát az általános FIZIKAI TÁRGY fogalmi metaforával szemben az ÉPÜLET forrástartományban megjelenik a tárgy tervezése és létrehozása is (az épület építése), amely utóbbi megfelel a céltartományban a nemzet létrehozásának.

Ezek a megfelelések magyarázatot adnak a *nemzet* szó két jelentésére is. Az egyikben a nemzet egy emberek által létrehozott absztrakt dolog/tárgy – az épület. Vagyis ez a jelentés „az épület → a nemzet” megfelelésre épül. A *nemzet* szó másik jelentése viszont a létrehozókra vonatkozik: azokra az emberekre, akik a nemzet tagjai (ld. „az építők → a nemzet tagjai”). Az elsőben a nemzet mint termék vagy produktum jelenik meg, míg a másodikban mint a produktum létrehozóinak összessége.

Az ÉPÜLET forrástartomány egy további eleme az építőanyag. A különböző beszélők ennek más-más elemet feleltethetnek meg a céltartományban: így például a nyelvet, a kultúrát vagy akár az államot. Amikor az azonos nyelv és kultúra felel meg az építőanyagnak, akkor a nemzet kulturális felfogásáról beszélhetünk; mikor az azonos államberendezkedés, akkor a nemzet politikai felfogásával van dolgunk. Kodály Zoltán elképzelése szerint a nemzet építőanyaga a hagyomány, ami a kulturális felfogást látszik tükrözni:

Az építőanyag → a hagyomány

A megfelelés az alábbi szövegrészletben válik jól láthatóvá:

614. doc#1096 Ezen Halász Péter, az intézet akkori igazgatója nem véletlenül aktualizálta bevezetőjében Kodály Zoltánt, aki így vallott egykor: „Amikor egy ledöntött <nemzet> újjá akarja magát építeni, szükség van, inkább mint valaha, a hagyomány minden porszemecskéjére.”

A korpuszban található példa további tudás átvitelét is jelzi a forrástartományból a céltartományba:

Először:

Egy épületet le lehet rombolni. → Egy nemzetet tönkre lehet tenni.

Másodszor:

Az épületet újra fel lehet építeni. → Egy nemzetet újra létre lehet hozni.

És harmadszor, amely a fenti szövegrészlet expliciten kifejtett mondandója:

Egy lerombolt épület újjáépítéséhez minden felhasznált építőanyagra szükség van. → Egy nemzet újra létrehozásához az összes hagyományra szükség van.

Annak ellenére, hogy ez a fogalmi metafora tűnik a legritkábban használatnak a vizsgált korpuszban, a tudományos elméletek között kiemelkedően fontos szerepet tölt be. Az ÉPÜLET metaforára alapozó elméletek ellenpontként szolgálnak azokkal az elméletekkel szemben, amelyek a nemzetet mint természetesen létrejövő képződményt fogják fel. Míg az utóbbi esetben a nemzet az ember társadalmi léte során természetes módon létrejön és kifejlődik, addig az ÉPÜLET metaforát felhasználó elméletek szerint a nemzet létrejötte nem egy természetes folyamat eredménye, hanem az emberek bizonyos csoportjai alakítják ki, konstruálják meg. Az ilyen típusú elméletek a nemzetnek mint

ősi, természetes és alapvető képződményként való felfogása ellenreakciójaként jöttek létre. Ugyanakkor a két felfogás kombinálható is, ahogy ezt a fenti Kodály-idézet esetében is feltételezhetjük: a természetes módon kialakult és a hagyományait őrző nemzetet újjá kell építeni, ha lerombolták azt.

A NEMZET SZEMÉLY

Az ezres korpuszban kiemelkedően sokszor szerepelnek a személlyel kapcsolatos metaforák. Számuk 368, vagyis sokszorosan több, mint a többi metaforaé együttesen.

A SZEMÉLY forrástartomány különbözik az EMBER (mint élő organizmus) vagy az EMBERI TEST forrástartományoktól. A személynek számos olyan tulajdonsága van, amellyel ez utóbbi forrástartományok nem rendelkeznek. A korpuszban található nemzettel kapcsolatos személymetaforák között olyanokat találunk, mint a nemzet lelkiismerete (2 példa), felelőssége (3 példa), akarata (3 példa), öntudata (4 példa), sikere (6 példa), ügye (8 példa) és érzelme (9 példa). Ezeket a személyre jellemző tulajdonságokat visszük át a nemzet fogalmára is, vagyis a SZEMÉLY forrástartomány alkalmazásán keresztül a következő metaforikus megfelelésekhez jutunk:

A személy lelkiismerete → a nemzet lelkiismerete

A személy felelőssége egy másik személy iránt → egy személy felelőssége egy nemzet iránt

A személy akarata → a nemzet akarata

A személy öntudata → a nemzet öntudata

A személy sikere → a nemzet sikere

A személy ügye → a nemzet ügye

A személy érzelmei → a nemzet érzelmei

A nemzet fogalmának ezen oldalairól csak metaforikus módon tudunk beszélni és gondolkodni (vö. például „a nemzet sikere”, „nemzeti érzés”). A SZEMÉLY metafora olyan mértékben beágyazódott, beivódott gondolkodásunkba, hogy kikerülhetetlenné vált. Az egyes személyek pszichés, érzelmi és társadalmi vonásai úgy jelennek meg, mint a nemzet vonásai. Hogy ennek a metaforikus átvitelnek mi a (tapasztalati) alapja, érdekes metaforaelméleti kérdés, amivel itt nem foglalkozom.

A SZEMÉLY ÉRDEKE

Mint a fent említett SZEMÉLY metaforákra (pl. a nemzet lelkiismerete) vonatkozó számok mutatják, ezek a metaforikus jellemzők aránylag ritkán

fordulnak elő a korpuszban. Jóval gyakoribb volt azonban más személlyel kapcsolatos jellemzők előfordulása. Így például a nemzet „érdeke” a 368 személymetafora közül 28-szor fordult elő. Ezekben az esetekben tehát a fogalmi megfelelés a következő volt:

A személy érdeke → a nemzet érdeke

A megfelelésre számos metaforikus következmény épül:

A személy érdekei megkövetelik, hogy a személy éljen az adódó lehetőségekkel. → A nemzet érdekei megkövetelik, hogy a nemzet éljen az adódó lehetőségekkel.

Az emberek egy bizonyos személy javára tudnak cselekedni. → Az emberek a nemzet javára tudnak cselekedni.

A nemzet javára, a nemzet érdekében történő cselekvés jelentését tekintve közel áll a nemzet szolgálatában történő tevékenységhez, amely az alábbi példában található:

364. A Tudományos Akadémia elnöke arra emlékeztetett, hogy a leköszönő köztársasági elnök példát mutatott emberi tartásból és abból, mit jelent a közösség, a <nemzet> szolgálatában állni.

A „nemzeti érdek”, a „nemzet javára való cselekvés” és a „nemzet szolgálatában állás” rendkívül fontos elemei a politikai döntéshozatalnak és a politikai közbeszédnek is. Viszont amíg minden párt és politikus hangsúlyozza a nemzet érdekeit és az ennek megfelelő cselekvést, addig a „nemzet érdekének” *tartalmát* szinte minden párt és politikus másképp határozza meg. A nemzet érdekének minden szereplő által történő hangsúlyozása adhat magyarázatot „a személy érdeke → a nemzet érdeke” fogalmi megfelelés kiugró gyakoriságára.

A megfelelésre alapozott további metaforikus következmények a korpuszban például a következők:

A személy érdeke, hogy egészséges legyen. → A nemzet érdeke, hogy egészséges legyen.

A személy érdekei meghatároznak bizonyos dolgokat. → A nemzet érdekei meghatároznak bizonyos dolgokat.

A személy harcol az érdekeiért. → A nemzetnek harcolnia kell érdekeiért.

Bizonyos dolgok sértik a személy érdekeit. → Bizonyos dolgok sértik a nemzet érdekeit.

Ezeknek a metaforikus következményeknek mindegyikére találunk nyelvi példát a felhasznált korpuszban. Nagy számuk azt mutatja, hogy a magyarok által használt nemzetfogalom kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a „nemzet érdeke” metaforikus fogalmának, amely a SZEMÉLY metaforán alapul.

A SZEMÉLY SORSA

A SZEMÉLY metaforára épülő nemzetfogalom egy másik gyakori vonása a „sors” szerepe, amely 15-ször fordul elő az ezres korpuszban. A fogalmi megfelelés a következő:

A személy sorsa → a nemzet sorsa

Vagyis, ahogy a személynek van sorsa, úgy a nemzetnek is. Ez az elképzelés többféleképpen mutatkozik meg a korpuszban:

Egy másik személy sorsáért felelősséget érezhetünk. → A nemzet sorsáért felelősséget érezhetünk.

A személy sorsa bizonyos esetekben előre megmondható. → A nemzet sorsa bizonyos esetekben előre megmondható.

Bizonyos példákban viszont egy ellentétes folyamatot találunk: azt, amikor nem a sors véletlenszerűsége határozza meg, hogy mi történik a nemzettel, hanem a nemzet maga mint személy. Ilyenkor a SZEMÉLY metafora kombinálódik egy másik fogalmi metaforával: A FEJLŐDÉS FIZIKAI HALADÁS/MOZGÁS. Vagyis:

A fizikai haladás → fejlődés

A mozgást végző dolog egy személy, akinek a céltartományban a nemzet felel meg: vagyis „a mozgó személy → a fejlődő nemzet”. A FEJLŐDŐ NEMZET (HELYVÁLTOZATÓ) MOZGÁST VÉGZŐ SZEMÉLY fogalmi metaforának a korpuszban megtalálható két metaforikus következménye:

A személytől függ, hogy milyen irányban halad. → A nemzettől függ, hogy milyen irányban fejlődik.

A személy fizikai haladásának iránya van (amely most jó). → A nemzet fejlődésének iránya van (amely most jó).

Ezek a metaforikus következmények ellentétesek a NEMZET SORSA metaforikus elképzeléssel. Bennük a személyként értelmezett nemzet maga dönti el milyen irányba halad (amely vonás A FEJLŐDÉS FIZIKAI MOZGÁS fogalmi metaforából adódik).

A SZEMÉLY MÚLTJA ÉS JÖVŐJE

A személyként konceptualizált nemzetnek lehet JÖVŐJE és MÚLTJA. A nemzet csak mint metaforikus személy képes jövőjéről és múltjáról gondolkodni. A nemzet JÖVŐJE 13 példában került szóba. A fogalmi megfelelés tehát:

A személy jövője → a nemzet jövője

A megfelelésnek a korpuszban két metaforikus következménye volt található. Az egyik az, hogy a nemzet, egy személyhez hasonlóan, jobba teheti jövőjét:

A személy jobba teheti jövőjét. → A nemzet jobba teheti jövőjét.

A másik ennek a negatív párja:

A személy olyan dolgokat tehet, melyek a jövője ellen hatnak. → A nemzet olyan dolgokat tehet, melyek a nemzet jövője ellen hatnak.

Ez utóbbi az alábbi példában volt megtalálható:

149. doc#900 Erre nem odafigyelni, ezt megengedni, azt gondolom, több mint luxus – bűn, amit gyermekeinkkel és a <nemzet> jövőjével szemben követünk el.

A JÖVŐVEL szemben a MÚLT csak hat esetben került említésre. A megfelelés ebben az esetben:

A személy múltja → a nemzet múltja

Ezek közül öt a múlt vállalásával, megörökítésével, megbecsülésével, elfeledésével és megítélésével volt kapcsolatos. A metaforikus következmények ezek voltak:

A személy vállalhatja a múltját. → A nemzet vállalhatja történelmét.

A személy megörökíti a múltját. → A nemzet megörökíti a múltját.

A személy megbecsüli hagyományait és múltját. → A nemzet megbecsüli hagyományait és múltját.

A személy elfelejtheti, hogy összetartozik másokkal, és hogy közös múltja van velük. → A nemzet elfeledheti az összetartozást és a közös múltat.

A múltnak a személy-nemzet által történő megítélésére a következő példát találjuk a korpuszban:

868. doc#1293 Talán nem túlzás azt állítani, hogy emelkedő <nemzet-té> válásunk egyik feltétele, hogy reálisan, a maga összetettségében és bonyolultságában legyünk képesek távolabbi és közelebbi múltunkat – benne az egyes személyiségek tevékenységét – megítélni és magunkban megőrizni.

Vagyis a metaforikus következmény így adható meg:

A személy sikerességének egyik feltétele, hogy helyesen ítélje meg saját múltját. → A nemzet sikerességének (felemelkedésének) egyik feltétele, hogy helyesen ítélje meg a múltját.

A SZEMÉLY ÉLETE ÉS HALÁLA

A NEMZET SZEMÉLY metaforában, mint láttuk, a személynek jövője és múltja van. A személy jövője és múltja ÉLETET és HALÁLT feltételez:

A személy élete → a nemzet élete

A „személy élete → a nemzet élete” metaforikus megfelelés 21 esetben fordult elő a korpuszban. A SZEMÉLY metaforában található „élet” más, mint az ÉLŐLÉNY (ÉLŐ ORGANIZMUS) metaforában található. A NEMZET ÉLŐLÉNY metaforában az élőlénynek nincs öntudata, sorsa, sikere, akarata, jövője, ügye stb., amelyek a NEMZET SZEMÉLY metaforában látható életet jellemzik. Az élőlénynek csak vegetatív élete van, de például nem lehetnek magasztos élményei,

vagy nem élhet meg tragédiákat. Vagyis az „élet” olyan jelenség, melyet két egymástól nagyon különböző fogalmi keretben értelmezhetünk. (A fogalmi keretekre ld. Fillmore 1982; Kövecses és Benczes 2010.)

Az így felfogott élethez a korpuszban több metaforikus következmény kapcsolódik:

Egy személy élhet önálló életet. → A nemzet élhet önálló életet.

A személy életének legszörnyűbb tapasztalata a halál. → A nemzet életének legszörnyűbb tapasztalata a halál/az elpusztulás.

A személynek céljai vannak. → A nemzetnek céljai vannak (mint pl. a kiteljesedés).

Ez utóbbira példa a következő:

116. doc#735 <Nemzet> és egyén egyaránt arra törekszik, hogy az életnek ezt a legteljesebb óráját elérje.

A SZEMÉLY metaforára és „a személy élete → a nemzet élete” metaforikus megfelelésre még számos további metaforikus következmény épül:

A személy életében ünnepek vannak. → A nemzet életében ünnepek vannak.

A személy életéhez biztonságra van szükség. → Egy nemzet életéhez biztonságra van szüksége.

A személy élhet boldogan. → A nemzet élhet boldogan.

A személy képes újjászervezni életét. → A nemzet képes újjászervezni életét.

A személy saját problémáival foglalkozik. → A közéletnek a nemzet problémáival kell foglalkoznia.

Egy személy élete lehet megpróbáltatásokkal teli. → Egy nemzet történelme lehet megpróbáltatásokkal teli.

Az étellel szemben a HALÁLLAL csak kilenc nyelvi példa foglalkozott. A fogalmi megfelelés a következő:

A személy halála → a nemzet halála

A SZEMÉLY fogalmi keretében értelmezett halálnak több metaforikus következményét találjuk a korpuszban:

A személy életének legszörnyűbb tapasztalata a halál. → A nemzet életének legszörnyűbb tapasztalata a halál/az elpusztulás.

A személy halála hirtelen bekövetkezhet. → A nemzet megsemmisülése egyik napról a másikra bekövetkezhet.

És végül:

A személy halála lehet dicsőséges és szégyenteljes. → A nemzet halála lehet dicsőséges és szégyenteljes (a nemzet öngyilkossága).

Ez a metaforikus következmény az alábbi példában mutatkozott meg:

652. doc#1141 És ama halál lehet dicső, de ez csak szégyenteljes, mert ez a <nemzetnek> öngyilkolása.

A halállal kapcsolatos metaforikus következmények, az élethez hasonlóan, szintén túlmutatnak az ÉLŐLÉNY metafora által meghatározott élet és halál fogalmán. Bennük a komplex társadalmi szövetben élő és haló SZEMÉLY jelenik meg, akinek halála nem egyszerűen a vegetatív elmúlás.

A fentiekben a korpuszban található A NEMZET SZEMÉLY fogalmi metafora 368 beazonosított példájából kb. 120-130 esetet elemeztem, ami az anyag durván egyharmada. A többi példa vagy ismétlődés vagy csak néhányszor előforduló eset. A fenti elemzés, úgy vélem, tükrözi a korpuszban található fő tendenciákat.

Mit mutat a fenti elemzés?

Az elemzés egy bizonyos tudásanyagot tár elénk, azt a kulturális modellt, amely a korpusz nyelvi anyagába beágyazódva megtalálható. Ez a modell azonban nem teljes, mivel a teljes korpusznak csak egy ezres mintáját vizsgáltuk meg, és nem teljes azért sem, mert az ezres minta teljes anyagát sem vettük figyelembe. Ugyanakkor az elmondható, hogy a nemzetről az utóbbi 20-25 év közbeszédében megjelenő tudás fő vonalai és tendenciái megragadhatóvá válnak a modellben. A metaforaelemzés során létrejövő tudásanyag az alábbiakban írható le (a nagybetűvel írt részek a metaforikus forrástartományokat mutatják, amelyek alapján a nemzetről való tudást leírtuk):

ÉLŐ ORGANIZMUS: A nemzetnek élete van, és az életnek szakaszai vannak. A nemzet kiteljesedett szakaszában a legerősebb, legproduktívabb.

EMBERI TEST: A nemzetnek részei vannak. A nemzet lehet egészséges, és lehetnek komoly problémái. A nemzet fogy. Egy nemzetrészt el lehet távolítani a nemzetből, de a nemzet részei akkor is a nemzethez tartoznak, ha el vannak szakítva a nemzettől.

CSALÁD: A nemzetnek alapítója/vezetője van. A nemzet tagjai az alapítás óta élő és a jelenleg is élő magyarok, akik a nemzet közösségét alkotják.

KÖZÖSSÉG: A nemzet tagjai szolidárisak egymással. A nemzet tagjai igyekeznek együttműködni egymással.

FIZIKAI TÁRGY: A nemzetet alkotó emberek és közösségek (nem fizikai módon) összetartoznak. A nemzet nem Magyarországon élő részeit egyesíteni lehet. A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek a nemzethez tartoznak. A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek közti nem fizikai összetartozást meg kell őrizni. A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek közötti nem fizikai összetartozást meg lehet bontani. A nemzetet alkotó embereket és a nemzetrészeket összetartó erő (kohézió) nagy. A nemzetet alkotó emberek és nemzetrészek egységet alkotnak. A szétvált nemzetrészek újra egyesíthetők. A nemzetet alkotó emberek és a nemzetrészek közti egység politikai hatásra megszüntethető.

ÉPÜLET: A létrehozott nemzetet tönkre lehet tenni, de a nemzetet újra létre lehet hozni. Egy nemzet újra létrehozásához a hagyományok megtartására van szükség.

SZEMÉLY: A nemzetnek lelkiismerete, felelőssége, akarata, öntudata van, továbbá sikerei, ügyei és érzelmei, de leginkább érdekei vannak. A nemzet érdekei megkövetelik, hogy a nemzet éljen az adódó lehetőségekkel. Az emberek a nemzet javára tudnak cselekedni. A nemzet a legfontosabb, akit/aminek érdekeit szolgálni kell. A nemzetnek saját érdekeit szem előtt tartva kell szembenéznie múltjával. A kormány tehet a nemzet érdekében és ellene. A nemzet érdeke, hogy egészséges legyen. A nemzetnek harcolnia kell érdekeiért. A nemzet érdekeit a politikusoknak szolgálnia kell. Bizonyos dolgok sértik a nemzet érdekeit (pl. környezetszennyezés).

A nemzet sorsáért felelősséget érezhetünk. A nemzet sorsa bizonyos esetekben előre megmondható. A nemzet fejlődésének iránya van. A nemzettől függ, hogy milyen irányban fejlődik.

A nemzet olyan dolgokat tehet, melyek a nemzet jövője ellen hatnak. A nemzet jobbra teheti jövőjét. A nemzet vállalhatja történelmét. A nem-

zet megörökíti a múltját. A nemzet megbecsüli hagyományait és múltját. A nemzet elfeledheti az összetartozást és a közös múltat. A nemzet sikerességének (felemelkedésének) egyik feltétele, hogy helyesen ítélje meg a múltját.

A nemzet élhet önálló életet. A nemzetnek céljai vannak (a kiteljesedés). A nemzet életében ünnepek vannak. Egy nemzet életéhez biztonságra van szüksége. A nemzet élhet boldogan. A nemzet képes újjászervezni életét. A közéletnek a nemzet problémáival kell foglalkoznia. Egy nemzet történelme lehet megpróbáltatásokkal teli.

A nemzet életének legmegrázóbb tapasztalata a halál/az elpusztulás. A nemzet megsemmisülése egyik napról a másikra bekövetkezhet. A nemzet halála lehet dicsőséges és szégyenteljes.

A modell nem feltétlen tükrözi azt a tudást, amellyel az egyes konkrét emberek vagy társadalmi csoportok a nemzettel kapcsolatosan rendelkeznek. A modell a közbeszédben használt (a konkordancialistán szereplő) nyelvi példákra épül, amelyek főként gyakran használt és konvencionális metaforikus kifejezésekből áll. Ugyanakkor valószínű, hogy az itt feltárt modell valamilyen mértékben átfedésben van a konkrét egyének és csoportok hasonló nyelvhasználatra épülő modelljével. Valószínű ugyanis, hogy az egyének és csoportok nyelve nem különbözhet radikálisan az itt bemutatottól (bár tartalmában és hangsúlyaiban lehetnek különbségek). Hogy milyen mértékben és tartalommal különböznek a modellek, ezt csak konkrét egyénnel és csoportokkal végzett empirikus vizsgálatok mutathatják meg.

Felmerülhet a kérdés, hogy honnan ered a nemzetnek ez a felfogása, és főleg miért a SZEMÉLY metaforája uralja a nemzetről való elképzeléseinket. A válaszhoz részletes történeti tanulmányokra lenne szükség. Annyit azonban elmondhatunk ilyen tanulmányok elvégzése nélkül is, hogy nagy valószínűséggel nyelvünk a 18–19. századi európai-amerikai nyelvhasználatot és az ehhez kapcsolódó gondolati szerkezeteket örökölte át a nemzetfogalom tekintetében. Ennek egy érdekes és talán tipikus példája Ernest Renan francia gondolkodó dolgozata a nemzetről, amelyben így ír:

A nemzet: lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, mely azonban voltaképp egy. Az első a múltban gyökerezik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget. Az ember, Uraim, nem rögtönözhető. A nemzet, akárcsak az egyén, múltbeli erőfeszítések, odaadás, áldozatok

hosszú folyamatának eredője. Valamennyi kultusz közül az ősök tisztelete a legjogosabb: ők alakítottak bennünket olyanná, amilyenek vagyunk. Hősi múlt, nagy férfiak, dicsőség (az igazi dicsőség) — íme, ez az a társadalmi tőke, melyre föl lehet építeni a nemzeti elvet. Közös dicsőséggel rendelkezni a múltban, közös akarattal a jelenben; nagy közös tetteket véghez vinni a múltban, azt akarni, hogy a jövőben is nagy cselekedeteket hajtsunk végre – íme, egy nép létének alapfeltételei (Renan http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf642.pdf).

A jövő, a tett, a múlt, a dicsőség, tisztelet, akarat, áldozat, odaadás, örökség, szándék, megegyezés és a lélek mind olyan fogalmak, melyek a személyt jellemzik. Renan nemzetfelfogása egyértelműen a SZEMÉLY metaforán nyugszik, ahogy írja: „A nemzet, akárcsak az egyén [...]” Mint láttuk, az általunk körvonalazott nemzetfogalom is dominánsan ezekre a fogalmakra épül, és a fogalmak a SZEMÉLY metafora jellemző elemei.

Az elemzés ugyanakkor megmutatja azt is, hogy a feltárt modell különbözik a magyar nemzetfogalom bizonyos rokon megközelítései által hozott eredményektől. Például a magyar nemzetfogalom mindennapi tudásként történő felfogása rokon azzal, amit Csepeli (1988) szociálpszichológiai értelemben „tudáskészletnek” nevez. Csepeli véleménye szerint a kelet-európai nemzetek többé-kevésbé azonos tudáskészlettel rendelkeznek a nemzet fogalmáról. Cikkében ezért nem a specifikusan magyar nemzetfogalomról beszél, hanem egy általános kelet-európai „etnián” tudáskészletről. Ennek illusztrálására lássunk két részletet Csepeli dolgozatából:

Az etnián lélek irracionális, érzelmeiben fékezhetetlen, szeretetre szeretettel, gyűlöletre gyűlölettel válaszol. Innen az etniánokra oly jellemző vendégszeretet, de erről a töről fakad az ellenséggel szemben táplált gyűlölet is. A fékezhetetlen etnián kedély mögött ott találjuk a fegyelmet és a szigort. Az etnián ész fékezi a szenvedélyt, s az eredmény a mások által is oly csodált etnián bölcsesség, mely az etnián népet és vezető réteget egyként jellemzi (Csepeli 1988: 548).

Az etnián megmaradás csodája szorosán összefügg az etniának magukba vetett hitével, jövőjükbe vetett sziklaszilárd reménységével, ám azt is tudniuk kell, hogy nemzethalál vár rájuk, ha nem teljesítik a megmaradásuk által rájuk rótt parancsot [...] (Csepeli 1988: 549).

Egyfelől az idézetekből kitűnik, hogy itt is a SZEMÉLY metaforára alapozott nemzetfelfogás az uralkodó összetevő. Ebben a tekintetben folytonosság mutatkozik a Renan-féle elképzeléssel. Másfelől azonban ez a két részlet is jól

mutatja, hogy az etnián–magyar tudáskészlet Csepeli munkájában sztereotípiákra épül, olyan jellemzőkre, mint a magyarokra (etniánokra) jellemző intenzív érzelmi kilengések, az irracionális érzelmeket fékező bölcsesség, a nemzethaláltól való félelem és ennek elkerülésébe vetett hit stb. Ez a Csepeli szerint is túlzó, sarkított, helyenként ironizáló kép nem, vagy csak kismértékben fedezhető fel abban a mindennapi kulturális modellben, melyet a Magyar Nemzeti Szövegtár korpusza alapján nyertünk. Nem fedezhető fel benne az „apologetikus-romantikus-hősi hangsúlyokkal operáló” jelleg (Csepeli 1988: 549), melyet Csepeli tanulmánya a magyar–etnián nemzetfogalomnak tulajdonít. Ennek több oka is lehet. Az egyik az, hogy az 1980-as évek óta sokat változott a magyar nemzetfogalom. Valószínűbb azonban az, hogy az alkalmazott módszerek közti különbségek okozzák a tartalmi és hangsúlybeli eltéréseket.

Összességében tehát látnunk kell a metaforák kiemelkedően fontos szerepét a (magyar) nemzetfogalom kialakulásában-kialakításában. Ez mind a „tudáskészlet” történelmi kialakulására fókuszáló szociálpszichológiai, mind a korpusznyelvészeti-kognitív nyelvészeti módszerrel feltárt modellre érvényes. A modellek metaforikus konstruáltsága minden fogalmi metafora vizsgálatából jól látszik, de elsősorban a SZEMÉLY-metafora fogalmi hozzájárulásában nyilvánul meg. A NEMZET SZEMÉLY metaforában, vagy a hagyományos terminológia szerint fogalmazva, a nemzet megszemélyesítése során, egy virtuális személy egy konkrét sokaságot képvisel metaforikusan. Ez a személy érdekeiben, értékeiben, interpretációiban, viselkedésében stb. koherensebb, mint a sokaság, vagyis a nemzet. Ennélfogva A NEMZET SZEMÉLY fogalmi metafora a mindenkori hatalom legitimizációs eszközeként is felhasználható („a nemzet ezt és ezt mondja, kívánja, gondolja” stb.).

Következtetések

A dolgozatban igyekeztem feltárni azokat a gyakori fogalmi metaforákat, melyek a mai magyar közbeszédben a NEMZET fogalmával kapcsolatban megjelennek. Hét forrástartományt találtam, melyeket a korpuszban gyakoriságuk alapján világosan azonosíthatóak voltak: ÉLŐ ORGANIZMUS, EMBERI TEST, CSALÁD, KÖZÖSSÉG, FIZIKAI TÁRGY, ÉPÜLET és SZEMÉLY. Ezek a metaforikus forrástartományok különböző általánosítási szinteken ragadják meg a NEMZET fogalmát.

A forrástartományokból létrejövő fogalmi metaforák a NEMZET fogalmának egy bizonyos kulturális modelljét hozzák létre. Ez azt jelenti, hogy a metaforikus forrástartományok fogalmi megfeleléseinek és a forrástartományokról való tudás segítségével kialakul egy körülhatárolható tudásanyag („tudáskész-

let”), melyből valamilyen mértékben a beszélők merítenek, amikor a NEMZET fogalmáról beszélnek, gondolkodnak. Ez a tudás nem feltétlen tudatos tudás; sőt, valószínű, hogy többnyire olyan nem tudatos tudás, amely a konvencionális metaforikus nyelvhasználat által befolyásolja (de nem determinálja) azt, ahogy a beszélők a nemzetről gondolkodnak (ld. Kövecses és Benczes 2010; Slobin 1996).

A metaforák összegyűjtésére felhasznált módszer előnye az, hogy lehetővé teszi a nemzettel kapcsolatos kulturális modell viszonylag tényszerű (számszerűsíthető) és előítélet-mentes (politikailag elfogulatlan) feltárását. Hátránya viszont, hogy a feltárt metaforaalapú modell nem konkrét egyének vagy csoportok nemzetfelfogását tükrözi, hanem a közbeszéd korpuszban található jellemzőinek átlagolását. A kapott modell konkrét egyénekre, illetve csoportokra való érvényességének vizsgálata további és más jellegű empirikus vizsgálatokat igényel.

Figyelemreméltó lehet az is, hogy a megvizsgált korpusz alapján az egyes hétköznapi fogalmi metaforák (A NEMZET ÉLŐLÉNY/EMBERI TEST/CSALÁD/KÖZÖSSÉG/TÁRGY/ÉPÜLET/SZEMÉLY) számos esetben összekapcsolhatóak a nemzet fogalmának bizonyos tudományos elméleteivel. Ilyen esetek a nemzet mint ősi és természetes képződmény (ÉLŐLÉNY), a nemzet mint mesterségesen létrehozott dolog vagy entitás (ÉPÜLET), a nemzet mint elképzelt közösség (egymást jól ismerő KÖZÖSSÉG) vagy a nemzet mint fegyelmező vagy segítő társadalmi struktúra (SZIGORÚ APA vagy GONDOSKODÓ SZÜLŐ). (A nacionalizmus és a nemzet fogalmak különféle elméleteit Anthony Smith 1998, tárgyalja, míg a magyar nemzetfogalom fejlődéséről Szűcs Jenő 1984 és Gyurgyák János 2007 munkáiban olvashatunk.) Mind-egyik esetben felmerül a kérdés, hogy melyik volt előbb. A nyelvben már létező fogalmak hozták-e létre a különböző tudományos elméleteket, vagy fordítva: a tudományos elméletek alakították-e ki a metaforikus nyelvhasználatot? Bár egyik változat sem tűnik teljességgel elfogadhatónak, inkább az előző látszik igaznak. Vagyis az, hogy a társadalomtudósok tapasztalatai bizonyos mértékig egybeesnek a beszélők tapasztalataival, és ezek közül a tapasztalatok közül a tudósok kiválasztják a számukra legjobb magyarázatot nyújtót, majd elméleti modellé alakítják őket. Természetesen a későbbiekben ez visszahathat a hétköznapi beszélők nyelvhasználatára is.

Természetesen ez a rövid tanulmány még számtalan irányba lenne bővíthető. Kézenfekvő lenne például az itt bemutatott nemzetfogalmat összevetni az erdélyi, felvidéki, délvidéki magyarok metaforikus nemzetfogalmával. Tanulságos lenne annak vizsgálata is, hogy a különböző korokban, különböző szerzők mely metaforák segítségével értelmezték a nemzet fogalmát. Különösen izgalmas feladat lenne annak elemzése, hogy a SZEMÉLY metaforának

mely oldalai kerülnek előtérbe az egyes szerzőknél, valamint annak kutatása is, hogy a nemzet fogalmára használt hét (fogalmi) metafora hogyan változik a magyar közbeszédben az utóbbi évszázadokban. Tanulmányozni lehetne a specifikusan konzervatív, illetve liberális felfogás közti metaforikus különbségeket is a megfelelő reprezentatív szövegek alapján. Továbbá bevonhatnánk vizsgálódásunk körébe a különböző nyelvekben (angol, német, orosz, francia, olasz stb.) található metaforikus nemzetfelfogásokat az illető nyelvek korpuszainak hasonló elemzése segítségével. Végül megvizsgálhatnánk a mindenkor „naiv” nyelvhasználat és a „tudományos” irodalom metaforáit mind magyar, mind nemzetközi kitekintésben, hiszen a naiv és a tudományos felfogás nem mindig esik egybe, sőt talán legtöbbször nem esik egybe. Mindez persze egy ember számára kivitelezhetetlenül nagy feladat, ezért meg kell elégednünk a távlatok és lehetőségek nagyszerűségével abban bízva, hogy a munkát, de legalábbis annak egy részét majd a kutatók egy csoportja elvégzi.

Mindazonáltal az itt elvégzett kutatás eredményei már ebben a formájukban is fontosak lehetnek bizonyos sztereotípiák, tévhitek és politikailag motivált vélemények kijavítására, pontosítására. Egy olyan politikailag megosztott társadalomban mint a magyar, különös jelentősége van annak, hogy a nemzet fogalmát a tényeknek megfelelően ismerjük meg, hogy azzal ne lehessen visszaélni. Ha ezt sikeresen el tudjuk végezni, megszűnhetnek társadalmi félelmek, melyeket bizonyos sztereotípiák és politikailag motivált leírások gerjesztenek. Ehhez meg kell ismernünk a nemzettel kapcsolatos metaforákat, ezek létrejöttét és hatásait. A nemzeti önmegismerés nagyrészt a magyar nemzetfogalom metaforikus forrástartományainak és ezek fogalmi működésének megismerésén múlik. Bármennyire különösen hangzik: a nemzeti önmegismeréshez részben metaforáinkon keresztül vezet az út.

Szakirodalom

- Benedict, Anderson 1983. *Imagined communities*. Verso, London. [Magyarul: Elképzelt közösségek, 2006, L'Harmattan Kiadó].
- Csepeli György 1988. Az etnocentrizmus a nemzeti ideológiában. *Világosság* XXIX/8–9: 541–50.
- Fillmore, Charles J. 1982. Frame semantics. In: *Linguistics in the Morning Calm*. szerk. The Linguistic Society of Korea. Hanshin, Szöul. 111–37.
- Gyurgyák János 2007. *Ezzé lett magyar hazátok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán 2010. *Metaphor. A practical introduction* (2. kiadás). Oxford University Press, Oxford.

- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Musolff, Andreas 2010. *Metaphor, nation, and the holocaust*. New York and Milton Park, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203847282>
- Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint. 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. *Proceedings of LREC 2014*.
- Pragglejaz Group 2007. MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol* 22–1., 1–39. https://doi.org/10.1207/s15327868ms2201_1
- Putz Orsolya 2016. Crisis of the Hungarian national identity after 1920. *Metaphor and the social world*.
- Renan, Ernest 1994. Mi a nemzet? In: *Holmi*. [Renan 1882-es francia nyelvű előadásának fordítása; fordította Réz Ádám. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf642.pdf]
- Slobin, Dan I. 1996. From „thought and language” to „thinking for speaking.” In: J. Gumperz and S. Levinson (eds.): *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge University Press, Cambridge and New York. 70–96.
- Smith, Anthony D. 1998. *Nationalism and modernism*. Routledge, London.
- Szűcs Jenő 1984. *Nemzet és történelem* (2. kiadás). Gondolat Kiadó, Budapest.

Kövecses Zoltán

professor emeritus

Eötvös Loránd Tudományegyetem

E-mail: kovecses.zoltan@btk.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-9642-4662>

Abstract

KÖVECSES, ZOLTÁN

THE CONCEPT OF NEMZET (NATION) – DIFFERENTLY (THE CONCEPT OF NATION [NEMZET] IN HUNGARIAN)

In the paper I examine the issue of the kind and nature of our knowledge in connection with the concept of NEMZET (nation) in Hungarian. I contend that this knowledge is to a large extent metaphorical. By metaphor I mean „conceptual metaphor.” The knowledge we possess draws essentially on seven conceptual metaphors, of which the most productive and most significant one is the metaphor THE NATION IS A PERSON. The different conceptual metaphors contribute differential conceptual content to our knowledge and they profile different aspects of it. The methodology that is employed relies on a corpus-based approach commonly used in cognitive linguistics.

Keywords: nation, conceptual metaphor, conceptual knowledge, metaphorical mapping, metaphorical entailment, naive vs. expert theory

LANTAY GYULA

**IDEGEN EREDETŰ, JELÖLT MÁSSALHANGZÓ-KAPCSOLATRA VÉGZŐDŐ
FŐNEVEK TÁRGYESETE A MAGYAR NYELVBEN**

Kivonat

Dolgozatomban a jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek viselkedését vizsgáltam, amikor azokhoz magyar tárgyrag tapad. Ellentétben a magyar (vagy legalábbis a magyar anyanyelvű nyelvhasználók által magyarnak tartott) főnevekkel szemben a magyar anyanyelvű nyelvhasználók nagy arányban képezik az idegen eredetű, jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő tövek tárgyese-tű alakját kötőhangzó betoldása nélkül (pl. taps > tapsot, Hanks > Hankst). A vizsgált jelenséget optimalitáselméleti keretben szemléltettem. A $DEP_{(morpheme)}$, $MAX > EXH_{\omega}$, DEP korlátsorrend alkalmazásával szemléltetni tudjuk a magyar anyanyelvű nyelvhasználók azon döntését, hogy alkalmazzák-e az elidegenítő hatást, vagy sem. Amennyiben idegenként kezelnek egy tövet, úgy az azonos helyre rangsorolt EXH_{ω} és DEP korlátok közül a DEP korlátot tekintik a relevánsabbnak, a versenyt így az a jelölt nyeri, amelyhez kötőhangzó nélkül tapad a tárgyrag. Ellenkező esetben, ha nem alkalmazzák az elidegenítő hatást, az EXH_{ω} korlátot tekintik relevánsabbnak a nyelvhasználók, a versenyt pedig a kötőhangzóval álló jelölt nyeri.

Kulcsszavak: optimalitáselmélet, szótagszerkezet, extraszillabikusság, kötőhangzó, mássalhangzó-torlódás

1. Bevezetés, témamegjelölés

Egy korábbi munkámban (ld. Lantay 2017) már foglalkoztam azzal a jelenséggel, miszerint a magyar anyanyelvű nyelvhasználók egy része az erősen jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő, idegen eredetű tövek tárgyese-tét kötőhangzó betoldása nélkül kapcsolja (pl. *Phelpst, fájljt*). Az ilyen alakok létrehozását véleményem szerint egy olyan elidegenítő hatás váltja ki, amelynek egyik fontos aspektusa a transzparenciára való törekvés (ami esetünkben a tőmorféma azonos szótagolását várja el az alanyesetű és toldalékolt alakokban). A jelenséget optimalitáselméleti keretben szemléltettem, az adatokat a Google keresővel gyűjtöttem.

Jelen munkában már hangzó adatokkal dolgoztam (lásd erről a 3. pontot), valamint felülvizsgáltam a korábbi optimalitáselméleti keretben végzett elemzésemet (lásd 4. pont).

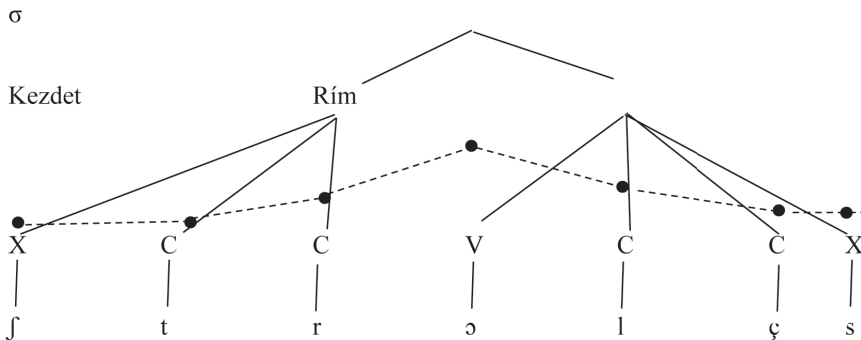
2. A szótagszerkezet ábrázolásáról

2.1. Az extraszillabikus mássalhangzók

Korábban (Lantay 2017: 478–82) röviden beszámoltam a jelöltség-jelöltenység terminuspár jelentéséről, bemutattam a hierarchikus szerkezetű szótag ábrázolását Törkenczy (1994) alapján, a kutatott tövek kapcsán kitértem a szonoritási sorba rendezés elvére, és megemlítettem az extraszillabikusság fogalmát. Ezekkel bővebben (az extraszillabikus mássalhangzók kivételével) itt nem foglalkozom.

A kutatott tövek kapcsán az egyik fő problémát az adja, hogy hogyan ábrázoljuk az olyan szótagokat, ahol sérül a szonoritási sorba rendezés elve, és/vagy a magot több mint két szegmentum követi, azaz milyen csomópontokhoz kapcsoljuk azokat a szegmentumokat, amelyeknek nem jut hely a kódában.

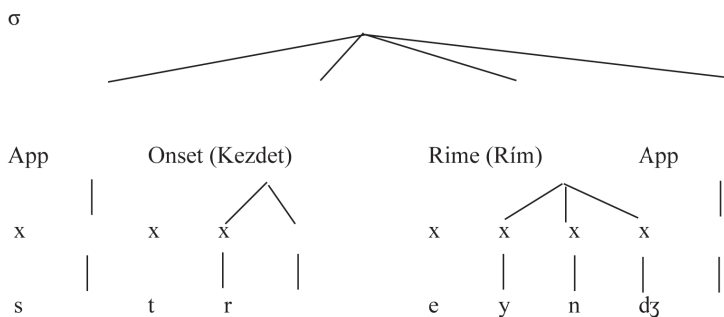
Úgy vélem, az egyik lehetséges megoldás, ha a problematikus mássalhangzókat extraszillabikus hangoknak elemezzük. Az extraszillabikus mássalhangzókról azt mondja Clements és Keyser (1983: 39), hogy ezek olyan mássalhangzók, amelyek nem kapcsolódnak egyetlen szótaghoz sem. Martin Neef (2004: 255–6) úgy finomítja ezt a megfogalmazást, hogy az extraszillabikus mássalhangzók ugyan pótlólagosan kapcsolódnak a szótaghoz, de mégis a szótaghoz tartoznak. Neef azt állítja, hogy a szótagnak van egy központi része (core syllable), ami a szótagnak az a része, amelyre vonatkoznak a szótagösszetevőkre vonatkozó megszorítások. A központi szótaghoz kapcsolódhatnak periférikus elemek mind előlről, mind hátulról, ezeket nevezzük extraszillabikus szegmentumoknak. Az ilyen extraszillabikus mássalhangzókra nem vonatkoznak az egyéb szótagösszetevőkre vonatkozó megszorítások, így a szonoritási sorba rendezés elve sem. Neef (2004: 255) példaként a német *Strolchs* 'csavargó' szó szótagszerkezetét ábrázolja a következőképpen:

1. ábra. A *Strolchs* szótag szerkezete Neef (2004) alapján

A szaggatott vonallal összekötött fekete pontok az egyes szegmentumok egymáshoz viszonyított szonoritását hivatottak ábrázolni, míg az X-ek azok a csomópontok, amelyekhez az extraszillabikus szegmentumok kapcsolódnak. Az ábrán jól látható, hogy a szótag eleji [ʃ] és [t] szegmentumok szonoritása azonos¹, csakúgy, mint a szótag végi [ç] és [s] szegmentumoké. Ez pedig ellentmond a szonoritási sorba rendezés elvének, miszerint szótagon belül az egymást követő szegmentumok szonoritása nő a mag felé haladva, onnan kifelé pedig csökken. Mivel azonban az [ʃ] és a [s] szegmentumokat extraszillabikus mássalhangzóknak elemezzük, nem sérül a szonoritási sorba rendezés elve. Az extraszillabikus mássalhangzókat Renáta Gregová (2016: 4) úgy határozza meg, hogy minden olyan mássalhangzó, amely sérti a szonoritási sorba rendezést, az extraszillabikus. Ezt a megállapítást tekintjük mérvadónak a jelen munkára vetítve.

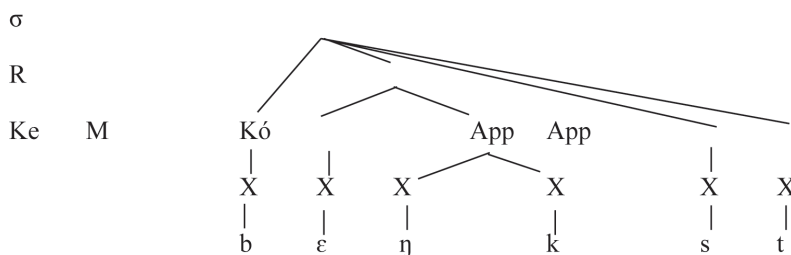
A kérdés most már az, hogy milyen módon ábrázoljuk az olyan szótagokat, ahol extraszillabikus mássalhangzók is megjelennek. A szonoritási sorba rendezés elvének hatókörén kívül eső extraszillabikus mássalhangzókat a különböző szerzők különböző prozódiai csomópontokhoz rendelik. A magyar nyelv kapcsán Törkenczy a szótagutós (SzU) elemzést alkalmazza (bővebben ld. Törkenczy 1994). Az egyes szótagutókat a szótaghoz lehet csatolni, és ezek nem befolyásolják a szótag fonotaktikai grammatikalitását. Az egyes szótagutók megjelenését nyelvspecifikus megkötések szorítják meg. Larry Hyman (2001: 188–9) Halle és Vergnaud nyomán azokat a szó végi extraszillabikus mássalhangzókat, amelyek a német nyelv bizonyos szavaiban fordulnak elő, appendixként (függelék) csatolja a szótaghoz. A függelék (ami megjelenhet a kezdet előtt és/vagy a kóda után [Törkenczynél hasonlóképpen viselkedik a szótagelő és a szótagutó]) által uralt csomópontot közvetlenül a szótaghoz kapcsolva ábrázolja Borowsky (1989: 146) a következőképpen (a függelékek jele App):

2. ábra. A *strange* szótag szerkezetének ábrázolása Borowsky (1989) alapján

¹ Ami meglepő, hiszen a réshangok szonoritása magasabb a zárhangokénál. Úgy tűnik, hogy Neef eltér a közkeletű szonoritási skálától.

Mivel Törkenczy szótagutós elemzése nyelvspecifikus, és a vizsgált tövek szegmentumait csak rendhagyó módon tudnánk SzU-nak elemezni, így az idegen eredetű tövek esetében a függelékes szótagszerkezet-ábrázolást alkalmazom. Ez alapján a *Bankst* szótag szerkezete a következőképpen néz ki:

3. ábra. A *Bankst* szótag szerkezete

3. Jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő magyar és idegen eredetű tövek tárgyesete

Kutatásom során a következő töveket vizsgáltam. Kettős mássalhangzó-kapcsolatra végződő tövek: *Biggs, Earth, fájl, girl*. Hármás mássalhangzó-kapcsolatra végződő tövek: *Banks, Barnes, Hanks, Holmes, Phelps*. Az adatgyűjtést hanganyagok rögzítésével végeztem. Az adatközlőknek 13 magyar mondatot kellett felolvasniuk, melyekből bizonyos főnevek hiányoztak. Ezek a főnevek zárójelben, alanyesetben álltak a mondatok azon részén, ahova be kellett őket illeszteni, a mondat értelmének megfelelő magyar toldalékkal ellátva. Összesen 9 olyan jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő tő fordult elő a testben, melyeket tárgyraggal kellett az adatközlőknek ellátniuk. Nem minden ragozandó tő volt releváns a kutatás szempontjából, ezek feladata az adatközlők figyelmének elterelése volt. A mondatokat összesen 44 adatközlő olvasta fel. Az összes beérkezett adat száma 396, ebből hasznos 356. A kiértékelt hanganyagok eredményei táblázatban összefoglalva a következők:

1. táblázat. A kiértékelt hanganyagok adatai

Vizsgált tő	-t	-Vt	ingadozás	∅
Banks	20	16	3	5
Barnes	33	0	0	11
Biggs	31	9	1	3
Hanks	34	9	1	0

Holmes	41	1	0	2
Phelps	33	7	2	2
Earth	16	13	0	15
fájl	44	0	0	0
girl	42	0	0	2

A táblázat második oszlopában a kötőhangzó nélkül álló előfordulások darabszáma van feltüntetve, a harmadik oszlopban pedig a kötőhangzóval ellátott alakok előfordulásának darabszáma. A negyedik oszlop az ingadozások előfordulását jelöli, azaz az adatközlő nem tudott dönteni a kötőhangzós és kötőhangzó nélkül álló alakok közül, ezért mindkét alakot produkálta. Az ötödik oszlopban az értékelhetetlen alakok² darabszáma szerepel. Ahogy az látható, a hanganyagok rögzítésével nyert adatoknál minden vizsgált tő esetében a kötőhangzó nélkül álló alakok fordulnak elő nagyobb számban. Az összes beérkezett adatra kiterjesztve a kötőhangzó nélkül álló alakok és a kötőhangzóval álló alakok megoszlási aránya kb. 82% : 18%. Korábbi kutatásomban a vizsgált adataim a Google kereső találatai közül kerültek ki:

2. táblázat. A Google kereső találatai

Vizsgált tő*	-t	-Vt
Banks	187	349
Barnes	10 700	2
Biggs	53	204
Hanks	1 960	4 240
Holmes	19 500	852
Phelps	2 320	4 020
Earth	520	717
fájl	1 060 000	3 340
girl	704 000	0

*Cliff Barnesot, Jason Biggst, Jason Biggset, Tom Hankst, Tom Hankset, Sherlock Holmest, Sherlock Holmesot, Michael Phelpst, Michael Phelpset, Google Eartht, Google Earthöt, fájlt, fájlot, girl, girlöt.

² A két kiugró érték a *Barnes* és az *Earth* alakokhoz kapcsolódik. A *Barnes* esetében a nagyarányú értékelhetetlen adat magyarázata az, hogy az adatközlők közül többen is kiejtették az írásképen megjelenő, de egyébként néma [e]-t. Az *Earth* esetében a magyar anyanyelvi nyelvhasználók általában [s]-szel, vagy [t]-vel helyettesítik az angol [θ] hangot. Amennyiben az adatközlő választása a [t]-re esett, úgy jelen kutatás szempontjából a produkált alak irreleváns, hiszen zárhang után mindig megjelenik a kötőhangzó.

Amint az látható, bizonyos tövek esetében nagyobb az előfordulási gyakorisága a kötőhangzóval ellátott alakoknak. A kötőhangzó nélkül álló és kötőhangzóval ellátott alakok megoszlási aránya (amiből a *fájl* és *girl* töveket kihagyom azok kiugróan magas találati számai miatt, melyek eltorzítanak az aránypárt) kb. 77% : 23%. Összességében tehát a Google kereső találatai közül is a kötőhangzó nélkül álló alakok előfordulása a nagyobb. Ne feledjük azonban, hogy ezek az adatok kizárólag írott anyagokra vonatkoznak, míg az általam gyűjtött adatok hanganyagok.

4. Optimalitáselméleti megközelítés

Amikor a magyar anyanyelvi nyelvhasználóknak tárgyraggal kell ellátniuk az idegen eredetű, jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő töveket, választaniuk kell, hogy kötőhangzóval vagy kötőhangzó betoldása nélkül teszik azt. Úgy vélem, hogy amennyiben a nyelvhasználó idegennek érzi a tövet, úgy izolátumként kezeli, és nem alkalmaz rá olyan eljárásokat, melyeket a magyar vagy idegennek nem érzett szavak esetében. A nyelvhasználó, amikor e rendhagyó alakokat produkálja, egyféle elidegenítő eljárást alkalmaz, melynek egyik fontos aspektusa a transzparenciára való törekvés, azaz hogy a szótag- és morfémathatár egybeessen. Amikor a nyelvhasználó már nem érez annyira idegennek egy szót a gyakori találkozásoknak köszönhetően, elkezdi rá alkalmazni a magyar szavak esetében is működő eljárásokat, azaz jelen esetben a kötőhangzó betoldása mellett dönt. Optimalitáselméleti megközelítésemben ezt a választást kísérelem meg szemléltetni.

Korábbi kutatásom során³ a következő korlátokat alkalmaztam (Siptár–Szentgyörgyi 2013: 85–8):

- (2) MIND(szeg) Minden bemeneti szegmentumnak van megfelelője a kimenetben (törölni tilos).
- (3) CSAK(szeg) Minden kimeneti szegmentumnak van megfelelője a bemenetben (betoldani tilos).
- (4) SZÓTAGSZERK A szótagok jól formáltak.

Úgy véltem, hogy a CSAK(szeg)>>MIND(szeg)>>SZÓTAGSZERK korlátsorrendet alkalmazva a versenyt a kötőhangzó nélkül álló jelölt nyeri meg.

³ Lásd bővebben: Lantay (2017: 485–8).

(5) *Hankst*

	/henks+t/	CSAK(szeg)	MIND(szeg)	SZÓTAGSZERK
	henkset	*!		
☞	henkst			**
	henks		*!	*

Amennyiben azt szeretnénk, hogy a versenyt a *Hankset* alak nyerje meg, úgy lehetséges volna a CSAK(szeg) korlát utolsó helyre való rangsorolása. E megoldás már csak azért sem lenne tökéletes, mert ha az idegen eredetű szavakat CSAK(szeg) korlát előremozgatásával kezeljük, hogyan magyarázzuk meg azt, hogy az idegennek érzett *Lidl* alaknak nemcsak a CSAK(szeg) korlátot kielégítő, MIND(szeg) korlátot sértő *Lid* alakja van, hanem a MIND(szeg) korlátot kielégítő, de a CSAK(szeg) korlátot megsértő *Lidli* alakja is? Hiszen ha az idegennek érzett alakokat a CSAK(szeg) korlát magasra rangsorolásával kezeljük, csak a *Lid* alak jöhetne létre, a *Lidli* alak nem. Ez azonban nem így van.

A kialakult helyzetet a UNIFORM EXPONENCE korlát (Kenstowicz 1997: 383) magasra rangsorolásával kívántam feloldani.

- (6) UNIFORM EXPONENCE: (a továbbiakban csak UE): minimize the differences in realization of a lexical item (morpheme, stem, affix, word). 'Minimalizáld egy lexikális elem (morféma, tő, affixum, szó) realizációjában a különbségeket!'

E korlát volt hivatott szemléltetni azt az elidegenítő hatást, amelynek a transzparenciára való törekvés az egyik fontos aspektusa. Úgy véltem, hogy esetünkben az UE korlát azonos szótagolást vár el egy tő alanyesetű és ragozott alakjai között.

(7) *Hankst/Hankset*

	/henks+t/	MIND(szeg)	UE	SZÓTAGSZERK	CSAK(szeg)
☞	henkset		(*!)		*
☞	henkst			(**!)	
	henks	*!			

Azzal, hogy azonos helyre rangsoroltam az UE és a SZÓTAGSZERK korlátokat, úgy véltem, hogy megfelelően szemléltetem azt a döntést, amelyet a nyelvhasználnak kell meghoznia, amikor tárgyaggal látja el az ide-

gen eredetű, jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő töveket. Kutatásom előrehaladtával ma már ezt a táblát tarthatatlannak tekintem. Úgy vélem, hogy az UE korlátnál jobb korlátot is lehet találni, valamint a SZÓTAGSZERK korlát alkalmazását is vitathatónak tartom, hiszen eleve furcsán veszi ki magát, hogy miután a szótagszerkezetet érintő problémát korábban már tisztáztam, az optimalitáselméleti megközelítésemben épp a szótagszerkezetre érzékeny korláttal szűröm ki a kötőhangzó nélkül álló versenyzőt.

Kibővítettem a lehetséges kimeneti alakok számát is, hiszen a generátor minden bemenő alakot kimenetjelöltek egy végtelen halmazára képez le, ezek közül azonban a relevánsakat szokás feltüntetni. Rendszerünknek a következő versenyző alakokat kell tudnia kezelni: *Hankset*, *Hankst*, *Hanks*, *Hankest*, *Hans*. Értelemszerűen a korábban is alkalmazott betoldást és törlést tiltó korlátok használata továbbra is szükséges. Tekintettel arra, hogy a továbbiakban a korlátokat angol nyelven kívánom jelölni, e két korlát a következő:

- (8) DEP prohibits epenthesis. 'Tilos a betoldás.'
- (9) MAX prohibits deletion. 'Tilos a törlés.'

Ugyanakkor két olyan versenyző alak is megjelenik, amelyek kötőhangzóval állnak, a *Hankset* és a *Hankest*. Mindkét alak megsérti a betoldást tiltó korlátot, éppen ezért szükséges egy olyan korlát alkalmazása, amely csak a morfémán belüli betoldást tiltja. Ellenkező esetben nem tudná a versenyt megnyerni a nyelvhasználók egy része által optimális kimeneti alakként megjelenő *Hankset* alak, vagy két optimális kimeneti alakunk is volna, a *Hankset* és a *Hankest*. A morfémán belüli betoldást tiltó korlátunk:

- (10) DEP_{morpheme} Assign one violation mark for every morpheme-internal epenthetic segments. (vö. McCarthy 2008: 173) 'Minden morfémán belülré betoldott szegmentumhoz rendelj hozzá egy áthágás jelet!' Azaz morfémán belülré betoldani tilos.

A betoldást tiltó korlátot természetesen a morfémán belüli betoldást tiltó korlát elé kell rangsorolnunk, hogy a versenyből hamarabb kiessen a *Hankest* jelölt, hiszen nem szeretnénk, ha ez lenne az optimális kimeneti alak. A törlést tiltó korlátunk gondoskodik a *Hanks* és *Hans* alakok kieséséről, viszont szükséges egy további korlát alkalmazása, hiszen amennyiben ezt a három korlátot alkalmazzuk úgy, hogy a DEP és MAX korlátok megelőzik a DEP_{morpheme} korlátot, úgy a kötőhangzó nélkül álló *Hankst* alak nyerné meg a versenyt. Ugyanakkor, ahogy azt az adatok alapján láthattuk, a két

lehetséges optimális alak a *Hankset* és a *Hankst*. Mivel a *Hankst* alakban extraszillabikus mássalhangzó is megtalálható, egy olyan korlát alkalmazása szükséges, amely az extraszillabikus mássalhangzók megjelenését tiltja.

- (11) EXH_o Assign one violation mark for every extrasyllabic consonant (vö. Féry and Vijver 2003: 245) 'Minden extraszillabikus mássalhangzóhoz rendelj hozzá egy áthágás jelet!'

Az EXH_o korlát az Exhaustivity korlátcsalád tagja, amely a prozódikus hierarchia áthágását tiltja. A prozódikus hierarchia alján a szegmentumok állnak, ezt követi a szótag, majd a fonológiai szó, fonológiai frázis stb. (vö. McCarthy 2008: 177–81). Mivel az extraszillabikus mássalhangzók nem a szótaghoz kapcsolódnak (illetve ahhoz csak pótlólagosan), hanem a fonológiai szóhoz, azaz kihagynak egy szintet a hierarchiából, megsértik az EXH_o korlátot, ami az EXHAUSIVITY korlátcsalád azon tagja, amely a szótag szintjének kihagyását tiltó korlát. Amennyiben az Exh_o korlátot a DEP korlát fölé rangsoroljuk, úgy a versenyt a kötőhangzóval álló alak nyeri meg.

(12) *Hankset*

/henks+t/	DEP _{morpheme}	MAX	EXH _o	DEP
☞ henkset				(*)
henkest	*!			
henkst			**!	
henks		*!	*	
hens		**!		

Amennyiben azt szeretnénk, hogy a versenyt a *Hankst* alak nyerje meg, úgy a DEP korlátnak kell megelőznie az EXH_o korlátot.

(13) *Hankst*

/henks+t/	DEP _{morpheme}	MAX	DEP	EXH _o
henkset			*!	
henkest	*!			
☞ henkst				(**)
henks		*!		
hens		**!		

A nyelvhasználók, mikor tárgyraggal látnak el idegen eredetű jelölt más-salhangzó-kapcsolatra végződő töveket, választás elé kényszerülnek: told-janak-e be kötőhangzót, vagy se? Amennyiben a kötőhangzó betoldása mellett döntenek, úgy a (12)-es táblánál látható korlátsorrend érvényesül, ha pedig nem toldanak be kötőhangzót, úgy a (13)-as tábla korlátsorrendje. Mint ahogy azt láthattuk korábban, néhány nyelvhasználó bizonyos esetekben a kötőhangzóval álló alakváltozatot alkalmazza, más esetekben a kötőhangzó nélkül álló alakot, azaz ugyanaz a nyelvhasználó egyik esetben a (12)-es tábla korlátsorrendjét alkalmazza, más esetben a (13)-as tábláét. Amennyiben egy helyre rangsoroljuk a DEP és EXH_o korlátokat, úgy egyetlen táblával is tudjuk szemléltetni a nyelvhasználók választását, azaz hogy idegenként kezelik-e a tövet, vagy sem. Az azonos helyre rangsorolt korlátok egymáshoz viszonyított rangsora nem meghatározott, hogy melyik korlátot alkalmazza előbb a nyelvhasználó, saját maga dönti el. Amennyiben idegennek érez egy tövet, és alkalmazza rá az elidegenítő hatást, és a tárgyesetet kötőhangzó betoldása nélkül alkotja meg, úgy a DEP korlát érvényesül hamarabb, a versenyből azonnal kiejtve a kötőhangzóval álló jelöltet, így a versenyt a kötőhangzó nélkül álló jelölt nyeri meg. Ha pedig nem érzi idegennek a tövet a nyelvhasználó, és nem alkalmazza rá az elidegenítő hatást, úgy az EXH_o korlát érvényesül hamarabb, és ejti ki azonnal a versenyből a kötőhangzó nélkül álló jelöltet, a versenyt pedig a kötőhangzóval álló alak nyeri meg. Az egy helyre rangsorolt korlátokat szaggatott vonallal jelöljük. Mivel a DEP_{morpheme} és a MAX korlátok egymáshoz viszonyított rangsora is lényegtelen, hiszen bármilyen sorrendben is alkalmazza őket a nyelvhasználó, a *Hankest*, a *Hanks* és a *Hans* alakok akkor is hamarabb kiesnek a versenyből, mint a *Hankst* és a *Hankset* jelöltek, így őket is rangsorolhatjuk azonos helyre, de a DEP és az EXH_o korlátok fölé.

(14) *Hankst/Hankset*

	/hɛnks+t/	DEP _{morpheme}	MAX	EXH _o	DEP
☞	hɛnksɛt				(*!)
	hɛnksɛst	*!			
☞	hɛnksɛst			(**!)	
	hɛnks		*!		
	hɛns		**!		

5. Összefoglalás

A magyar anyanyelvi beszélők nagy arányban alkotják meg az idegen eredetű, jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő főnevek tárgyesetét kötőhang betoldása nélkül. Az így kapott alakok teljesen ellentmondanak a magyar nyelv jólformáltsági szabályainak, ráadásul az Univerzális Grammatika részét képező szonoritási sorba rendezésnek sem tesznek eleget. Ez utóbbi problémát kiküszöböltük az extraszillabikus mássalhangzók hozzátoldásával a szótagszerkezethez. Magát a jelenséget optimalitáselméleti keretben vizsgáltam, méghozzá a korlátok olyan rangsorolásával, amely azt az elidegenítő hatást szemlélteti, amelyet a magyar anyanyelvi beszélők alkalmaznak az általuk idegennek érzett vagy idegenként kezelt főnevek esetében. Ha a magyar anyanyelvi beszélő izolátumként kezel egy általa idegennek érzett főnevet, az azonos helyre rangsorolt DEP és EXH₀ korlátok közül az előbbit alkalmazza korábban, így tárgyesetben a kötőhangzó nélkül álló alak nyeri meg a versenyt, megtartva ezzel a főnév izoláltságát, hiszen az alanyesetű és ragozott alak szótagolása ekkor azonos. Mikor azonban a magyar anyanyelvi beszélő nem érez számára idegennek egy főnevet, az EXH₀ korlátot alkalmazza korábban, a versenyt pedig a kötőhangzóval álló jelölt nyeri meg.

Szakirodalom

- Borowsky, Toni 1989. Structure preservation and the syllable coda in English. In: *Natural Language & Linguistic Theory* 7/2: 145–66. <https://doi.org/10.1007/BF00138075>
- Caroline Féry and Ruben van de Vijver 2003. *The Syllable in Optimality Theory*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511497926>
- Clements, George N. – Keyser, Samuel Jay 1983. *CV Phonology A Generative Theory of the Syllable*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Gregová, Renáta 2016. *The Generative and the Structuralist Approach to the Syllable: A comparative analysis of English and Slovak*. Cambridge Scholars Publishing, Cambridge.
- Hyman, Larry 2001. On phonological weight. In: Charles W. Kreidler (ed.): *Phonology Critical Concepts Volume 3. Syllables and Multi-level Analyses*. Routledge, London – New York. 143–95.
- Kenstowicz, Michael 1997. Base-Identity and Uniform Exponence: Alternatives to Cyclicity. In: Durand, J. – Laks, B. (eds.): *Current Trends in Phonology: Models and Methods*. European Studies Research Institute, University of Salford, Salford. 363–94. <http://roa.rutgers.edu/files/103-0000/roa-103-kenstowicz-3.pdf> – 2017-04-14.
- Lantay Gyula 2017. Idegen eredetű, jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő tövek tárgyesete a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 141: 478–89.

- McCarthy, John J. 2008. *Doing Optimality Theory: applying theory to data*. Oxford, Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444301182>
- Neef, Martin 2004. Segments with Inherently Falling Sonority. *Studia Linguistica* 58: 3. https://www.researchgate.net/publication/227783416_Segments_with_Inherently_Falling_Sonority – 2017-04-13. <https://doi.org/10.1111/j.0039-3193.2004.00116.x>
- Siptár Péter – Szentgyörgyi Szilárd 2013. *Optimális esszék a magyar fonológiáról*. Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém.
- Törkenczy Miklós 1994. A szótag. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális Magyar Nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 273–392.

Lantay Gyula

tanár

Pannon Oktatási Központ Gimnázium,
Szakgimnázium, Technikum, Szakképző Iskola
és Általános Iskola (Dunaújváros)

E-mail: gyulalantay@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7998-078X>

Abstract

LANTAY, GYULA

THE BEHAVIOUR OF STEMS OF FOREIGN ORIGIN ENDING IN MARKED CONSONANT CLUSTERS IN THE ACCUSATIVE CASE IN HUNGARIAN

This paper examines nouns of foreign origin with strongly marked consonant clusters at the end and how they behave when Hungarian native speakers inflect them for the accusative case. Unlike other Hungarian nouns (or what speakers reckon as Hungarian nouns), a significant part of Hungarian native speakers add the accusative case marker to these nouns without a linking vowel (e.g. *taps* > *tapsot* [tɒpʃ] > [tɒpʃot] ‘applause, nom. > acc.’ but *Hanks* > *Hankst* [heŋks] > [heŋkst]) which is highly unexpected. The investigation took place within the model of Optimality Theory. With the DEP_(morpheme), MAX > EXH_ω, DEP constraint order the insignificant candidates lose in the beginning of the contest. If Hungarian native speakers apply the method of estrangement, they apply the constraint DEP before the constraint EXH_ω, so the winner will be the contestant without the linking vowel; otherwise Hungarian native speakers apply EXH_ω before DEP and the winner will be the contestant with the linking vowel.

Keywords: Optimality Theory, syllable structure, extrasyllabicity, linking vowel, consonant cluster

PÖLCZ ÁDÁM

A MONDATTANI ELEMZÉS ÉLETSZERŰSÉGÉRŐL¹

Kivonat

A jelen tanulmány a hagyományos mondattan tanításának elméleti alapjaival foglalkozik. Alaptézise, hogy a retorikai érvelés és a mondatrészekre való rákérdezés között kapcsolat fedezhető föl. A mondattan életszerűségét mutatja az is, hogy a legfontosabb újságírói műfaj, a hír megalkotásában is fontos szerepet játszanak a mondattani kérdések (Ki, mit, mikor, hol, kivel stb. tett?). A problémát Adamikné Jászó Anna vetette föl (Adamikné 2016) az iskolai nyelvtanok kapcsán, de bővebben nem fejtette ki. A jelen tanulmány ennek a gondolatnak a továbbépítése, és egy kutatás kezdeti szakaszát mutatja be.

Kulcsszavak: a mondattan tanítása, retorikai érvelés, mondatrészekre rákérdezés, iskolai nyelvtan, hír

Bevezetés

A magyar nyelvtanoktatás mondatelemzési módszerének hatékonyságáról és hiányosságairól, a tanítás problémáiról számos tudományos és ismeretterjesztő írás, tanulmány született a közelmúltban (vö. pl. Kálmán 2017a; Kálmán 2017b; Kugler 2017; Wenszky 2013). Ezeket a problémákat, a diákok panaszait még laikusként is sokan ismerik, de kevesebben vannak tisztában a mondattani elemzés szellemi-filozófiai háttérével, amely a mondattani elemzés módszerének kidolgozóit motiválhatta. Úgy vélem, hogy a mondattani gondolkodás természetességének megvilágítása szemléletformálást és módszertani megújulást eredményezhet, hiszen kézzelfoghatóvá teszi a diákok által sokszor öncélúnak tartott „grammatizálást”.

A következőkben a retorikai érvelés és a mondattani elemzés összefüggéseinek szempontjából kívánom bemutatni a grammatikai gondolkodásunk alapmotívumait. Kiindulópontul Adamikné Jászó Annának az az észrevéte-

¹ Átdolgozott írás. Az eredeti tanulmány megjelenési helye: Pölcz Ádám 2020. A mondattani elemzés retorikai összefüggései. Egy hagyományos módszer kidolgozásának elméleti alapjai. In: Fóris Ágota – Bölcseki Andrea – Dér Csilla Ilona – Csontos, Nóra (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben: II. Pragmatika, diskurzuselemzés, interkulturális kommunikáció.* Akadémiai Kiadó, Budapest. https://mersz.hu/hivatkozas/nyki2pdik_47-https://mersz.hu/hivatkozas/nyki2pdik_53

le szolgál, amelyet a retorikai érvelés és a mondattani elemzésben használt kérdések (Mit állítunk? Ki, mit, hol, mely eszközök által, miért, hogyan, mikor csinált? stb.) összefüggése kapcsán vetett föl, de bővebben nem fejtett ki (Adamikné 2016: 177–8). Eszerint lehetséges az összefüggés a retorikai és a mondattani elemző gondolkodás között – teljesen hétköznapi szinten is.

Hogyan közelítsünk a mondathoz?

Abból érdemes kiindulnunk, amit a mindennapokban is tapasztalunk, s ez talán a magyarórákon is támpont lehet. Mindannyian olvasunk és hallgatunk híreket. A hírekben mindig azokra a körülményekre vagyunk kíváncsiak, amelyek informálnak minket az események legfontosabb mozzanatairól: ki, mit, hol, mikor, milyen körülmények között, esetleg miért, hogyan, milyen eszközökkel tett, vagy kivel mi történt? Ezek a kérdések és a rájuk adott válaszok megfelelő elrendezése szolgáltatja az alapját a mondattani gondolkodásnak. Úgy is mondhatnánk: a mondat egy jelenetet fejez ki (Tolcsvai 2018: 391). Ebben a jelenetben vannak elsődleges és másodlagos szereplők, akik között valamilyen időbeli (temporális) esemény zajlik le. Ezt az időbeli eseményt a mondatbeli igék fejezik ki. Másképpen: a mondatban kifejezett egyszerű jelenet összetevőkre bontható, és az összetevők közötti viszony nyelvileg kifejezhető (Tolcsvai 2018: 396) – ezzel össze is állt az ún. elemi mondat. Az elemi mondatban fontos az állítmány és az alany által alkotott szerkezet (a főnév és az ige összekapcsolódása, a 'vki csinál vmit'), de fontos az ige vonzatszerkezete és a körülményjelölők jellege is (Tolcsvai 2018: 396). Az ige vonzatszerkezetébe eleve bele vannak kódolva a kötelező bővítésmények (pl. az alany vagy a tárgy: *meglát vki vkit/vmit*), azaz a cselekvő és az elszenvető szereplők. A keretet pedig, amelyben a szereplők mozognak, a körülményjelölők (határozók) adják meg. Nézzünk egy példát!

Zsófi este fáradtan szeleteli a kenyeret a konyhában.

Példánkban Zsófi a cselekvő (alany), a kenyér pedig az elszenvető szereplő (tárgy), a cselekvés körülményeit – helybeli: konyhában, időbeli: este, állapotbeli: fáradtan – a körülményjelölők (határozók) mutatják meg.

A mondat mint az emberi gondolkodás nyelvi leképezése

Mondatok alkotására az emberi elme képes. Az emberi nyelv merőben eltér ugyanis az állati kommunikációtól, amelynek egyedüli funkciója az egyedek belső állapotának összevetése (azazhogy a kommunikáció a túlélés

szempontjából valamilyen hasznos tevékenységet generáljon: ellenséges-e a másik egyed velem, vagy sem?). Az emberi gondolkodás ezzel szemben a fölfogott jelenségek részekre bontásával jut el a külső világ térbeli és időbeli elemzéséig, így ismeri fel az ok-okozati viszonyokat, az előzmények és következmények sorát. Ezek a felismerések azután nyelvi modellekben is lecsapódnak: az ember a saját csoportja és környezete modelljeit hozza létre a nyelvhasználat során (Csányi 1999: 224). Az így létrejövő tagolt, szerkesztett jelzés a mondat (Deme 1987: 22), amely az ember számára egy teljesen új lehetőséget nyit: a nyelvi reprezentáció képességét. A folyamat összefoglalóan így írható le: az elme a világban látható jelenségek (tárgyak, személyek, élőlények) kapcsán elsődleges reprezentációkat készít, majd az ezekre vonatkozó relációkat, törvényszerűségeket (hely, idő, ok-okozat stb.) ezekből származtatja, másodlagos reprezentációt hozva létre ezzel. Ez már az absztrakcióra való képességet mutatja (Csányi 1999: 225–6). A többszörös reprezentációképzés az állati elmékből, és ezáltal a kommunikációjukból is hiányzik.

A mondat logikai és retorikai alapjai

Az emberi gondolkodás többértiségével az ókori gondolkodók, Platón és Arisztotelész is foglalkoztak. Arisztotelész a dolgokról mondható állításokat kategóriáknak hívta, és később az érvelés szolgálatába állította az eredményeit: pl. a *Rétorikában* is foglalkozik annak a módszernek a megtalálásával, amely „valószínű előfeltevések alapján, megfelelő érveléssel” bármely lehetséges álláspont képviselőjét lehetővé teszi (Szalai 1979: XLII). Arisztotelész saját definíciója összecseng ezzel a gondolattal: „...a retorika olyan képesség, amely minden egyes tárgyban feltárja a meggyőzés lehetőségeit” (Arisztotelész 1999: 32, 1355b).

A retorikai érvelés és a grammatika logikai alapú megközelítésben kapcsolódik össze (valamiről mondunk valamit), azonban mindkettőben vannak a logikai gondolkodást fölülíró tényezők is: a körülmények, amelyek a valósághoz kapcsolódnak, arra reflektálnak. A klasszikus retorikában kidolgozott tana van a (kvázi)logikai és a körülményekből merített tényezőknek, amelyet legteljesebben Marcus Fabius Quintilianus írt le *Szónoklattan* című művében (*Institutio oratoria*).

Az érvek típusait Quintilianus két nagyobb csoportra osztja: személyekből és dolgokból vett érvekre, amelyek mellett az ok, az idő, a hely, az alkalom, továbbá az eszköz, a mód és a többi – tehát minden körülmény – „csak járulék”. A személyek a történések cselekvő, elszenvedő alanyaira utalnak, érvforrásként pedig az adott személy származása, nemzetisége, jelleme, tö-

rekvései, korábbi tettei és szavai szolgálnak. A dolgok közül a személyekkel legszorosabban összekapcsolódó elemek a cselekedetek. A cselekedetek azonban elválaszthatatlanok a körülményektől: „Bármi történik, rögtön azt kérdezik, miért, vagy azt, hol, mikor vagy hogyan, mi által következett be” (Quintilianus 2009: 345–6; 5. 10. 20–32.). Adamikné (2016: 177) szerint ezek a quintilianusi kérdések a később a grammatikák mondattanában tárgyalt mondatrészek kérdései: az alanyé, a tárgyé, a hely-, az eszköz-, az ok-, a mód- és az időhatározóé.

A Sankt Gallen-i példa

Ha kilépünk az ókori keretből, akkor a középkori egyházi nevelésre is érdemes odafigyelnünk. A kolostorokban ugyanis a szemlélődést, az Istenhez való közelkerülést és a Biblia értelmezését tartották fontosnak (RetLex. 2010: 670), de latin nyelvű szónoklattani és grammatikai alapú hangosolvasás-képzés is folyt a falak között. A fölolvadás tanítását annyira szigorúan vették, hogy a tanulók komoly büntetésre számíthattak, ha nem tartották be a liturgia szabályait. A szerzetesi iskolák közül az egyik legjelentősebb Sankt Gallenben működött (Fináczy 1926/1985: 165).

A Sankt Gallen-i módszereket az ebből az időszakból fennmaradt, ismeretlen szerzőjű *St. Gall Tractatus*ból (SGT) ismerhetjük meg, amely magyarázatokat, útmutatókat tartalmaz az értő és értető fölolvadás elsajátításához (Grotans 1997: 254). A kolostori gyakorlatban a felolvasót aszerint ítélték meg (értsd: olykor büntették), hogy követett-e el hibát a liturgia felolvasása

retorikai szint

logikai szint

grammatikai szint

1. ábra. A mondatok elemzésének három szintje az SGT szerint

közben (Grotans 1997: 253). Ahhoz, hogy a növendékek közül bárki hiba nélkül olvashasson fel, a mondat mögöttes szintaktikai struktúráját is meg kellett értenie – látnia kellett, mely szavak tartoznak egybe. Ehhez a mondatok szerkezeti elemzésének három szintjén keresztül vezetett az út (1. ábra).

Az első és a második szinten azt kellett megértenie a tanulóknak, hogy az egy tagmondatból álló mondatok a grammatikai egységek természetes rendjéből (*ordo naturalis*) tevődnek össze, azaz (mondat)részekből állnak: főnév, ige, határozószó, amelyek tulajdonképpen az alany, állítmány, tárgy hármas tipológiáját idézik. A szerző aztán kiterjeszti ezt aszerint, hogy milyen logikai kritériumok érvényesülnek a mondatban (pl. hogy az alany megelőzi az állítmányt – ez a logikai szint) (Grotans 1997: 254–5).

A retorikai szint lényege, hogy ha a növendék hangosan olvas föl egy prózai szöveget, akkor a legteljesebb aurális élményre, a megértésre és a megértetésre kell törekednie: a felolvasás ugyanis nemcsak az olvasót, hanem a hallgatóságot is magába foglalja. Ehhez azonban a fölolvasonak ismernie kell a szövegbeli kapcsolatokat, és oda kell figyelnie a kiejtésre is. (A hallgatóságra való odafigyelés retorikai követelmény. Fontosságára – Arisztotelész nyomán – Chaim Perelman [1977/2018] hívja föl a figyelmet). A felolvasásra való felkészülés, a szövegelemzés alapvető egysége a szerző szerint a retorikai körmondat, amely egy teljes gondolat kifejezése. És mivel minden mondat egy-egy gondolat, ezért a mondatok fölbonthatók további hét, jelentéssel bíró egységre: ki, mit, hol, mikor, miért, kinek és minek a segítségével tett.

Az SGT szerzője újragondolta a bonyolult mondatok összetevőit, mégpedig a logikai sorrend szerint: az alanyt állította előre, és igyekezett minél közelebb hozni egymáshoz a fontos mondatrészeket. A következő példában az alanyt az állítmány követi, vagyis a szerző a két legfontosabb mondatrészt veszi előre, a körülményeket pedig a szöveg végére illeszti, és a körülményekre vonatkozó kérdésekkel, megjegyzésekkel illusztrálja a mondatrészek sorrendjét (Grotans 1997: 256–7):

Kezdjük az alannyal: Salamon király, Dávid fia, akivel sem korábban, sem később senki sem ért föl bölcsességben... **Ez tehát a személy/a cselekvő. Most pedig következzen a cselekvés:** megépítette Isten leghíresebb templomát, és be is rendezte azt... **A módhatározó következik, így a határozószó nem lesz túl messze az igétől:** sokkal szebben, mint az elhihető lenne... **Hol?** az Úr által kiválasztott Jeruzsálemben... **Miből? Milyen anyagból?** vágott és szögletes drágakövekből, amelyeket Ira, Tyrus rokona szállított... **Mikor?** akkor, amikor Itáliában Silvius Aeneas uralkodott... **Miért?** mert a silói szent sátor, ahol a Frigyláda volt, már szűknek bizonyult az imádkozáshoz és az áldozatok bemutatásához (SGT 46, 2–11).²

Mai szemmel nézve természetesen így is nehézkes a hosszú mondat értelmezése, de az itt bemutatott példa lényege a módszer: a mondatrészek megfelelő elrendezése, amely ma is segíti a szövegértést. És a mondat felépítéséről tulajdonképpen ma sem beszélünk másképpen: az elemi mondat (vagy a tagmondat) összetett egységét az ember képes mondatrészekre (szereplőkre és körülményjelölőkre) bontani. A mondat információtartalma azonban korlátozott: a memóriamunka során 7 +/- 2 elem előhívására van lehetőség az adott időpillanatban (Tolcsvai 2018: 395). A példamondatunk 8 elemet (az alanyt, az állítmányt és 6 körülményt) tartalmaz.

² Saját fordítás.

Retorikai alapok a magyar nyelv oktatásában: Kármán Mór

Meglepő lehet arról olvasni, hogy a ma sokak által nem szívelt mondatelemzésnek az előzőekben ismertetett praktikus okok szolgáltatták az alapjait. Pedig ha megnézzük pl. a XIX. századi magyarországi népiskolai nyelvtan-könyveket, azokban is az ún. mondattani elv érvényesülésével találkozhatunk. A mondattani elv elterjedését Brassai Sámuelnek és Kármán Mórnak tulajdonítjuk, de később Simonyi Zsigmond is ez alapján dolgozta ki a határozók tanát – a módszer közvetlen előzményei pedig német nyelvterületen keresendők. Nyelvlogikai iránynak vagy alapítóiról Becker–Wurst-féle iránynak is nevezik. Klemm Antal *A mondattan elméletében* (1928) a nyelvlogikai gondolkodás kialakulását párhuzamba állítja a mondattan kifejlődésével (Adamikné 2016: 66). Az irányzat fő képviselője Karl Ferdinand Becker úgy tartotta, hogy a nyelvtani jelentéskategóriák általános érvényűek: egy adott nyelv „csak egy különleges megjelenési formája a gondolkodás (ellentét, okság) és a szemlélet (tér, idő) általános érvényű törvényeinek (Klemm 1928: 56). Az ebből kialakult mondattani elv kiindulási alapja az a herbartianus felfogás, mely szerint az anyanyelvtanításnak célja az erkölcsi nevelés és az érdeklődés felkeltése. Brassai az induktív módszerben látta a nyelvtudomány lényegét (Brassai 1860/2011: 16), amely később Kármán Mór munkásságát is meghatározta: kiindulni a példákból, és utána általánosítani. Kármán anyanyelv-pedagógiája a mondatot veszi kiindulási alapnak (Kármán 1909: 282).

A mondattani elvű nyelvtanoktatásban (nyolc évfolyamos gimnáziumot alapul véve) az 1–2. osztályban zajlik az előkészítés, a 3. osztályban pedig a rendszerezés. A 3. osztály végén a tanulóknak már egy összefüggő olvasmányt (monográfiát) kell tudniuk figyelemmel kísérni, és ismerniük kell az elbeszélés megszerkesztésének szabályait is (Kármán 1909: 283).

Kármán valójában egészen explicitte teszi az elképzelésének retorikai alapjait: a formális nyelvtanítás végcélja nála az, hogy a tanulók önálló dolgozat írására legyenek képesek, alapul pedig a szónokok klasszikus retorikából ismert eljárását ajánlja (1909: 284–5):

- *inventio*: tények, ismeretek, eszmék feltalálása
- *dispositio*: a gyűjtött anyag rendszerezése, célszerű elrendezése
- *elocutio*: kidolgozás (vagyis az előadás), azaz „a gondolatközlés és érzelmekeltetés szempontjai szerinti szóbefoglalás”
- „A »memoria« és »declamatio«, melyről még a régi teoriák szóltak, csak szónoki mű szóbeli előadására vonatkoztak.”

Ez a sorrend hatással volt a tananyag elrendezésére is, amelyet a 2. ábra foglal össze.

inventio (feltalálás)	→ I–II. osztály (ismerkedés a témával – mondattani alapon)
elrendezés (dispositio)	→ III. osztály (a téma rendszerezése – rendszeres nyelvtan)
stílus (elocutio)	→ IV–VI. osztály (a téma kidolgozása) ○ IV. osztály: világosság, nyelvhelyesség, ékesség ○ V. osztály: a dispositio a különböző típusú szövegekben ○ VI. osztály: az inventio → a műelemzés kezdete
memoria	VII–VIII. osztály
pronuntiatio (előadás)	

2. ábra. Kármán Mór tantervének retorikai gyökerei

A retorikai eredet erős hatással volt a magyar nyelv tanításának gyakorlatára. A mondattan kapcsán megállapítható, hogy a ma ismert mondatelemzési módszert az iskolai gyakorlatban végül Simonyi Zsigmond emelte hivatalos rangra (1876, Magyar Tanügy-beli értekezéssorozat) (Vladár 2017: 97).

Összegzés

Az előzőekben annak bemutatására törekedtem, hogy a nyelvtanórákról ismert mondattani elemzés valójában életszerű és praktikus gyakorlatból, az ember világszemléletéből és -értelmezéséből, valamint az értő és értehető olvasás és nyelvhasználat igényéből vált máig meghatározó tényezővé. Igyekeztem példákat mutatni az ókori filozófiából és retorikából, a középkori latinoktatásból, valamint a magyarországi anyanyelv-pedagógiából is. Talán ha a mondatelemzést annak praktikusságával és életszerűségével (a szövegértés fejlesztése, a világ dolgainak körülöttünk lévő nyelvi leképezése) kezdenénk tanítani, közelebb hozhatnánk a témát magunkhoz és a diákokhoz is.

Szakirodalom

- Adamikné Jászó Anna 2016. *A mondattani elv és a kisnyelvtanok – Az anyanyelvi tárgyak tanítása a magyar népiskolában 1868-tól 1905-ig*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2005. *Retorika*. Osiris Kiadó, Budapest.

- Adamik Tamás (főszerk.) 2010. *Retorikai lexikon*. (RetLex) Kalligram Kiadó, Budapest.
- Arisztotelész 1999. *Rétorika*. Telosz Kiadó, Budapest.
- Brassai Sámuel 1860/2011. *A magyar mondat I*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Csányi Vilmos 1999. *Az emberi természet: humánológia*. Vince Kiadó, Budapest.
- Deme László 1987. *A beszéd és a nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Fináczy Ernő 1926/1985. *A középkori nevelés története – Vezérfonal egyetemi előadásokhoz*. Könyvértékesítő Vállalat, Budapest.
- Grotans, Anna-G. 1997. <Siñ dir selbo lector> Cues for reading in Tenth an Eleventh-century St. Gall. *Scriptorium* 51/2: 251–302. <https://doi.org/10.3406/scrip.1997.1807>
- Kármán Mór 1909. *Kármán Mór pedagógiai dolgozatai rendszeres összeállításban I*. Eggenberger, Budapest.
- Klemm Antal 1928. *A mondattan elmélete*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Kugler Nóra 2017. A magyarországi magyar anyanyelvoktatás, az anyanyelv-pedagógia helyzete a közoktatásban. In: Tolcsvai Nagy G. (szerk.): 2017. *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest. 336–56.
- Perelman, Chaim 1977/2018. *A retorika birodalma*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Quintilianus, Marcus Fabius 2009. *Szónoklattan*. Kalligram Kiadó, Budapest.
- Szalai Sándor 1979. Az Organon keletkezésének és az aristotelési szillogisztika szerkezeti felépítésének főbb kérdései. (Útmutatás az Organon olvasásához). In: Arisztotelész: *Organon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2018. *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Vladár Zsuzsa 2017. Szemelvények a mondatelemzés történetéből. *THL2* 1–2. 88–97.

Források

- Kálmán László 2017a. Mi az a mondattan? *Nyelv és Tudomány*, 2017. augusztus 9. <https://www.nyest.hu/hirek/mi-az-a-mondattan> (Utolsó letöltés: 2019. június 16.)
- Kálmán László 2017b. Mit állítsunk? *Nyelv és Tudomány*, 2017. október 24. <https://www.nyest.hu/hirek/mit-allitsunk> (Utolsó letöltés: 2019. június 16.)
- Wenzky Nóra 2013. Mit állítunk? *Nyelv és Tudomány*, 2013. december 16. <https://www.nyest.hu/hirek/mit-allitok> (Utolsó letöltés: 2019. június 16.)

Pölcz Ádám

egyetemi adjunktus

ELTE Tanító- és Óvóképző Kar

Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék

E-mail: polcz.adam@tok.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0001-7039-8323>

Abstract

PÖLCZ, ÁDÁM

ON THE VIABILITY OF SYNTACTIC ANALYSIS

The present study deals with the theoretical foundations of teaching traditional syntax. The basic hypothesis is that there is a relation between rhetorical argument and highlighting parts of a sentence. The viability of syntax is also shown by the fact that syntactic questions (who, what, when, where, with whom, etc.) also play an essential role in the creation of news as the most important journalistic genre. The problem was proposed by Anna Adamikné Jászó (Adamikné 2016) in relation to school grammars, but she did not elaborate. The present study is the development of this notion and presents the initial stage of a research.

Keywords: teaching syntax, rhetorical argument, querying parts of sentences, school grammar, news

BÜKY LÁSZLÓ

A ZEKSZER NYOMÁBAN

1. A *zekszer* szó a XIX. század közepe-vége óta olvasható a sajtóban, a szépirodalomban, néha még a következő évszázad harmadában-felében is. Némelyik írás a jelentését is megadja: 'hajviselet'. A szó írásképe – a korabeli (helyes) írásmódoknak megfelelően – nem egységes, van *sexer*, *sechser* ~ *Sechser* változat is. Néhány példa – amelyekben a szó eredetileg is idézőjelben áll – ennek szerepét ld. alább – az említett időszakból:

„Ajkán bizonyos mosoly ül, s [Adorján úr] elégedetten simogatja a füle mögül szép rendben előrefésült »*sechser*«-ét; lábai alatt a sülyedőre épített színpad padozata kong [...]” (Karczag 1883: 167).

„– A [ruhára kiömlött] bort jobban sajnálom, mint a ruhát, – kockáztatja meg Oktáv úr *sexereit* végigsimítva” ([S.] 1888: 2018).

„Vén róka vagyok uram, szürkül már a *sexerem*, s a homlokom erősen nő [...]” (Vojtkó 1892: 2).

„Husz-harmincz esztendővel ezelőtt, a párbajok, a sárga felöltők, a piros nyakkendők és az asszonyszöktetések korában, első gavallér lehetett volna. Ma azonban egész egyénisége bántó és furcsa anachronizmusként hat, akár a monokli vagy a *sechser*-nek nevezett hajviselet” (Herczeg 1906: 2).

A szónak és -s melléknévképzős alakjának számos előfordulása van Krúdy Gyula műveiben, néhány példa:

„– Te, már sokszor megmondtam neked, hogy nem szeretem a mindennapi embereket. Nem szeretem a lehajlós ing gallérokat, amely illet Deák Ferencnek, a »*Zekszer*« a hajadból a füled mellett, amellyel manapság már csak Krúdy kapitány, a honvéd menedékház parancsnoka hódítgatja a nőket [...]” (Krúdy 1923).

„Az egykori katonatiszt szenved bírái és a katonai, civil hallgatóságból összehaveródott hallgatósága előtt. Az izzadás folytán darab idő múlva olyanforma lett a frizurája, mint az a »*zekszer*« nevű hajviselet, amelyet tán Pozsonyban is viseltek a múlt században a Ledererek és más polgárok” (Krúdy 2006: 177).

„S az öregebbik Rezeda úr, miután a kincstár fránya irodáiba osztották be: bánya-grófnak nevezte magát otthon, családi körben, valamint a sörházban, ahol a magához hasonló *zekszeres*, Haynau-szakállas öreg hivatalnokokkal találkozott, mert ebben a korszakban a tisztviselői karban a szakáll- és haj-frizurának is különös jelentősége volt...” (Krúdy 1931: 18).

A szövegmetszetek egy részében – amint a fenti példaszövegekből is – tudható, hiszen némelyik író meg is mondja, hogy valamilyen férfihajviseletre vonatkozik a *zekszer* vagy a *zekszeres* (← *zekszer* + *-es*). Krúdynek vannak írásai, amelyekben nemcsak részletezi a hajviselet minéműségét, hanem az elnevezés használóinak csoportjáról is szól. Némelykor a szövegben a szónak valamilyen kiemelése látható (például idézőjelben áll), amely éppenséggel annak a grafikai jele lehet, hogy a megnevezés valamilyen csoport nyelvhasználatából van, nem általános, és amint alább olvashatni, a haját zekszernek fésülő fodrászok szójárása (volt):

„Utóvégre vannak ilyen szokások, amelyek a világ haladásával kimennek a divatból, mint például a fodrozott pakonbart [‘pofaszakáll’], amelyet még papok is viseltek, vagy a *zekszer*, tudniillik a fül mellett a hajnak előrefésülése” (Krúdy 1934: sine p.).

„Kecsegeorrú lakktopánja felett fehér kamásli, pertli a monokliján. Ez volt Danim, amint a pisztolyt tartotta a kezében. Éreztem, hogy le fog löni a pisztollyal, már csak azért az új hajfrizura miatt is, amelyet az Andrássy-úti borbélyok alkalmaztak fején: zsírozva, középen, egész nyakig választották el a sűrű barna haját s a fülénél előre fésülték haját, *zekszer*-nek, mint a fodrászok mondták” (Krúdy 1930: 30).

Némelykor a XX. században – éppen Krúdy írói munkássága idején – a napi sajtóban is olvasható a szóban forgó hajviseletről, éspedig magyarázattal, hiszen ekkoriban már kiment a divatból, amint a Herczeg Ferenc főntebbi írásában már a század elején „anachronizmusként hat”. Az alábbi újságcikk szerzője is magyarázza-hasonlíttja a hatos alakú hajcsomót, amely bizonyára viselője kívánságára túlságosan kiemelkedett a fülénél:

„(A 60-as évek bécsi divatja volt a haját a homlok felé fölfésülni a füleknél hatos, *Sechser* alakra. Némelyiknél olyan volt ez, mint a dőfésre készülő bika szarva)” ([N. N.¹] 1924: 2).

2. A *Sechser* a hatosnak nevezett pénz német neve. Így nevezték a hatkrajcáros ezüst váltópénzeket, amelyek a (pengő) forint tized részét érte. Először

I. Lipót verette XVII–XVIII. században, 1849-ben szűnt meg. Később *hatos*-nak hívták a tízkrajcáros, osztrák értékű váltópénz is (ld. PallasLex. *Sechser; hatos*). Hat krajcárt érő *sexert* említő, XV. századi végrendelet alapján is mondható, hogy a *Secher* ~ *sexer* nevű érme és szó már akkor használatos volt.

„A temetésen résztvevő, gyászmisét mondó papok mindegyike 6 krajcárt (*sexer*), azaz 24 dénárt kap” (Mollay 1995: 315).

A XIX. század közepén a pénzürmének a más társadalmi csoportokban érvényesülő („szerény”?) értékéről lehet meggyőződni az alábbi újságcikk részletéből:

„A császárfürdői felügyelőséget figyelmeztetjük azon tisztességes kinézésű koldusokra, kik a parton ülő, jámborabb kinézésű embereket koronkint megsarcolják. így a többi között jár ott egy igen csinos öltözékű öreg izraelita, ki elmondja, hogy kétszer égett le, nagy családja van, sat., s mikor aztán odadtad neki szerény *sexered*, (mert öltözetére tekintve kevesebbet nem is mersz adni,) akkor mosolyogva megy odább, nyilván nevetve rajtad, hogy oly jószívű könnyen hívő bolond vagy” ([N. N.?] 1864: 62).

Mikszáth egyik karcolatában az országgyűlés 1889. márciusi ülésével foglalkozva az irónia megvalósításához használja a képviselők világában a hatos pénzürme csekély értékűségének ellenkezőjére utalva:

„[...] a kedélyes nagy ember [Deák Ferenc] rendesen egy *hatost* csúsztatott a háznagy tenyerébe: »Te is gazdagodj mellettem«” (Mikszáth 1984: 122).

A korabeli sajtó beszámolt erről a hatosról, amelyet az Osztrák–Magyar Bank veretett:

„Három napja forgalomban vannak a *vashatosok* és a vasötösök. A *vashatos* = húsz fillér, a vasötös = tíz fillér. (Ugy-e furcsa, hogy a hatnak a fele öt és az ötnek a duplája hat.)” (Vulpes 1916).

Ez a *vashatos* szerepel József Attila (1984: I: 419) versében : „Mert nem kell (mily sajnálatos!) | a háborúból visszamaradt | húszfilléres, a *vashatos*” (vö. Molnár 2011).

A *Sechser* és a *hatos* főntebbi előfordulásai is mutatják, hogy az e szavakkal megnevezett pénzek gyakoriságuk folytán bizonyos korszakokban

közismertek voltak (vö. Káplár1984: 92–3). A Magyar történeti szövegtárban 185 adat található, ezeknek egy része a *hatos* főnév a 'pénzérme' jelentésben van (MTSzt.).

3. A hajviseletnek *Secher* ~ *zekszer* ~ *zexer* nevet adni több okból lehetett. I. Ferenc József fiatalkori képein megfigyelhető a fül mögül előre fésült, hegyesre alakított frizurarészlet. Lehetséges, hogy az ő utánzása teremtett Bécsben divatot, amelyet idővel magyarok is követtek (ld. File 2021). A hajtincs kanyarított alakja a *hatos* számjegy írásképeének hajlított vonalára hasonlít. Ez adhatta a megnevezést. A főntebb idézett N. N.² tárcájában az álkoldus egy „szerény sexer”-t kap, a zekszerdivat bécsi kialakulásakor még ezüsthathatost kaphattak a fodrászok (borravaló gyanánt).

Szakirodalom

- File 2021. < File: Franz Joseph I of Austria Bauer color lithograph by and after Bauer, dated 1848 by artist; oval bust portrait in uniform and orders.jpg> (2021. XII. 24.)
- Herczeg Ferenc 1906. A szép ember. *Az Ujság* IV. 289: 1–3. (1906. október 21.)
- József Attila 1984. [Ime, hát meglettem hazámat...] In: *Ősszes versei I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Kritikai kiadás.) 419–20.
- Káplár László 1984. *Ismerjük meg a numizmatikát*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Karczag Vilmos 1883. Az éhelhetetlen. *Koszoru – A Petőfi-Társaság heti közlönye* I. 11–12: 167–8, 181–5. (1883. március 18., március 25.)
- Krúdy Gyula 1923. Aranyidő. *Nyugat* XVI. 8: 548. = (6. sz., 1923. március 16. – 8. sz., 1923. április 16. <https://doi.org/10.1093/jee/16.6.548>)
- Krúdy Gyula 1930. Álarcos hölgy. *Budapesti Hírlap* L/57: 30. (1930. március 9.) <https://doi.org/10.2307/2789286>
- Krúdy Gyula 1931. A kékszalag hőse. *Pesti Napló* LXXXII/68: 18., 24. (1931. március 24., március 25.)
- Krúdy Gyula 1934. „Zónás atyafiak”. *Magyarság* XV: 73 (= 3916): sine pagina. [1–2.] (1934. április 1. Húsvéti melléklet.)
- Krúdy Gyula 2006. Szépasszony férje... Regény 1925-ből. In: *A vörös postakosi és más elbeszélések*. Kossuth Kiadó, h. n. [Budapest.] 177.
- Mikszáth Kálmán 1984. A „Ház”. *Cikkek és karcolatok* 28. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Kritikai kiadás. Összes művei 78.)
- Mollay Károly 1995. Egy évtized soproni külkereskedelmének társadalomtörténeti háttere (1483–1489). *Soproni Szemle* XLIX/4: 289–316.
- Molnár Péter 2011. Numizmatikai vonatkozások József Attila költészetében és önéletrajzában. *Az Érem* LVII/2: 44–5. 5. j.
- MTSzt. = Magyar történeti szövegtár < <http://www.nytud.hu/hhc/> >

- [N. N.!] 1924. A tegnap emberei. I. A tréfák mestere. *Váci Hírlap* XXXVIII/12: 2–2. (1924. március 9.)
- [N. N.?] 1864. Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok* I/214: 62. (1864. IX. 20.)
- PallasLex. = *A Pallas nagy lexikona* 1–18. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest. 1893–1900.
- (S.) 1888. Uzsonna-gavallérok *Fővárosi Lapok* XXV/275: 2018–2019. 2018. (1888. október 5.)
- Vojtkó Pál 1892. Fritz ur. *Pesti Hírlap* XIV/182 (=4856): 2–3.
- Vulpes 1916. A vashatos. *Az újság* XIV/217: 10. (1916. augusztus 6.)

Büky László

nyelvész, az MTA doktora

Szegedi Tudományegyetem

Magyar Nyelvészeti Tanszék

E-mail: buky@hung.u-szeged.hu

<https://orcid.org/0000-0002-4960-9445>

SÁNTHA ATTILA

AZ „ÖRDÖGI ÁRMÁNYOS” KLÉZSÉN

A Moldvában, Klézse faluban, annak is Túkszer nevű falurészén lakó, 66. életévét taposó Duma-István Andrással beszélgetvén egyszer azt találtam mondani nem éppen hízelgően, hogy valaki erősen ármányos. Azonnal felcsillant a füle (merthogy telefonon diskuráltunk), hogy ezt mióta nem hallotta, pontosabban gyermekkora óta. Pedig sokat mondogatták neki, hogy ne legyen olyan ördögi ármányos, azaz ne diktálja másnak, mit csináljon, ne legyen akaratos. Még a papot is ármányosnak mondták, ha mindent meg akart mondani a falunak, hogy mi hogyan legyen.

András szerint a szónak van egy másik jelentése is: mikor gyermekkorában városi ruhába öltöztették, hogy bemenjenek a városba, a nagyanyja így kiáltott fel: „milyen oláh kölykünk van!” (értsd: milyen városias kinézetű), valaki mellette ezt úgy fokozta, hogy „milyen ármányos kölyök!” Az *ármányos* jelent a többiből kiemelkedő, nem kevélykedő, hanem bátor embert is, a jelzőt szintén használták az azt kiérdemlő tisztségviselőkre.

Értetlenkedésemre, hogy ez nem lehetséges, az első jelentésben a szó negatív, a másodikban egyértelműen pozitív, finoman leszékelyezett (ezen ő a fafejűt értette).

Ezek után megnéztem, mit mondanak tudósaink a szóról. A Czuczor–Fogarasi-féle szótár szerint az *ármányos*nak két jelentése van: 1) „Gonosz, furfangos, alattomos cselszövő. 2) Szelidebb ért. dévaj, pajkos, csintalan, kópé, tréfás, szóval olyan ember, kinek elmés leleményességén nehéz kifogni. Ejnye az ármányos beh megréfált! Ármányos fiú vagy te öcsém!” (Nocsak, gondoltam, mégis igaza van András barátomnak!) Az *ármány* címszó alatt adják meg a szó eredetét: „Többek véleménye szerint egy a persa *ahriman* vagy *ahraman* vagy *ahрман* vagy *ahrima* szóval, melynek megfelel a zendben: *anhrómainju* am. rosszat forraló vagy ártó szellem.”

A TESz. 1967-ben megjelent első kötete az *ármányos*ról azt tartja, hogy a német *armmann*, *arman* ’paraszt, jobbágy’ szó átvétele, annak továbbképzése, az *ármány* pedig az *ármányos* melléknévből való elvonás eredménye, perzsa és török származtatása téves.

1971-ben viszont megjelenik Fehértói Katalin tanulmánya, amely alapján teljesen el kell vetnünk a fenti etimológiát, mivel meggyőzően bizonyítja, hogy másfelé kell keresgélni: az *ármás* ’fegyveres’ és *zsákmányos* szavaink körül: „Két ellentétes »előjelű« embercsoport állt tehát egymással szemben

a XVII. században. Egyfelől a zsákmányoló, kóborló, rabló katonák, kiket a nép *zsákmányos*oknak csúfolt, másfelől az ellenük fellépő *ármások*, az őket üldöző parasztvármegye fegyveresei, hadnagyai, tisztjei, akiket viszont a katonák csúfoltak *ármányos*oknak. A hivatalos jelentésű *ármás*ból a zsákmányos analógiájára alakulhatott ki a pejoratív árnyalatú *ármányos*” (Fehértói 1971: 432–9). (Ezek után több mint meglepő, hogy Zaicz Gábor 2006-os Etimológiai szótára az *ármány* címszó alatt továbbra is a TESz. hibás etimológiáját tartja fenn...)

A Duma András által megadott második jelentés ’takaros, a többiből kiemelkedő’ összefügg azzal, hogy „az *ármás* és *ármányos* a kuruckorban egy és ugyanazon fogalom jelölője: parasztvármegyei fegyveres »rendőr«” (Fehértói). Amikor Andrást a szülei szépen felöltöztették ünneplőbe, és *ármányos*nak nevezték, akkor igazából az *ármás* ’szépen felöltözött fegyveres, csendőr’ jelentéstartalmára gondoltak. (Az *ármás* egyébként román eredetű szó: *armaş* ’fegyveres’, mint Fehértói is helyesen megjegyzi.)

Ugyanide vezethető vissza a ’többiből kiemelkedő, nem kevélykedő, bátor ember, tisztségviselő’ jelentés – ez a jobbfejta csendőrökre nagyon is illik.

No de mi van az ördögi *ármányossal*?!

Az ördögi jelző érdekes módon a szó egyik nagyon korai fennmaradt lejegyzésében is előfordul. 1674-ben Füleken vizsgálatot indítanak az *engedetlen* (Fehértói Katalin jelzője), a fegyverviselést megtagadó paraszttisztek ügyében. Ez első tanúvallomásban ez áll:

„[...] az katonak [...] bé jövén egykor falujokban [...] oda hivatvan ezen akkori fő gondviselőt [hadnagyot] s – fatenst, harmad magaval be rekesztette az hazban, kire nézve mondotta: te *ármányos*, eördög atta lelkű, kezedet, labadat eözve torom, eddigh katonanak voltai barattya, de az utan ellensege leszesz.”

Fehértói Katalin szerint a szövegből „kitűnik az, hogy a katonák a hadnagyi tisztségviselésért, az *ármányosság*ért, vagyis a fegyveres *ellenszegülés* miatt haragudtak a parasztoakra.”

Hasonlítsuk össze mindezt a klézsei adattal:

- Klézsen *ördögi ármányos* 2021-ben, Füleken *ármányos, ördög atta lelkű* 1694-ben.
- Klézsen az *akaratos* gyermekre és papra mondják, Füleken az *engedetlen, ellenszegülő* paraszttisztekre.

A szókapcsolat formájának nagy fokú hasonlósága, valamint jelentésének egyezése semmiképp sem lehet véletlen.

Fehértói Katalin nem foglalkozik az „ördög atta lelkű” jelzős kapcsolattal, csupán azt mondja, az *ármásból* a *zsákmányos* analógiájára alakulhatott ki a pejoratív árnyalatú *ármányos* – nyilván, mert úgy tartja, ez a magyarázat elégséges.

Nekem viszont úgy tűnik a klézsei adat fényében (is), amelyből kiderül, hogy a szó engedetlenségre, ellenszegülésre, lázadásra utal, hogy a *zsákmányos* szó jelentésével való kontaminálódás miatti pejoratív jelentésváltozás nem életszerű. A *zsákmányos* ugyanis *zsákmányolt*, *rabolt* ugyan, de ez elég távol áll az engedetlenség, ellenszegülés, lázadás jelentéstartománytól, a fejüket netántán rablásra adó *ármások* (katonák, rendőrök) pedig egyáltalán nem lázadás céljából fosztogattak.

Úgy vélem, ezért a *zsákmányostól* eltérő irányban kell keresgelnünk. Lehetséges, sőt valószínű, hogy egy *ördögi*, engedetlen lény előképét kell feltételeznünk, hogy elfogadható magyarázatot találjunk. Nem nehéz az *engedetlen*, *ellenszegülő*, *lázdó*, *ördögi ármányost* magával a Sátánnal azonosítani, aki a zsidó, keresztény és az iszlám vallásban egy olyan Isten ellen *lázdó*, bukott angyal, aki Isten és az emberiség ellenségeként jelenik meg.

Ezzel pedig vissza is jutottunk oda, ahonnan az etimológusok elindultak a 19. században: hogy az *ármányos* a zoroasztrizmusban szereplő Ahrimánnak (a három nagy monoteista vallás Sátánjának az előképe) a jelzője. Meglepő módon ugyanerre az eredményre jut a dilettánsokat az őstörténettől kivont karddal elűző Szendrei László is, aki nagy ívű tanulmányban tekinti át legfőbb vallási fogalmaink megnevezését, éppen ezért Fehértói Katalinnal vitatkozva megjegyzi az „*ármányos*, *eördög* *atta lelkű*” kapcsán, hogy „a fentiek mellett a forrásszövegekben az ahrimáni tulajdonságok is tetten érhetők” (Szendrei 2014: 54).

András, András, miért viszel engem kísértésbe, és küldesz vissza a 19. századba, mikor az *ármányosban* *Ármányt* látták, Ahura Mazda (az Öregisten) ellenfelét?!

ELSÜL A KAPANYÉL – DE TÖPÉNC S NÉLKÜL

Fehérlófia ellenfele, Kapanyányi Monyók kiléte után kutakodtam, mikor feltűnt annak *kapanyélfaszú* jelzője. Nosza, hívjam'sza fel Duma Andrást, ő biztosan tud segíteni. Nagy körmönfontan előadom neki kérdésemet, de nem rökönödik meg, mert annyira benne él még a népi kultúrában, hogy neki természetes erről is beszélnie.

Klézsen *kapanyélnék* vagy *kapanyélfaszúnak* azt az embert nevezik, aki olyan helyre megy, ahol nem fogadják szívesen, ahol nem lenne helye, például egy besúgó vagy szekus megjelenik egy társaságban. Él az a mondás is, hogy: „bédugja az arrát, mint a kapa nyelit”, értsd: olyan helyre megy, ahol nincs keresnivalója.

Facebookon is rákérdezek ismerőseimre, ki mit tud a kapanyélfaszúróról. A szintén klézsei Istók György szerint az a mondás, miszerint „ha Isten akarja, a kapanyél is elsül” nem a puskaként elsülésre utal, hanem arra, hogy Isten segédelmével a száraz fasz is képes közösülni, igaz, már tőpénc nélkül. Hogy szabatosabban fogalmazzam meg mindezt: a kapanyélfaszú öregembernek a fasza már száraz, nincs tőpéncse (ondója), azaz képtelen az utódnemzésre, képtelen teremteni (márpedig minden más fasz igen). A tőpénc szótározatlan moldvai tájszó, a székely nyelvjárásokban tőppénc formában él, és a kicsi, elcseszett embert szólítják így, ha meg akarják sérteni. Tudni kell azt is, hogy a kapa nyelének a legszárazabb fából kell készülnie, mert ha a meleg hatására összetöpped, akkor meglazul a kapa, és csupa kínlódás vele a munka.

Ezek után kézdiszéki öreg ismerőseimtől érdeklődgettem kedélyesen, „na hogy van, János bátyám, elsül-e még a kapanyél?” A városiak kivételével mindenki értette, miről is kérdezem, volt, aki büszkén állította, hogy az aszszonyt hetente kétszer is megbúbolja, más meg lemondóan legyintett, hogy rég volt az, fiam...

Szakirodalom

Fehértói Katalin 1971. Történelem és szómagyarázat. Ármás, ármányos. *Magyar Nyelv* LXVII: 432–9.

Szendrei László 2014. *A „magyarok istene”: művelődéstörténeti tanulmány*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő. 54.

Sántha Attila

komparatista, költő

Előretolt Helyőrség Íróakadémia

E-mail: santhaattilab@gmail.com

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

LANT ÉS CIMBALOM

A következőkben a *lant* és a *cimbalom* szó egy-egy, egymással összefüggő, még a külterjes állattenyésztés révén kialakult nyelvjárási jelentését tárgyalom, rámutatok továbbá, hogy fonoszemantikai szempontból mindkét szó tökéletes hangszernév a magyarban.

A *lant* szót 'kolomp' jelentéssel a Sóvidéken (Márton 2003: 161), az egykori Udvarhelyszéken (MTsz. 1: 1288, ÚMTsz. 3: 772), pontosabban Udvarhelyszéken és Marosszéken (Sántha 2004: 79) használják. Ugyancsak Udvarhelyszéken *tótlant* 'pléhkolomp' (Kriza 1863/1975: 460; MTsz. 2: 769; Sándorné 1993). A *kolomp* részletes meghatározása: 'legelő lábasjóság (juh, szarvasmarha stb.) nyakába akasztott, kisebb haranghoz vagy nagyobb csengőhöz hasonló, jellegzetesen bádogból, esetleg acélból vagy rézből, bronzból való, néha határozott hangmagasságú, gyakran tompa hangú eszköz'. A kolomp többféle méretben készül, többféle hangon szólhat, s a *lant* 'kolomp' jelentése, az egyszerű hangadó eszköz megnevezése hangszernévvel megköveteli a következő kiegészítést is: a kolompot a nyájban, gulyában gyakran több más kolomppal együtt használják. A kolompok összecsengésénél nagyobb figyelmet kaptak a magyar néprajzban az együtt szóló, össze-csengő harangok (például Barna 2000).

A *lant* 1405-től adathozható német jövevényszó, régi pengetőhangszert jelöl, amely Európában a 13–14. században terjedt el, ám a 18. században eltűnt a zenei praxisból, csak a 20. század utolsó harmadában jött újra divatba. Magyarázatra szorul a *lant* 'kolomp' jelentése, s ez a TESz. szerint „talán tréfás névátvitellel jött létre” (2: 719). Ez a jelentés azonban a kolompok dallamos összecsengéséből származik, s analógia a *cimbalom* szó hasonló, alább említendő használata.

A *harang* és *csengő* szónak is van 'kolomp' jelentése. Jelen írásban nem különböztetem meg a csengőt és a kolompot, s nem térek ki olyan típusokra sem, mint a *pergő* 'kisebb, gömb alakú csengő vagy kolomp' (MTsz. 2: 121; ÚMTsz. 4: 448–9; Sándorné 1993). A kolompokat helyenként nagyság szerint differenciálták, például *harang* volt a nagyobb, *pergő* a kisebb (Varga 1980). A kolompok jellemzése szempontjából érdekes a hangutánzó-hangfestő eredetű, nyelvjárási (egykori Békés, Hajdú és Szatmár vármegyék) *csatrang* 'nagyobb birka- vagy marhakolomp' (ÚMTsz. 1: 768). Bugát Pál „természettudományi szóhalmozásának” szócikkében *csatrang* 'rossz hangu

kolomp; campanula dissona' (1843: 56), pedig talán nem is a denotátum, hanem inkább a jelölő, a *csatrang* szó rossz hangzású.

A *cimbalom* 1416 utántól adathozható latin jövevényszó, jelentése eredetileg 'cintányér' volt, de a húros cimbalom meghonosodásával 1533-tól jelentése elsősorban, majd kizárólag 'verőkkel megszólaltatott húros hangszer', a 16. század végétől már közkedvelt hangszer (TESz. 1: 436). A *cimbalom* szó jelentése Kecskeméten: 'a gulya különböző csengőinek és kolompjainak összecsengése, együttes hangzása' (ÚMTsz. 1: 701). Varga Gyula magyarázata a következő: „Egy-egy pásztor falkája nagyságától függően 8–14 fajta kolomból rakták össze készletét, melynek zenei összhangját Kecskeméten *cimbalom*nak nevezték. Ennek harmóniáját a pásztorok a kolompféleségek szakszerű kiválasztásával, nagy gonddal állították össze” (1980: 242). Hasonlóan nyilatkozott Barna Gábor a pásztorokodásban használt csengőkről: „A magára valamit is adó pásztor összehangolta őket, hogy együttes hangzásuk a nyájban kellemes legyen” (2000: 144). Kovács Antal felső-szigetközi gyűjtéséből kiderül, hogy a többféle kolompnak nem csak esztétikai jelentősége volt: „Egy csordában 7–8 *kolomp* is volt, mindegyiknek más hangja volt, a pásztor erről megállapította, melyik csavargott el” (1992: 29). Ugyanitt *vezérkolompos* 'nagykolompos, főkolompos', azaz a vezető, jól betanított állat (1992: 29). Amikor még a külterjes, legeltető állattenyésztés elterjedtebb volt, a *főkolompos* szót konkrétan értelmezték, mára azonban csak átvitlen használatos: 'felelőtlen és nagyhangú szervező, vezető'.

Mindenesetre a *lant* szónak is előbb 'kolompok összecsengése a gulyában, nyájban' jelentése lehetett, majd innen egyszerűen 'kolomp'. A Sóvidéken „a negyvenes létszámú csordában 7–8 tehénnek *lant* szól a nyakán” (Márton 2003: 161). Ugyanitt bádogból, acélból és rézből is készítenek többféle kolompot, a *vezérlant* 'nagykolomp', mert legelés, járás közben ehhez igazodnak az állatok, s a kolompok hangjának értelmezése a gyermekek kedves időtöltése (Márton 2003: 162).

A tájszók, nyelvjárási jelentések keletkezésének oka lehet valamely új jelenség megnevezésének igénye. Az eredetileg hangszerneveket jelölő, egymástól területileg függetlenül kialakult *lant* 'kolomp' és *cimbalom* 'a gulya különböző csengőinek és kolompjainak összecsengése, együttes hangzása' jelentések nemcsak a helyi pásztorokodás kitüntetett megbecsülését jelzik, hanem azt is, hogy a kolompok összehangolásának kifinomult gyakorlata, a kolompok összecsengésének zenévé minősítése a még külterjes állattenyésztés fejlődésének eredménye, viszonylag kései fejlemény. Mind a *lant*, mind a *cimbalom* fonoszemantikai szempontból kifogástalanul jó hangszernév a magyarban, szépen szóló húros hangszereket jelölnek, s nem véletlenül éppen ezek veték fel a 'kolompok összecsengése a gulyában, nyájban' jelentést.

A hangot adó szelídített állatfalka érdekesen jelentkezett a kínai néprajzban. A kínaiaknál a mandzsu uralom idejétől, a Qing-kortól (1644–1911) kezdődően szokás volt sípot erősíteni nem fogyasztásra szánt díszgalambjaik farkára (Hoose 1938). Az így felszerelt galambok különösen falkában repülve adtak különleges hangot. A galambseregeket rivalizáló gazdáik egymás madarainak megszerzésére össze is röptették. (Ez a jelenség a magyar galambászat történetéből is ismert.) A kínai galambsíp (*gēshào* vagy pontatlan kifejezéssel *gēlíng*, utóbbi szó szerint ’galambkolomp’) gyakorlata nyilvánvalóan a tenyésztett négylábúak kolompjainak, részben talán a solymászmadarakra szerelt csengőknek analógiájára fejlődött ki. Kolomp és galamb véletlenül adódó összefüggését mutatja a magyarban az említett nyelvjárási, kolomptípust jelölő *pergő*, ami egyben egy jellegzetes galambfajta mozgásformájáról vett elnevezése is.

Bár az emberi nyelv alapvetően önkényes, szimbolikus, a nyelvben létezik egy általános tendencia, amely révén a szemantikai hasonlóság formális hasonlósággal párosul. A nyelvi jelek abszolút önkényességének ellentmondó jelenségeket az 1970-es évektől elsősorban „ikonicitás” néven tartják számon. Ezeket a jelenségeket a világ hangadó nyelvészei közül különösen John Haiman hangsúlyozza. Az ő meghatározása szerint az ikonicitás az a gondolat, hogy egy jelben levő formális tulajdonság hasonlóság révén megfelelő jelöltje egy tulajdonságának („Iconicity is the idea that a formal property in a sign corresponds through similarity to a property of its referent”, Haiman 2009: 341). Régi és helytálló megfigyelés, hogy a madárnevek egy része hangutánzó, ebben az értelemben látványos ikonicitást képvisel a hang az állat helyett metonímia megvalósulása (például *kakukk*, *kuvik*, *pitypalatty*).

Hagyományos meghatározásaik szerint a hangutánzó szavakkal „a természet hangjait, zörejeit utánozzuk”, a hangfestő vagy hangulatfestő szavak esetében pedig „a hangalak mintegy érzékelteti a mozgás, cselekvés, illetve tulajdonság hangulatát” (Szathmári 1961: 522–3). Hangutánzásról tehát olyan denotátum esetében szokás beszélni, amely hangadással jár; hangfestésről pedig olyan denotátum esetében, amelyhez tipikusan nem járul hangadás. Tipikusan hangutánzóak az emberi, állati és másféle hangadásokat (vagy hangadással járó eseményeket) kifejező szók, például *ugat*, *nyávog*, *morog*, *böfög*, *tüsszent*, *zörög*, *csörög*. Sokkal nehezebb azonban meghatározni, felsorolni azokat a fogalmakat, amelyeket a világ nyelveiben – és külön a magyarban – hangfestéssel fejezünk ki. Az alábbiakban arra hozok példákat, hogy a hangfestés olyan szavakat kitüntetetten jellemez, melyeknek denotátumai – mégpedig a madarak és a hangszerek – jellegzetes hangadásukról ismertek.

Daniel Abondolónak a madárneveket elvontabb szempontok alapján értékelő vizsgálatai szolgálhatnak analógiául a jó hangszernév megállapításához. Abondolo szerint a tipikus – valamilyen értelemben tökéletes – magyar madárnévnek négy kritériumnak kell megfelelnie: 1. legyen két szótagos, 2. tartalmazzon szibilánst és 3. likvidát, továbbá 4. ne alternáljon (2007: 6). Abondolo kritériumait továbbiakkal is ki lehet egészíteni: az igazán jó madárnév 5. szótagstruktúráját tekintve CVCVC vagy CVCCV vagy CVCCVC típusú (ahol C: mássalhangzó, V: magánhangzó), továbbá 6. jól ismert madarat jelöl, s így a *sirály*, a *szarka*, a *haris*, a *sármány*, a *szárcsa* és talán a *reznek* a legjobb madárnév. (Részletesen, de kissé még pontatlanul: Kicsi 2015.)

Ami a magyar hangszerneveket illeti, a jó hangszernév vagy egy szótagos (*dob*, *kürt*, *lant*, *síp*, *gong*) vagy 1. három szótagos, 2. likvidát tartalmaz és 3. szókezdője *c* vagy *cs* vagy *t* (*cimbalom*, *citera*, *cseleszta*, *csembaló*, *csimpolya*, *tambura*, *tamburin*, *tekerő*, *tilinkó*, *trombita*; nem számolva az olyan összetételekkel, mint *cintányér* és *csörgődob*). A *lant* (első említése 1405 körül még az átadó németet másoló *lauth* volt) és a *cimbalom* jövevénytípusok ugyan, de jól beilleszkedtek a magyar hangszernevek lexikai kánonjába. (A lexikai kánon, angolul *lexical canon* terminust Abondolo használta, 2007: 4.) A legjobb hangszernevek nemcsak a fenti kritériumoknak felelnek meg, hanem nazális mássalhangzót is tartalmaznak (*lant*, *gong*, *cimbalom*, *csembaló*, *csimpolya*, *tambura*, *tamburin*, *tilinkó*, *trombita*). Nem véletlen vagy önkényes tehát a *lant* > *lalt* > *lant* fejlődés még a 15. században (TESz. 2: 719; mind a likvida, mind a nazális megjelenése indokolt a tipikus hangszernévben). A három szótagos és likvidát is tartalmazó, de csak az 1. és 2. kritériumnak megfelelő *orgona*, *zongora*, *gordonka*, *mandolin*, *pikoló*, *pikula*, *kereplő*, *klarinet*, *harsona*, *fuvola*, *furulya*, *nyerere*, *xilofon*, *clavichord* már kevésbé jó hangszernév (az *angolkürt* összetett szó), a csak az 1. kritériumnak megfelelő *hegedű*, *oboa*, *saxofon*, nyelvjárási *muzsika* még kevésbé. A két szótagos hangszernevek közül az ideálisat közelíti a *doromb* és a *harang*. (Ide sorolható talán a *kolomp* is, amely nem hangszernév, de hangkeltő eszközt jelöl.) Arra is van példa, hogy egy szó jó hangszernév lenne, de túl hosszú, ilyen a négy szótagos *tárogató*. Bornemisza Péter az *Ördögi kísértetek*ben, „A hallásról” értekezve (1587/1980: 1007–9) külön megemlékezett a hangszerekről és a madarokról, az előbbieket illetően a „lant, cimbalom, orgona, hegedő, trombita, dob, sípszókat” említette (1587/1980: 1008). Még az egy szótagos hangszernevek köréből további érdekesség a korai *kürt* és a vele csaknem palindrom, mindenesetre hangátvetéses, másféle likvidát tartalmazó, szóhasadásos, csak a 18. századtól adatolt *tülök* összefüggése.

Nyelvünk különlegessége, hogy legalábbis egy nyelvjárásban van olyan szó, amely poliszemiával madár- és hangszernév egyszerre: a moldvai ma-

gyarban *cinige* 'cinege; hegedű' (ÚMTsz. 1: 704–5; MMTnySz. I/1: 128), s ez a szó az említett kritériumok alapján nem tartozik a legjobb madárnevek közé, viszont kifogástalanul jó hangszernév. Ami a köznyelvi alakváltozatú madárneveket illeti, a *cinke* lehet a *cinege* szónak a két szótagos ideálhoz közelítő változata (TESz. 1: 442).

A szótagszám, a szótagstruktúra, a likvidák jelenléte stb. említett szempontú, fonoszemantikai vizsgálata azonban csak bizonyos zárt szómezőkben (így a hangadásukról ismert madarakat és hangszereket jelölő szók esetében) ígéretes, a szómezők döntő többségében (például a madarakon kívül a többi állatnévnél, színneveknél) nincs hasonló megfelelés (bár például a testrészek tipikusan egyszótagosak, CVC struktúrájúak), s az ilyesféle, ikonicitást kereső vizsgálódás általában értelmetlen. Akadtak azonban, akik a magyar szóképzésben ikonicitást kerestek, ám ezek a kísérletek többnyire erőltetettek. Például Bugát Pál szerint a halnevek képzője a szóvégi *a* hang (nála még betű, „Formativum piscium litera *a* est”, példái: *viza, potyka, csuka, harcsa, galócza*, „természettudományi szóhalmazának” *Ajakhal* szócikke 1843: 6).

Az eufónia alapján legszebb magyar szavak számbavétele Kosztolányi Dezsőt (1933/1999: 212) követve több nyelvésznek is kedves időtöltése volt (Szépe 1959; Zolnai 1964: 52–4; Fodor 1968: 133, 2001: 132–3, újabb összefoglalás Kicsi 2010). Érdekes módon az egyik mérvadó, egyetemi tankönyvben megjelentetett listán mind a *lant*, mind a *cimbalom* szerepel. Fábián Pál 21 „kellemes hangzású” szót említett: *alamizsna, álom, bazsalikom, lant, csillámlik, költő, zeng, balzsam, mosoly, remény, kellemes, kandalló, cimbalom, malom, lomb, pázsit, fülemüle, délibáb, alélt, szellő, csemege* (Fábián 1958: 152). Fábián is hangsúlyozta, hogy valamely szó kellemes vagy kellemetlen hanghatása nagyban függ az egyéni véleményétől.

Szakirodalom

- Abondolo, Daniel 2007. *Phonosemantic subsets in the lexicon: Hungarian avian nomenclature and l'arbitraire du signe*. *Central Europe* 5/1: 3–22.
- Barna Gábor 2000. „Az élőket hívom, a holtakat elsíratom, a villámokat megtöröm.” A harang és a harangozás a népszokások tükrében. In: Visy Zsolt (szerk.): *Déli harangszó. Tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára*. Mundus Kiadó, Budapest. 129–84.
- Bornemisza Péter 1587/1980. Ördögi kísértetek. Részletek. In: Nemeskürty István (szerk.): *Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 975–1122.
- Bugát Pál 1843. *Természettudományi szóhalmaz*. Magyar Királyi Egyetem, Buda.
- Fábián Pál 1958. A szóhangulat kérdései. In: Terestyéni Ferenc (szerk.): *A magyar stilsztika vázlat*. Tankönyvkiadó, Budapest. 149–73.

- Fodor István 1968/2001. *Mire jó a nyelvtudomány?* Gondolat Kiadó, Budapest 1968, Balassi Kiadó, Budapest 2001.
- Haiman, John 2009. Iconicity. In: Jacob L. Mey (ed.): *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Elsevier, Amsterdam, etc., 2nd ed. 341–5.
- Hoose, Harned Pettus 1938. *Peking Pigeons and Pigeon-Flutes*. College of Chinese Studies, California College in China, Peking.
- Kicsi Sándor András 2010. A tíz legszebb magyar szó. *Ezredvég* 20/6–7: 95–6.
- Kicsi Sándor András 2015. Madárnévség. *Ezredvég* 25/5: 93–5.
- Kosztolányi Dezső 1933/1999. A tíz legszebb szó. Pesti Hírlap 1933. november 19. In: Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek*. Osiris Kiadó, Budapest 1999: 211–2.
- Kriza János 1863/1975. *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Kriterion Kiadó, Bukarest. 4. kiadás. (Első kiadás: Stein János, Kolozsvár.)
- Kovács Antal 1992. „Szíp kutya, randa eb.” *A Felső-Szigetköz állattartásának szókinccse*. Múzeumbarátok Egyesülete – Széchenyi Polgári Kör, Mosonmagyaróvár.
- Márton Béla 2003. Sövidéki hangzó gyermekjátékok. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 11: 161–176.
- MMTnySz. Péntek János (szerk.) *A moldvai magyar tájnyelv szótára* I./1. A–K. 2016. I/2. L–Zs. 2017. II. Közmagyar – moldvai magyar rész A–Zs. 2018. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár.
- MTsz. Szinnyei József: *Magyar tájszótár*. Hornyánszky, Budapest 1: A–Ny 1893, 2: O–Zs 1901.
- Sándor Mihályné Nagy Gabriella 1993. *Székely tájszavak*. ELTE Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Sántha Attila 2004. *Székely szótár*. Havas, Târgu-Seuieș.
- Szathmári István (szerk.) 1961. *A magyar stilisztika útja*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Szépe György 1959. Melyik a legszebb magyar szó? In: Bélley Pál (szerk.): *Hasznos mulatságok 7. A nyelvek világában*. Gondolat Kiadó, Budapest. 56–7.
- TESz. Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1: A–Gy 1967, 2: H–Ó 1970, 3: Ö–Zs 1976. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÚMTsz. B. Lőrinczy Éva (szerk.) *Új magyar tájszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1: A–D 1979, 2: E–J 1988, 3: K–M 1992, 4: N–S 2002, 5: Sz–Zs 2010.
- Varga Gyula 1980. Kolomp. In: Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar néprajzi lexikon* 3: K–Né. Akadémiai Kiadó, Budapest. 341–2.
- Zolnai Béla 1964. *Nyelv és hangulat. A nyelv akusztikája*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Kicsi Sándor András
lexikográfus, antropológus nyelvész
E-mail: kicsis@freemail.hu

A KÖLÖNTÉK NEVEINEK TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI VIZSGÁLATA

A kölöntefélék (Cottidae) a sugarasúszójú halak (Actinopterygii) osztályába és a skorpióhal-alakúak (Scorpaeniformes) rendjébe sorolt család. A legtöbb édesvízi kölönteféle a *Cottus* nembe tartozik. A fajok ritkán érik el a 15 cm-es hosszúságot. A *Cottus* a kölöntefélék (Cottidae; ném. *Groppenfische*, *Kaulköpfe*, *Kopffische*, ang. *Sculpins*, *Bull-Heads*, fr. *Cottes*, *Chabots*, sp. *Motes*, or. *Подкаменищиковые*, *Погатковые* [VN. 3298]) családjába tartozó névadó típusnem. A nemi név az oroszban *подкаменищики*, az angolban *sculpin*, a fehéroroszbán *надкаменищыки*, a franciában *chaboz*, az ukrában *бабець*, a románban *zglăvoacă* (W.). A latin szaknyelvi *Cottus* nemzetségnevet Linné tette érvényesen közzé 1758-ban (Syst.Nat. 1: 164), a terminus a gör. *kóttysz* 'nagy fej' szavakból való, középkori forrásokból is adatolható egy *kótte* halnév. A halat nagy feje miatt *capitato* vagy *cottus* (< gör. *cotte* 'fej') néven hívták. A görög terminus az alapja a botos kölönte sp. *el coto* (1793: ua. 'Cottus gobio' [Allg.Pol.Lex. 1260]) nevének.

A *kölönte* 'Cottus' (MoH. 196; 1577: *kolonte* 'piscis capitosus' [KolGl.], 1887: *kölönte* 'Cottus' [HalK. 805], 1895: ua. [PallasLex. 10: 881], 1911: ua. [RévaiLex. 3: 617], 1929: ua. [BrehmL. 13: 236]) a népnyelvben ÚMTsz. 3: 536: *kölönte* | MTsz. 1: 1205: ua. [Székelyföld]) ma szaknyelvi név. A régi *kölönte* halnevünk a székely nyelvjárásokban őrződött meg. A *kölönte* szó a magyarban *kölöntz* alakban is megvan, a *kölöntz* 'akadályoztató fa, melyet a koslató marha nyakába kötnek' (MNY. 32: 387). Ezzel a főnévvel, illetve a ném. *Käuling*, *Keuling* (Hal. 33: 72) halménnel hozták összefüggésbe a magyar halnevet. Mindkét magyarázat elfogadhatatlan, valójában ismeretlen eredetű. A székely nyelvjárásokból jegyezte föl Herman Ottó *botoskölönte* alakban az erdélyi Erdővidéken, és tette szaknyelvi terminussá. A szaknyelvi *cifra kölönte*, *kisszájú kölönte*, *botos kölönte* elnevezések szintén Herman Ottótól származnak (HalK. 678).

BOTOS KÖLÖNTE J. *Cottus gobio* (MoH. 196). A kölöntefélék (Cottidae) családjába tartozó típusfaj. Európában a tiszta, oxigéndús folyóvizekben honos. Testhossza 10-12 cm. A teste bunkót formázóan megnyúlt, elől hengeres, hátulsó részén oldalról összenyomott.

1887: *botos kölönte* 'Cottus gobio' (HalK. 764), 1911: ua. (RévaiLex. 3: 617), 1929: ua. (BrehmL. 13: 236). Csupán a mai faji jelzővel is jelölték a székelyeknél ezt a halat, 1887: *boti*, *botos*, *butikóhal* 'Cottus gobio' (HalK.

764), 1890: *butkó* (NySz. 1: 313), 1897: *boti*, *bótka*, *botyika*, *botika* (Valló 36), 1914: *boti* 'ua.' (EtSz. 1: 504), 1929: *boti*, *botos*, *butikóhal* (BrehmL. 13: 236). A népnyelvben ÚMTsz. 1: 572: *bothal* 'apró hal', 1: 574: *botoshal* 'ua.' | HalK. 774: *boti* 'botos kölönte' [Erdővidék, Olt mente], 775: *butikó* 'ua.' [Udvarhely] | Gyurkó 164: *butikó*, *botos*, *boti*, *butikóhal*, *botfejű* 'Cottus gobio' [Csík].

Mint látható a szótörténetből és szóföldrajzból a *botos kölönte* halmnévben két egymástól függetlenül keletkezett, és külön használt halmnév kapcsolódott össze. Igen régi halmnév a *botos*, már 1211-ben feltűnik a tihanyi apátság egyik Árpád-kori halászának nevében, *Botus* halász a foglalkozása tárgya, a hal után kapta a nevét. Pais Dezső szerint „a *botos*, *boti*, *butikó* a *buta* és a *bot* szókkal függenek össze úgy, hogy a nevek a halmak alakjára vonatkoznak” (MNy. 32: 387). Ennek a halmak ugyanis otromba, széles feje van, ám mégsem ez a magyarázat. A *botos kölönte* nevében a *botos* faji jelző onnan származik, hogy – mivel e hal a kövek alá bújik – villás, ágas bottal fogják, vagy botra erősített villával szigonyozzák. A románban magyar eredetű kölcsönszó a *botasa* 'Cottus gobio' (FR. 13: 876; Gyurkó 169: *bota* 'ua.' [Naszód]) halmnév. A *botosászó* (HalK. 774) a szigony neve, mellyel ezt a halat szúrják.

A *kophal* 'Cottus gobio' (MoH. 196; 1544: *kop hal*, 1550 k.: *kophalath* [Oklsz. 517], 1549: *kopp*, 1592: *kophal* [TermtudKözl. 26: 491], 1680: ua. [SzT. 2: 585], 1864: *kop* [CzF. 3: 960], 1887: *kophal* 'Cottus gobio' [HalK. 764], 1914: ua. [RévaiLex. 12: 127], 1929: ua. [BrehmL. 13: 236]), a népnyelvben MoH. 196: *kopza* | Vutskits 13: *kopsa* | Gyurkó 164: *kopsa* 'ua.' (Udvarhely) hagyományos társneve a *botos kölöntének*. A magyarázó összetétel előtagja újfelnémet eredetű; vö. korai úfn. *kopp* 'Cottus gobio' (Mollay 288), ma ném. *Kopp*, *Kappe* (FB.), *Koppe* (DWb. 2214; 1666: *Koppen* [Baldner 214], 1682: ua. [Hohberg 2: 508], 1793: Oefreich: *Koppe* 'Cottus gobio' [Allg.Pol.Lex. 1259], 1796: *Kopp*, *Koppe* im Oberdeutschen [Adelung 2: 1716], 1796: *Kob*, *Koppe* mittlern lat. *Cobio*, *Gobio*, *Gobius* [Adelung 2: 1526], 1860: *Koppe* [Univ.Lex. 9: 710], 1869: *Koppe* 'Cottus gobio' [Brehm 5: 495]) halmnév nem a ném. *Kopf* 'fej' (< *Kopp* < lat. *capito* 'fej' < lat. *cupa*, *cuppa* 'kupa') szóból fejthető meg, mint a Grimm testvérek magyarázták szótárukban. Sokkal valószínűbb, hogy a *Kuppe* 'valaminek a lekerekített felső része' (BWDWb. 4: 270) jelentésű szóhoz tartozik, és ennek a nagy fejű, zömök, rövid testű halmak a kerekdedségére utal. A halnevet egy szláv nyelv is átvette; vö. kárpukr. *koppe* 'Cottus gobio' (Владыков 227).

Feje nagy és igen széles, erre utal *fejes hal* (1830: *fejes kolty* 'Cottus gobio' [Reisinger 10], 1868: *fejeshal* 'ua.' [Kriesch 84]) neve. Akárcsak idegen nyelvi nevei közül a ném. *Dickkopf*, *Dickkopp* (FB.; 1869: *Dickkopf*

'Cottus gobio' [Brehm 5: 495]), azaz 'vastag fej', illetve az ang. *bullhead* (FB.; 1787: *bulhead* 'Cottus uranoscopus' [Heppé 179], 1791: *bull-head* 'Cottus laeuis, capite spinis duabus' [Hb.Nat. 4: 286], 1793: *bullhead, riverbullhead* 'Cottus gobio' [Allg.Pol.Lex. 1259]), vagyis 'bikafej'. A bika szó megfelelője szerepel a hal ném. *Bullen* és or. *бычок-подкаменицик* (FB.) nevében is. A hal fejére utal ném. *Müllerkopf* (uo.) elnevezése is. Szintén a 'fej' főnévvel alkották a faj ném. *Kautzenkopf* (uo.; 1853: ua. 'Cottus gobio' [Leiblein 115]), továbbá ro. *zglavoc, zglavos* (FB.), *zglăvoaca, zglăvoc* (W.) nevét, amely a szerb *žglavoč* 'ua.' (uo.) név átvétele. A lett *platgalve* (uo.) nevének 'széles fej', ol. *capo grosso* (1793: *capo grosso* 'Cottus gobio' [Allg. Pol.Lex. 1260]) nevének pedig 'nagy fej' a jelentése. Nagy fejére ném. *Broadschädl* (Breitschädel), *Schlegelkopf, Kugelhaupt* (BWDWb. 4: 270), *Dickkopp* (EL.), *Dickkopf* (VN. 3302) nevei is utalnak. Ugyanez a névadási szemlélet háttere ném. *Turzbull*, ang. *bunchhead* és fr. *têtard, têteau, tête-d'âne* (< *tête* 'fej'), or. *головач, головостик* (EL.), le. *glowacz* (uo.; 1558: *goluuacz* 'Cottus gobio' [Hist.An. 402]), *glowaczyk*, ukr. *holovač, holovan* (SNPol. 2: 245), cs. *hlavač*, szlk. *hlač, hlavač, hlavan* (SIF. 129), szbhv. *glavoč, glavač, glavaš* (Hirtz 108), szln. *glovač, glavač* (Ferianc 79) nevei esetében. Az or. *голова* szónak szintén 'fej' a jelentése. A botos köllönte sajátos fejformájára utal or. *бычок, бык-рыба* (RF. 149), ukr. *бычок*, le. *byczek* (SNPol. 2: 245), azaz 'ökörke, ökörhal' elnevezése az ökör or. *бык* nevéből. És szintén a fejformája az alapja or. *широколобка* (RF. 149) nevének is, amely az or. *широкуй* 'széles' jelzővel, valamint a *лоб* 'homlok' szavak összetételével keletkezett.

Földről békaszerűen lapított fejére utal *békahal* (VN. 3302; 1856: *vízi békahal* [Bielz 167], 1868: ua. [Kriesch 84], 1887: *békahal* 'Cottus gobio' [HalK. 764], 1929: ua. [BrehmL. 13: 236]; a népnyelvben Gyurkó 164: ua.) elnevezése Csíksban. A népnyelvi Nyr. 119: 168: *kőhal* 'kövek alatt rejtőzködő széleshátú hal, háta, oldala rejtőszíne moszatos kövekre emlékeztet' (Ipoly mente) neve arra utal, hogy a botos köllönte tiszta, sebes sodrású, köves és kavicsos medrű, sekélyebb folyóvizekben a fenéken tartózkodik. Ugyancsak a 'kő' főnévvel alkották a faj or. *подкаменицик* (FB.; < az or. *под* 'alatt' és a *камен* 'kő' szavak összetétele), le. *klujek kamienny*, fi. *kivikala* és *kivisimppu* (uo.), valamint sv. *stensimpa* (uo.; 1787: *stanlake schlagg-fimpa* 'Cottus' [Heppé 182], 1793: *stenimpa* 'Cottus gobio' [Allg.Pol.Lex. 1259]) nevét is. 1682-ben Wolf Helmhard von Hohberg így jellemezte a faj kedvelt élőhelyét: „Dje Koppen hält sich gern auf in sandicht und steinichten frischen Bächlein, gehet gern am Grund” [Hohberg 2: 508], azaz a köllönték szívesen tartózkodik a homokos és köves friss patakocskákban, szívesen megy a fenékre.

A *bábéc* 'Cottus gobio' (MoH. 196; 1892: *babéc* [Nyr. 21: 153]; a népnyelvben ÚMTsz. 1: 292: *babéc* 'botfejű hal a havasi patakokban' [Szőkelyföld] | Gyurkó 164: *bábéc* 'Cottus gobio' [Gödömesterháza], *bábechal* 'ua.' [Gyergyó] | RK. 52: *babęc* 'halféle' [Disznajó], *babęc* 'ua.' [Mogyoró, Görgényüvergcserje] viszonylag új átvétel, a régi forrásokból hiányzik. Még Herman Ottó sem tud róla 1887-ben. Kölcsönszó a románból; vö. ro. *babită*, *babite* 'csupasz csiga' (RK. 52), *babuscă* 'vörösszárnyú koncér' (DRM. 1: 100), népnyelvi Gyurkó 169: *babă* 'Cottus gobio' (Moldova), *babuscă-albă* 'bodorka' (Duna-delta). A környező szláv nyelvekben is használatos halnév; vö. or. *babec*, *babica*, *babka* 'Cottus gobio' (RF. 150), *babjuk* 'ua.' (FU. 201), szlk. *babec* (Ferianc 79), kárpukr. *babec* (Владыков 226), ukr. *бабечъ звичайниї* (FB.), *бабечъ* (W.), nyelvjárási *bába*, *bábik*, *bábka*, le. *babiec* 'ua.' (EszÜ. 1: 104), szln. *babica* 'Cobitis barbatula' (RSzK. 1: 223), blg. *babka* 'Blicca bjoerkna' (RB. 100), *babuska* 'Rutilus rutilus' (uo. 64).

Az *ördög-hal* (MoH. 196; 1887: ua. 'Cottus gobio' [HalK. 764], 1904: ua. [Term. 23: 268], 1914: ua. 'Cottus' [RévaiLex. 12: 127], 1929: ua. [BrehmL. 13: 236]; Unger 68: ua. [Szőkelyföld] | MTsz. 2: 39: *ördög-hal* 'ua.' [Udvarhely m.]) tájnyelvi nevét eléggé csúf megjelenésével „vívta ki” magának Erdélyben. A Gyergyóban följegyzett *patkószegfejű* (MoH. 196; Gyurkó 164: ua.) erdélyi neve a felülről erősen lapított fejformáját írja le. Az *ebhal* (MoH. 196; 1794: *eb-hal* 'Cottus gobio' [Grossinger 204], 1868: *ebhal* [Kriesch 84], 1887: ua. [HalK. 764], 1929: ua. [BrehmL. 13: 236]; Jankó 312: *ebhal*) tulajdonképpen az ebihal neve, hasonlóságon alapuló névátvitel. Hasonneve a *kutyahal* (MoH. 196; 1794: *kutya-hal* 'Cottus gobio' [Grossinger 205], 1865: *kutyahal* 'ua.' [Hunfalvy 735], 1887: ua. 'ua.' [HalK. 764], 1914: ua. [RévaiLex. 12: 127], 1929: ua. [BrehmL. 13: 236]). Ugyancsak az ebihal nevével alkották a faj sp. *cavilat*, ol. *scazzone*, ném. *Kaulquappe*, észt *völdas*, holl. *rivier-donderpad* (FB.), valamint fr. *tétard* (uo.) nevét.

Az erdélyi Szolnok-Doboka megyében *pap*, *pópa* 'botos kölönte' (Szilády 14) neve is volt, a németben pedig *Pabst* (VN. 3302), azaz 'pápa' neve. A *putra* (1794: ua. [Grossinger 196], 1830: ua. [Reisinger 10], 1856: ua. 'Cottus gobio' [Bielz 167], 1870: ua. [CzF. 5: 381]; népnyelvi MTsz. 2: 234: *putra* 'ua.' [Erdély], *putri* 'ua.' [Tolna m.] | Dankó 483: *putra* 'ua.' [Bodrogköz]) társnévének minden bizonnyal az alapja – mivel kis termetű halról van szó – hasonló lehet, mint a *putri* 'kis ház' szónak. A *köpőce* 'Cottus gobio' (MoH. 196; népnyelvi Gyurkó 164: ua.) neve Gyergyóban talán a *köpőce* 'kivájt fából készített vízmerítő eszköz' (ÚMTsz. 3: 547) szóval függ össze, minden bizonnyal népetimológias változtatással keletkezett a *kölönte* halnévből. A *kolty* (1801: *kólty* 'Cottus' [Term.Hist. 250], 1856: *kolty* 'Cottus

gobio' [Bielz 167], 1872: ua. [CzF. 3: 940], 1887: *kolty* 'ua.' [HalK. 764], 1929: ua. [BrehmL. 13: 236]; nyelvjárási Unger 75: *kolok* 'ua.' [Garam] | HalK. 803: *kolty* 'ua.' [Erdélyi részek]) alak nyomdahiba eredményeként terjedt el, először Szenci Molnár Albert magyar–latin szótárának 1621-i kiadásában (az 1604-i és 1610-i első két kiadásában még *koltz* szerepel), majd Pápai Páris magyar–latin szótárában (1708) szedtek a *koltz* *tz*-je helyett *ty*-t; a latin–magyar részben már helyesen szerepel.

A fajnak a latin szaknyelvi *Cottus gobio* binóment és a szinonim *Cottus laevis* nevet Linné adta 1758-ban (Syst.Nat. 1: 452). A latin szaknyelvi *gobio* fajnév ókori halnév, a lat. *gobio*, *gobius*, *gobii* ógörög eredetű; vö. *kobiósz* 'ua.'. Európai honosságára utal földrajzi neves ang. *European bullhead* (FB.), ném. *europäische Groppe* (VN. 3302), or. *европейский обыкновенный подкаменищик*, szlk. *hlaváč európsky* (W.) neve. Az ang. *sculpin* (FB.) nevét átvették az észtek; vö. észt *sculpin* 'ua.' (uo.), az 'édesvízi' jelzővel ang. *freshwater sculpin* (uo.). Szintén édesvízi élőhelyére utal or. *бычок-пресноводный*, ol. *marsion d'aqua dolce*, port. *escorpião-de-água-doce*, dán *ferskvandsulk* (uo.). 1793-ban Philipp Andreas Nernich a botos köllönte akkori neveiből a következőket említi enciklopédiájában: *Kulkwappe*, Würzburg: *Kugelruppe*, Regensburg: *Pott*, holl. *govie* (Allg.Pol.Lex. 1259), ol. *meffore*, port. *caboz*, or. *schirokalopa*, *pisdaba* 'Cottus gobio' (uo. 1260). Az or. *баба-рыба* (FB.) nevének 'borszorkányhal' a jelentése csúf külseje miatt. A port. *escorpião-de-água-doce* (uo.) és tör. *dereiskorbiti baligi* (uo.) elnevezésének pedig 'édesvízi skorpió', illetve 'pataki skorpióhal' a jelentése, mert a botos köllönte a skorpióhal-alakúak (Scorpaeniformes) rendjébe (ezen belül a köllöntefélék 'Cottidae' családjába) tartozó faj.

Világos uszonyaira utal dán *hvidfinnet ferskvandsulk* és norv. *hvitfinnet steinulke* (FB.), vagyis 'fehér uszonyos édesvízi köllönte', illetve 'fehér uszonyos kőköllönte' elnevezése. A franciában *cabot*, *chabot* (uo.; 1787: *chabot* 'Cottus uranoscopus' [Heppé 179], 1793: ua. 'Cottus gobio' [Allg.Pol.Lex. 1260], 1825: ua. 'Cottus laevis' [Hb.Nat. 240]), *chaboisseau*, *chabot périalpin* (FB.), illetve *chabot de rivière* (1829: ua. 'Cottus gobio' [Cuvier 145]), azaz 'alpesi/folyami köllönte' néven ismerik. Társneve a franciában *aze*, *bottesassot*, *séchet* (FB.). További idegen nyelvi neve az ol. *go de brenta*, or. *воронка*, *широколобка*, szln. *kapic*, dán *flodulk* (uo.), baskír *зөгәй*, tatár *таубаш*, szerb *neu*, cseremisiz *кѣбѣу* (W.). A 'tüskés' jelző megfelelője szerepel sp. *carrasco espinoso* (W.) elnevezésében. Régtől adatolható neve a fr. *glauoche* (1558: ua. 'Cottus gobio' [Hist.An. 402]), valamint a ném. *Groppe*, *Gruppe*, *Greppé* (FB.; 1558: *Grott*, *Kropp* 'Cottus gobio' [Hist.An. 402], 1575: *gemeiner Gropp* [Fischb. 164], 1598: *Gropp* 'ua.' [uo. 162], 1782: *Kruppe* 'Gobio' [Hb.Nat. 2: 292], 1787: *Groppen* 'Cottus' [Heppé 178], 1791:

Gropp, Kruppe 'Gobio, Cottus laeuis, capite spinis duabus' [Hb.Nat. 4: 286], 1793: Schweiz: *Gropp, Groppe, Kroppe* 'Cottus gobio' [Allg.Pol.Lex. 1259], 1830: *Gropp, Kruppe* [Hb.Nat. 240], 1859: *Groppe* 'Cottus' [Univ.-Lex. 7: 666], 1869: *Groppe, Gruppe* 'Cottus gobio' [Brehm 5: 495]) társneve.

Hengeres, vastag testére utal az ang. *miller's thumb* (FB.; 1791: ua. 'Cottus laeuis, capite spinis duabus' [Hb.Nat. 4: 286], 1793: ua. 'Cottus gobio' [Allg.Pol.Lex. 1259]), azaz 'molnár hüvelykujja' alakleíró neve. A 'közön-séges' faji jelző szerepel a faj ang. *common bullhead*, or. *обыкновенный подкаменичник*, fr. *chabot commun*, szlk. *hlavác obyčajný*, litv. *paprastasis kujagalvis*, közönséges, dán *almindelig ferskvandsulk*, észt *harilik võldas*, cs. *hlavac obyčajny* (FB.), or. *обыкновенный бычок-подкаменичник*, fehéror. *подкаменичык звычайны* (W.) elnevezésében. További társneve a németben a *Westgroppe* (uo.), *Tolben, Kuleken* (FB.). Régi neve a szász *Keuling* (1558: ua. [Hist.An. 402], 1624: *Kueling* 'Gobio' [Icht.Nom. 36], 1793: *Käuling* 'Cottus gobio' [Allg.Pol.Lex. 1259]), a *Kaulpazen*, Schwaben: *Kohpazen, Kaulpelz, Kaulkrappe, Kaulruppe Kulkopp* (1793: uo.) és a *Kolbe* (1793: ua. [uo.]), hívták a németben *Dolm* (W.; 1869: ua. 'Cottus gobio' [Brehm 5: 495]), *Dolbn* (FB.) néven is. Élőhelye az alapja ném. *Müller* (1793: Slefien 'Cottus gobio' [Allg.Pol.Lex. 1259]), *Mühlkoppe* (VN. 302), *Müllerkoppe, Müllerkopf* (EL.), azaz 'malom-, molnárkölon-te, molnárfej' társnevének, ez a hal szereti ugyanis az oxigéndús folyóvizeket, és a malomárkok ilyenek. Az angolban is megvan *miller's thumb* (uo.), azaz 'molnár hüvelykujja' neve.

Pikkelyek nélküli, azaz csupasza a feje, erre utal a ném. *Kaulkopf* (FB.; 1558: *Kaulhaupt* 'Cottus gobio' [Hist.An. 402], 1776: *Kaulkopf* 'ua.' [Müller 4: 137], 1787: ua. [Heppe 179], 1791: ua. 'Cottus laeuis, capite spinis duabus' [Hb.Nat. 4: 286], 1796: *Kaulhaupt, Kaulkopf* 'im mittlern lat. Cobio, Gobio, Gobius' [Adelung 2: 1526], 1860: *Kaulkopf* [Univ.-Lex. 9: 710], 1869: ua. 'Cottus gobio' [Brehm 6: 496]) neve. Teste is csupasza, nincsenek pikkelyei, ez az alapja *Kaulfisch* (1857: *Kaulfisch* 'Cottus gobio' [Roßmäßler 69]), azaz 'meztelenhal' elnevezésének. Nyálkás a testfelülete, ezért kapta a németben a 'taknyos' jelzővel *Rotzer* (VN. 3302), *Rotzkolbe, Rotzkober* (FB.; 1779: *Rotzkolbe* 'Gobio' [Hb.Nat. 1: 240], 1793: *Rotzkober, Rotzkove, Rotzkolbe* 'Cottus gobio' [Allg.Pol.Lex. 1259], 1796: *Rotzkolben* 'im mittlern lat. Cobio, Gobio, Gobius' [Adelung 2: 1526]) elnevezését. A feje ugyancsak nyálkás, ez az alapja a ném. *Rotzkopf* (W.), azaz 'taknyos fej' nevének.

KISSZÁJÚ KÖLÖNTE J. *Cottus microstomus* (W.). Európában a Dnyeszter, az Odra és a Visztula vízgyűjtő területein honos. Testhossza legfeljebb 10 cm.

1887: *kisszájú kölönte* 'Cottus microstomus' (HalK. 764), 1895: *kis szájú kölönte* 'ua.' (PallasLex. 10: 881), 1914: ua. (RévaiLex. 12: 127). A Fek-

te-tenger medencéjében is él, ukr. *бабець малоротий* (W.) nevében szintén 'kis szájú' a faji jelző jelentése. Az addig ismeretlen fajt Johann Jacob Heckel írta le 1839-ben, ő adta neki a latin szaknyelvi *Cottus microstomus* binóment (Heckel 2: 147). A Balti-tenger medencéjében is honos, erre utal ném. *baltische Groppe* (FB.), azaz 'balti köllönte' neve.

CIFRA KÖLÖNTE J. *Cottus poecilopus* (MoH. 184). Észak- és Közép-Európától Szibérián át az Amur vízrendszeréig honos. Testhossza 7-8 cm, az oxigéndús, hideg vizeket kedveli.

1887: *czifra köllönte* '*Cottus poecilopus*' (HalK. 764), 1895: *cifra köllönte* 'ua.' (PallasLex. 10: 881), 1914: ua. (RévaiLex. 12: 127), 1929: ua. (BrehmL. 237). Nálunk csak a Tisza vízrendszerében él, az ország jelenlegi területén ritka, népi neve sincs. Binominális szaknyelvi nevében a *cifra* faji jelzőt Herman Ottótól kapta, a halat tarkaságáról nevezte így el. A színe ugyanis sötét tónusú foltokkal tarkított zöldes- vagy barnásszürke, a hasa sárgásfehér, az első hátúszó szegélye narancssárgás, a hasi uszonyát pedig keskeny harántsávok díszítik. Színes uszonyaira utal a ném. *Buntflossenkoppe*, cs. *vranka pruhoploutvá*, dán *finnestribet ferskvandsulk* (FB.) elnevezése is.

A farokúszó tövénél sötét folt látható, ez az alapja az ang. *spotted sculpin*, *mottled sculpin* (FB.), illetve ro. *zglävocul pestriț* (W.), vagyis 'pettyes köllönte' elnevezésének. Szibériai honosságára utal földrajzi neves ang. *Siberian bullhead*, ol. *scazzone siberiano* (uo.), fr. *chabot de Sibérie*, ném. *sibirische Groppe* (FB.) neve. Ázsiában is egészen az Amur vízrendszeréig honos, ez az alapja ro. *zglävocă răsăriteană* (W.), azaz 'keleti köllönte' elnevezésének. További idegen nyelvi neve a fi. *kirjoeväsimplu* (FB.), a faj or. *нестроногий подкаменичник, подкаменичник niостроплавниковий*, norv. *steinsmett, steinulke* (uo.) nevét – a kövek alatti rejtőzködésére utalva – a 'kő' főnév megfelelőjével alkották. Nagy feje feltűnően széles és lapos, erre utal szlk. *hlavác pásoplutvý* és le. *glowacz pregopletwy* (uo.) elnevezése. A felmelegedést nem bírja, ezért a 24 Celsius-foknál melegebb vizekben elpusztul. A tiszta és hideg hegyi vizeket kedveli, igazi élőhelye a hegyi patakok és folyók pisztrángzónája. Ezért kapta sv. *bergsimpa* (uo.) és ang. *Alpine bullhead* (VN. 3303), vagyis 'hegyi köllönte', illetve 'alpesi bikafej' nevét.

Szakirodalom

- Adelung, Johann Ch. 1793–1801. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*. Leipzig.
- Allg.Pol.-Lex. = Philipp Andreas Nemnich 1793–1798. *Allgemeines Polyglotten-Lexicon der Natur-Geschichte*. Hamburg.
- Baldner, Leonhard 1666. *Recht natürliche Beschreibung und Abmahlung der Wasser-Vögel, Fischen*. Strassburg.

- Bielz, A. 1856. *Fauna der Wirbeltiere Siebenbürgens*. Hermannstadt.
- Brehm, Alfred E. 1864–1876. *Illustriertes Thierleben*. Hildburghausen, Leipzig. 4. Aufl. 1911–1920. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.124464>
- BrehmL. = Brehm Alfréd 1930. *Az állatok világa. 13–14*. A hazai viszonyokra alk. Leidenfrost Gyula. Budapest.
- BWDWb. = Brockhaus–Wahrig 1980–. *Deutsches Wörterbuch*. Stuttgart.
- Cuvier, Georges 1816–1817. *Le Règne Animal distribué d'après son organisation II*. Paris.
- DA. = *Dictionarul limbii romane*. Bucuresti, 1913–1940.
- Dankó Imre 1972. Bodrogi közeli halászsztár. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Évk. XI*: 449–504.
- DRM. = *Dictionar roman–maghiar*. Cluj. 1964.
- DWb. = Gerhard Wahrig 1971. *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh.
- EL. = *Encyclopedia of life*. (A legnagyobb biológiai adatbázis) <http://www.eol.org>
- EszU. = *Etimologicsnij slovník ukrainszkoj movi*. Kijev, 1982.
- FB. = *Fischbase. A global species database of fish species*. www.fishbase.org/search.php (hozzáférés: 2017.).
- Ferianc, Oskár 1948. *Slovenské názvoslovie ryb Československej republiky*. Turčiansky Svätý Martin.
- Fischb. = Conrad Gesner 1575. *Fischbuch, das ist ein kurze, doch vollkommne Beschreybung aller Fischn*. Zurich; Franckfurt am Meyn, 1598.
- FU. = *Fauna Ukrainy*. Part. 8. Fishes. Vol. 1. Kiev, 1980.
- Grossinger, Joanne 1794–1797. *Universa historia physica regni Hungariae*. Posonii et Comaromii.
- Gyurkó István 1972. *Édesvízi halaink*. Bukarest.
- HalK. = Herman Ottó 1887. *A magyar halászat könyve I–II*. Budapest.
- Hb.Nat. = Johann Friedrich Blumenbach: *Handbuch der Naturgeschichte*. Göttingen–Wien, 1779–1832.
- Heckel, Johann Jacob 1852. *Bericht einer ichthyologischen Reise. Anhang III*. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. 9: 49–123.
- Heppe, Johann Christoph 1787. *Abbildung und Befchreibung der Fische*. Nürnberg. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.6765>
- Hirtz, Miroslav 1956. *Rječnik narodnich zooloških naziva. Knj. 3. Ribe (Pisces)*. Zagreb.
- Hist.An. = Conradi Gesneri: *Historiae Animalium Liber IIII. qui est de Piscium [et] Aquatilium*. Zürich, 1558.
- Hohberg, Wolf Helmhard von 1682. *Georgica Curiosa. Bd. 2*. Nürnberg.
- Hunfalvy János 1865. *A magyar birodalom III*. Pest.
- Jankó János 1902. *A Balaton-melléki lakosság néprajza*. Budapest.
- Kriesch János 1868. *Halaink és haltenyésztésünk*. Pest.
- MoH. = Pintér Károly 1989. *Magyarország halai*. Budapest.
- Mollay Károly 1982. *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*. Budapest.

- Müller, Philipp Ludwig S. 1776. *Des Ritters Carl von Linné vollständigen Natursystemf IV*. Nürnberg.
- Reisinger, Joannes R. 1830. *Specimen ichthyologiae*. Buda.
- RF. = Irmgard Leder 1971. *Russische Fischnamen*. Wiebaden.
- RK. = Márton–Péntek–Vöö 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai*. Bukarest.
- Roßmäßler, Emil Adolf 1857. *Das Süßwasser-Aquarium*. Leipzig.
- RSzK. = *Recsник szrpszkohrvatskog knyizsevnog i narodnog jezika*. Beograd, 1959.
- SIF. = Václav Machek 1947. *Einige slawische Fischnamen*. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 19: 53–67.
- SNPol. = Erazm Majewski 1889–1894. *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich*. I–II. Warszawa.
- Syst.Nat. = Caroli Linnaei: *Systema naturae per regna tria naturae: secundum classes, ordines*. Holmiæ, 1758–1759.
- Szilády Zoltán 1907. *A magyar népnyelv állatnevei*. Temesvár.
- Term.Hist. = Földi János 1801. *Természeti história*. Pozsony.
- Term.Tud.Közl. = *Természettudományi Közlöny*. Budapest, 1869–1944.
- Unger Emil 1919. *Magyar édesvízi halhatározó*. Budapest.
- Univ.Lex. = *Pierer's Universal-Lexikon der Vergangenheit und Gegenwart*. 4. Auflage. Altenburg, 1857–1865.
- Valló Albert 1897. *Tót elemek a magyar nyelvjárásokban*. Keszthely.
- Vladykov, Vadim 1925. *Über einige neue Fische aus der Tschechoslowakei (Karpathorußland)*. *Zoologischer Anzeiger* 72: 248–52.
- VN. = Gozmány László 1979. *Vocabularium nominum animalium Europae septem linguis red.* Budapest.
- Vutskits György 1904. *A Magyar Birodalom halrajzi vázlat*. Keszthely.
- W. = *Wikipedia*, the free encyclopedia (<http://wikipedia.org>).
- Владыков, Вадим 1927. *Обычные названия рыб в различных местностях Подкарпатской Руси*. *Просвите*, 5: 205–32. Ужгород.

RÁCZ János

nyelvész, PhD

E-mail: raczjanos@indamail.hu

<https://orcid.org/0000-0002-9473-1319>

Cs. JÓNÁS ERZSÉBET

SIMIGNÉ FENYŐ SAROLTA: ÉLETÜNK ÉS A SZÍNEK

Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2021. 288 pp.
ISBN 978-615-6368-07-2

A színek világa átszövi egész életünket. Simigné Fenyő Sarolta enciklopédikus tudást átadva érdekfeszítő, olvasmányos stílusban tárja elénk a színekkel kapcsolatos kultúratörténeti, tudományos, nyelvi, pragmatikai ismeretek tárházát. A szerző a Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének nyugalmazott tanszékvezetője, habilitált egyetemi docens, a Metainformációs Kutatócsoport egyik megalapítója, kiváló pedagógus és ismeretterjesztő szakember. Munkássága nemcsak az angol és orosz nyelv oktatásával és a fordítóképzéssel kapcsolatosan írta be magát a miskolci és a magyar oktatás- és kutatástörténetbe, hanem számos tankönyvével, pl. a *Bevezetés az alkalmazott nyelvészeti terminológiába* (2002), *Bevezetés az alkalmazott nyelvészetbe* (2005), *A fordítás mint közvetítés* (2006), a *Sokszínű nyelvészet* című kötetek szerkesztésével (2005, 2006, 2008), valamint közel másfél száz publikációjával szakíróként is jelentőset alkotott.

El se tudjuk képzelni, mi lenne, ha nem lennének színek. A színek a szakvashoz hasonlóan üzeneteket közvetítenek. Erőt, energiát hordoznak, hatással vannak a hangulatunkra, boldoggá vagy lehangolttá tesznek, a közérzetünket befolyásolják anélkül, hogy tudnánk róla.

A kötet első fejezete a színek világába vezet be. A második rész a színevek nyelvészeti sajátosságaiba enged betekinteni. A harmadik fejezet olyan interjúkat tartalmaz, amelyek a színél-

mények gazdagságát, sokszínűségét tárják elénk személyes élmények alapján. Megtudhatjuk eközben, mit kell tennünk, hogy a színek jótékony hatását a magunk szolgálatába állítsuk, a negatív kisugárzást pedig kivédjük. Tudvalevő, az írók, de különösen a költők gyakran nyúlnak a színnevekhez mint érzéseiket, gondolataikat, hangulatukat kifejező nyelvi eszközökhöz.

Általános ismeretek. Mi a szín, hogy jön létre? A szín létrejötte bár fizikai jelenség, sok érdekességet rejt magában. Az általános ismereteken túl gondolnánk-e, hogy vannak színtelen és tarka színek? A fekete kapcsán megtudjuk, melyek az akromatikus, színtelen színek. A fekete ételek, gyümölcsök, zöldegek ásványi értéke, élettani hatása segíti az étkezésünket. Az öltözködésben, a látványban, amelyben élünk, szimbolikus jelentése van. Hasonlóan akromatikus szín a fehér, amelynek szintén megvan az életünkre, környezetünkre gyakorolt jótékony vagy szimbolikus hatása. Az öltözködésben mind pozitív, mind negatív érzésekre asszociál. Az állatok fekete vagy fehér színe is érzelmeket vált ki az emberből. Ki gondolná, hogy színtelen, vagyis akromatikus szín a szürke is. De mit jelent a szürke az otthonunkban, és miért szürke az agyunk szürkeállománya? Számptalan információ, pedig ezek csak a színtelen színekhez kapcsolódnak.

Ott vannak a szivárvány színei, a vörös, a narancs, a sárga, a zöld, a kék, az

indigó, az ibolya. Ezek létrejötte nek általános ismertetése, az egyes színekhez tartozó jellemzők is érdekesek. Még inkább a hozzájuk tartozó asszociatív gondolatok. A környezetünkre gyakorolt hatásuk, a növények színükből eredő élettani értékessége ásványianyag-tartalmukkal függ össze. Ezért az egészségünkre gyakorolt élettani hatásuk se mellékes. A lakásunkban megválasztott színek a mentális, hangulati állapotunkra kihatással vannak. Ki gondolná, hogy az autószínek megválasztása nemcsak az aktuális divat irányzatától függ, hanem pszichológiai kihatása van, a közlekedésben is jelentőséggel bír.

Több szín külön-külön vagy együttes jelentése a színekommunikáció része. A színüzenetek küldése és fogadása a különböző kultúrák szerves részeit képezik. A ruha és a kiegészítők színe és fazonja is identitásjelző szerepet tölt be. De a személyes areánkból kilépve tudnunk kell, hogy a tájékoztatásban, a közlekedésben vagy akár a cégek logóinak megtervezésében is jelentős szerep jut a színeknek. A színek, de főleg a divatszínek időről időre felhívó szerephez jutnak. Olyan apró kiegészítőkre is gondolnunk kell, mint a férfiak nyakkendőviselete. Az önmegvalósítás világában még abban is erőt adnak, hogy a vágyainkat megvalósíthassuk. A színfunkció az ételek vagy italok esetében se mellékes. A reklámok képalkotó kelléktárában is ott a helyük. Az iparban a vezetékek, csövek színjelzéseit, a járművek színét is tudják „olvasni” a hozzáértők. A színgyógyítás, a színszimbólika tudat alatti információk átadására is alkalmas.

Nyelvi pragmatika. Nyelvhasználat a színek körében. A színek

nyelvhasználatával az antropológiai nyelvészet foglalkozik. A színek az adott kultúra hordozóinak, nyelvközösségének a gondolkodását, világlátását is tükrözik. A színtípusok nemcsak alapszínekkel, szóösszetétellel, képzett szavakkal módosító, pontosító színjelzéssel írhatók le, hanem ide sorolhatók az asszociatív színek is. Az alapszínek olyan lexémák, amelyek a legegyszerűbben tudják kifejezni az adott színélményt, a szín megtapasztalását. Az antropológiai nyelvészet képviselői, Brendt Berlin és Paul Kay úgy vélekedtek, hogy meg kell különböztetni formájuk alapján is a legegyszerűbb alapszíneket a szóképzéssel, szóösszetételekkel képzett további színektől, a nem alapszínektől. Alapszínnévként nevezték azokat, amelyek egy morfémből, egy szóelemből állnak, azaz tőszók lehetnek. Tehát például *kék* és nem *kékes* (137).

Az angolban ilyen alapszínnév a *fekete*, a *fehér*, a *vörös*, a *zöld*, a *sárga*, a *kék*, a *barna*, a *lila*, a *rózsaszín*, a *narancssárga* és a *szürke*. Az angolban alapszínnév a *pink* és az *orange*, a magyarban az ezeknek megfelelő *rózsaszín* és *narancssárga* viszont szóösszetétel, tehát nem alapszínnév. Feltétel még, hogy az alapszíneknek általánosan ismert nevei legyenek, nem úgy, mint például a *cinóber*. Megállapították, hogy minden nyelvben létezik minimum 2, de legfeljebb 11 alapszínnév. Vannak olyan afrikai nyelvek, amelyekben csak két színnév van, a *fekete* és a *fehér*. A magyarban az alapszínek száma 9. De mi legyen a *piros* és *vörös* színekkel? Számos kutató képviseli azt az álláspontot, hogy a *piros* nem színnév, hanem a *vörösnek* egy árnyalata, tehát színárnyalatként nem kerülhet az alapszínek

közé. Ha mégis külön színnek gondoljuk, akkor 10 alapszínnevünk van.

A színszókincsünk alapját a tőszók közé sorolható *alapszínnevek*, az *idegen eredetű*, egyetlen szótöböl álló motiválatlan szavakkal jelölt *színnevek* és a *képzett szóalakok*, valamint a *szóösszetételek* alkotják. A világ értelmezése, a jelentésképzés, az entítások nemcsak a színnevek számában, hanem a színekhez kapcsolódó képzetekben is megnyilvánulnak. Alapszínnev a *zöld*, a *kék*. Idegen eredetű például a *bézs*, az *ekrü*, a *drapp*, az *indigó*. Képzett szóalak a *fehéres*, *lilás*, *szürkés* stb. A szóösszetételek a színjelentés pontosítását melléknévi előtaggal, ez lehet tőszó vagy képzett szó, vagy főnévi előtaggal, valamely tárgyra, termésre utaló asszociációval alkotják meg a színnevet: *sötétkék*, *kékeszöld*, *meggypiros*. Ez utóbbiak az asszociatív színnevek, jelentéstömörítő összetételek.

Ilyen nyelvi forma, ha a szóösszetétel előtagja például virág, termés, gyümölcs vagy növény neve: *szilvakék*, *meggypiros*. Ha az előtag valamely állat vagy madár neve: *galambszürke*, *hollófekete*. Jelölhet ez a szóalaki összetevő fém, ércet, ásványt vagy drágakövet is: *aranyárga*, *olajzöld*. De akár ruhaanyagot vagy foglalkozást, rangot, méltóságot is kapcsolhat a színnév kialakításához: *püspöklila*, *királykék*, *gyapjúfehér*. Ki gondolná, hogy földrajzi eredetre utaló színnevünk is van: *szaploncai kék*, *berlini kék*. Személy- és tulajdonnevek, kémiai eredetre utaló előtagok is előfordulnak a színnevek szóösszetételével kialakult alakjaiban: *Rubens-vörös*, *Tizian-kék*, *kobaltkék*, *ciánkék* (vö. 150–67).

Lexikológia és jelentés. Vannak olyan összetett színnevek is, amelyek-

nek az utótagja a *-szín(ű)* szóelem. A *-színű* utótagot tartalmazó szóösszetétel színszókincsünknek viszonylag kis szeletét képviseli. Az asszociatív színnevek között speciális csoportot hoz létre. Bemutatásához utaljunk vissza a *szín* főnevünkre, amely egytagú, képzett és összetett melléknévként különböző színárnyalatokat képes megnevezni. A *szín* szó első jelentésében a látással észlelhető jelenséget, tulajdonságot jelöli. Átvitt értelemben utalhat a változatosságra: *színt visz az életébe*. Rámutathat egy tekintélyes személy jelenlétére: *megjelenik a király színe előtt*. Vonatkozhat a látszat fenntartására: *csak színleli az örömet*. Más tényállás közlését is közvetítheti: *más színben tüntet fel*. A térbeli elhelyezkedést jelöli a *színe és fonákja* frazéma, amely a kívül és belül levést jelöli egy ruhadarab, textília esetén. A belső tartalom legérdemlegesebb részére azt mondjuk, hogy a *színe-java*. Az őszinteség végső megnyilatkozásakor *színt vall* az addig elhallgatással taktikázó ember (vö. 167–8).

A *szín* lexéma szóösszetételek elő- és utótagja is lehet: *színtiszta*, *színárnyalat*, *színehagyott*, sőt átvitt értelemben más szemantikai jelentéssel: *színjátéskör*. A *-szín(ű)* utótag közös előtaggal és anélkül is megjelenhet: Közös előtaggal áll a *barackrózsaszín(ű)*, *barackvirágszín(ű)*; *gesztenyebarna*, *gesztenyeszín(ű)*. A színek tobzódását jelzik azok a színnevek, amelyek a környezetünkben levő termések, növények, anyagot azonosító szerepét hívják segítségül: *bronzvörös*, *bronzszínű*; *hamuszürke*, *hamuszinű*; *homoksárga*, *homokszínű*; *kávébarna*, *kávészínű*; *rozsdavörös*, *rozsdabarna*, *rozsdaszínű* stb. (vö. 167–73).

Szemiotika, kognitív pragmatika.

A szimbólumok, vizuális, tárgyi jelképek használata a mindennapi tevékenység során az ember életének, magatartásának tömörítő expresszív és emotív eleme. A képzettársítások egyetemes és kultúránkénti mintázatot hordoznak. Ez vonatkozik a színekre is. Az új jelenségek, fogalmak megnevezéséhez a színnevek is hozzájárulnak: *zöldenergia, zöldautó, zöld út*. A leggyakoribb szimbólumképző színek a *fehér, fekete, szürke, vörös, sárga és zöld*. Az ezekkel képzett szavak, frazémák – gyakran egybeírva – átvitt értelmű jelentésben használatosak. Ilyen a *feketelevés, a fekete péntek, a szürkebarát, a sárga angyal*, s újabban a környezetvédő, energiatakarékosságot figyelő *zöld revizorok*. A színnevek a jelentésképzés kognitív nyelvészeti vizsgálatára is jó szövegbázist adhatnak. A jelentésváltozás a színjelentéstől a színjelölő funkció elvesztéséig vezet. Energiatakarékos, tudatosan környezetbarát a *zöldváros, zöldkozmetikum, zöldreggeli* stb. De ilyen színvesztéssel jár gondolati jelentésátvitellel a *zöldfülű* szavunk is. A színnevek szimbolikájának külön csoportja az angolul *gender coding*nek nevezett női és férfiszerepekkel kapcsolt színhasználat is (vö. 184–204).

A frazémák közül példaként egyetlen fordulatot mutatunk be, amelynek számkra az ismeretlenség okán érdekes lehet a jelentésképzése: *A fehér elefánt* olyan szókapcsolat, amelynek a szimbolikus jelentése évszázadokon át alakult ki, és módosult az idők folyamán pozitív és negatív irányba. A szent állat tartása nagy költségekkel járt, ezért például az angolszász kultúrában a hasznavehetetlen, ugyanakkor felesleges terhet jelentő tulajdon megnevezésére vonatkozott.

Vagyis több kára van, mint haszna. Napjainkban újabb jelentése a pénzügyi életben az olyan korrupciógyanús beruházás, amely többbe kerül az országnak, mint amennyi hasznot hoz. De más jelentésárnyalattal a privát életben is használják. A *fehérelefánt-parti* Amerikában a karácsony környéki ajándékcserevel összekapcsolt kellemes időtöltésre, szórakozásra utal (175).

A fordítástudomány és a színnevek.

A könyv következő fejezete alapos nyelvtudományi háttérre támaszkodva járja körül a színnevek fordítását, mint hogy a szerző maga is ismert fordításelméleti szakember (204–14). A *fordítás* szó jelentése a magyarban egyszerre cselekvés és produktum. Érthetjük úgy, hogy az a cselekvéssor, ahogy átültetjük a szöveget egyik nyelvről a másikra, s értelmezhető úgy is, hogy az egy kész szöveg, amely más nyelven jeleníti meg ugyanazt, ami az eredeti volt. A fordítás kreatív és intuitív tevékenység is egyszerre, mivel a fordító nemcsak „átkódol”, hanem értelmező befogadóként és célnyelvi szövegalkotóként két kultúra világában teremt közvetítő kapcsolatot. Tovább lépve sokan a szakírók közül is a fordítás két fő területére gondolva a műfordítást művészetnek, a szakfordítást mesterségnek tartják (205).

Az *egyenértékűségre* való törekvés célkitűzése mellett tudnunk kell, hogy nincs teljes megfeleltetés a különböző nyelveket alkotó szavak között, hiszen a kultúrák is jelentős mértékben eltérnek egymástól, sőt egy nyelven belül is a nyelvhasználat árnyalatai más és más jelentéstartalmakat fednek. Még ha világos is előttünk Roman Jakobson megállapítása, hogy a fordítás két azonos közlemény

két különböző kódban, de a gyakorlat rávilágít, hogy a megismerés, a megtapasztalás az entitások osztályozásában, terminológiájában jelentős különbséget mutat. Sőt a nyelv szerkezeti struktúrái is különbözőek. Az egyik statikus, a másik dinamikus valóság szemléletű. Az angol *the moon was round and orange* statikus, főnévi szerkezet magyarul így alakul át dinamikus igei szerkezetté a fordítás során: *a hold kereken és narancsszínben fénylett*. Vagy *the trees were black and motionless* hasonló módon így fordítható: *a fák feketén és mozdulatlanul álltak* (207).

A fordító nemcsak kétnyelvű beszélő, hanem a két nyelv lexikális, grammatikai ismeretén túl ismernie kell a két nyelvi rendszer szövegalkotó mechanizmusait, kulturális különbözőségeit, s kreatív döntéseket kell hoznia a célnyelvi olvasó befogadói horizontját illetően is. Ennek tudatában tehát akár teljes átalakítás vagy részleges betoldás is szükséges lehet az adekvát fordításhoz. *A fehér; mint a hó* abban a kultúrában, ahol nem ismerik a havat, hangozhat így: *fehér; mint a kócsag tolla*. Ha valami ritkaságszámba megy, az angolban *as rare as a blue diamond* (ritka, mint a kék gyémánt), miközben a magyar ezt mondja: *ritka, mint a fehér holló*. Szituatív nyelvhasználati ismeretet igényel, ha a célnyelvben a szónak egynél több megfelelője van. Ilyen például a magyar *piros/vörös* szóalak. Ilyenkor a fordító széles körű nyelvismeretére van szükség, a nyelvtanuló pedig a keret alapú szótárakból igazodhat el. Vannak esetek, amikor a legjobb szótár se nyújt megfelelő segítséget. Az igazi kihívás a magasabb fordítási szinteken a szókapcsolatok, a mondatok, a bekezdések és a teljes szöveg szintjén

jelentkezik, amikor egyértelműségről már nem a szótár, hanem a fordító „hozzáértése”, szakterületi kompetenciája alapján beszélhetünk (214). Beszélünk kell a fordításban alkalmazott honosítás mellett az idegenítés kérdéséről is.

Az interjúk tanúvallomásai. A kötet harmadik nagy egysége azokat az interjúkat tartalmazza, amelyek különböző szakterületek képviselőit a színek használatáról, a színekhez való viszonyukról kérdezik. Nyelvészeti, stilisztikai kapcsolódású Bodnár Ildikó, a Miskolci Egyetem magyar–orosz, francia–német szakos alkalmazott nyelvészoktatójának véleménye, akivel Jean-Gabrie Causse, a francia Színbizottság tagjának *A színek hatalma* című könyvére hivatkozva indul a beszélgetés (236). Idézi az építész és festő Hundertwassert, aki sokat tanult mestere, Schiele színhasználatából. Áprily, Kosztolányi, Weöres Sándor verseit idézi, amelyeknek mindegyikében a színélmény az asszociációk indította konceptuális fogalmi keret kitöltésének költői megfogalmazását hozza elénk. Idézi a *Szerelem* című Déry-novellát, amelyben a börtönből szabadult főhős körül a szabad világ megelevenedik, mintha egy fekete-fehér némafilm színes, hangosfilmmé változna át. Színnel kapcsolatosan szól Devecseri Gábor Homérosz-fordításáról is, ahol az eredeti szerint *fekete* görög hajók *barna* színnel szerepelnek. Ennek oka a hexameter ritmikai képlete. Magyarul ebbe a „fekete” ti-ti-ti szótagrendje nem illeszthető be, viszont a „barna hajókon” fordítás már kiadja a tá-ti-ti-tá-tá daktiluszi és spondeuszi lejtését.

Egy másik interjúalany, Lőrincz Julianna, az Esterházy Károly Katolikus

Egyetem habilitált docense, a Selye János Egyetem Doktori Iskolájának alapító tagja, aki az orosz Szergej Jeszenyin költői életpályájának a színvilágáról beszél. A nálunk főleg Rab Zsuzsa fordításaiból ismert pályakép színekkel kapcsolatos utolsó szakasza a színek fakulását, halványulását mutatja. Ennek oka a költő lelki válsága, fokozatosan elmélyülő depressziója. Kedvelt színe a *kék* volt, amelynek az oroszban két lexéma felel meg. Az egyik a sötétebbet (*szinyij*), a másik a világosabbat, az égszínkéket (*golubój*) jelenti. Fordítói kérdés, hogyan lehet ezeket magyarul érzékletesen visszaadni. A halála előtti korszakában Jeszenyin már inkább a *halványsárga*, a *fekete* és a *fehér* színeket használta a képi világ megjelenítésére (251).

A színek és a színélményeket rögzítő színnevek a mindennapi életünkre nagy hatással vannak. Szinte hatalmat gyakorolnak felettünk. Befolyásolják a hangulatunkat, de kifejezik lelkiállapotunkat is. Simigné Fenyő Sarolta könyvének első fejezetei a színek fizikai természetéről, a színek létrejöttéről, észleléséről szólnak. A hétköznapi színhasználat megjelenik a látványban, amely körbevesz minket. A nyelvi megformálásban a színnevek

iránt a leíró nyelvészeti ismertetések, majd az alkalmazott nyelvészeti elemzések, megfigyelések kelthetik fel az olvasó érdeklődését. A színszimbolika, a frazeológia kérdései a szemiotika, a kognitív pragmatika körére irányítják a figyelmet. Az irodalomstilisztika szorosan kapcsolódik a fordításstilisztikához, ahol a színek megjelennek. Ugyanakkor a fejezetek a keretszemantika kapcsán a szótárhasználatra is kitekintést engednek. Az *Életünk és a színek* című kötet ismeretterjesztő szándékkal készült a szélesebb olvasóközönség számára, de haszonnal forgathatják a nyelvészek, a szemiotikusok, a stíluskutatók is. Minden olvasónak ajánlható, aki a világot, benne a színeket a maga fizikai és gondolati teljességében, színességében, s a beszélt nyelvet, a nyelvben megélt irodalmat annak mennyi rétegződésében még jobban ismereni is szeretnék.

Cs. Jónás Erzsébet
professor emeritus
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
E-mail: csjonase@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0274-5503>

KISS ANITA

**SEBESTYÉN ZSOLT – MINYA KÁROLY (SZERK.): EMLÉKKÖNYV
MIZSER LAJOS TISZTELETÉRE**

Nyíregyházi Egyetem, Nyelv és Irodalomtudományi Intézet,
Nyíregyháza, 2021. 141 lap

2020-ban volt a Nyíregyházi Egyetem néhai főiskolai oktatójának, Mizser Lajos születésének 80. évfordulója. Ebből az alkalomból a Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet gondozásában egy tanulmánykötet jelent meg, amelyben egykori munkatársak, barátok, tanítványok tisztelegnek Mizser Lajos emléke és munkássága előtt.

A Sebestyén Zsolt és Minya Károly által szerkesztett emlékkönyvben 12 tanulmány kapott helyet. A szerzők közül többen kiemelték, hogy sokat tanultak annak idején Mizser Lajostól, és mind szakmailag, mind emberileg nagyra becsülték őt. A tartalmas nyelvészeti tanulmánykötet minden publikációja izgalmas és magas színvonalú tudományos munkát mutat be, zömében a névtudomány témakörében. Emellett az egyes írásokban megjelenő visszaemlékezések, a tanár úrra vonatkozó kedves megjegyzések bensőséges hangulatot adnak a kötet egészének.

Pethő József írásából megtudjuk, hogy Mizser Lajos főbb kutatási területei a névtan, a nyelvtörténet és a nyelvművelés volt. A Nyíregyházi Egyetem jogelőd intézményében a kétezres évek elejéig főleg jelentéstant oktatott. Ez utóbbi tárgykorú jegyzetei alapján mutatja be a szerző Mizser Lajos tanítási módszereit a homonímia oktatására vonatkozóan. A beemelt példák kiderül, hogy a tanár úr stílusát az érthetőség, a nyelvi

humor és a megjegyezhetőség jellemezte: „*Mit bütyköl ez megint? A szomszéd majd megint*” (8). Magyarzatai tömörek és világosak voltak, közvetlen előadásmódja nemcsak a hallgatók, hanem az általános iskolások érdeklődését is fel tudta kelteni. Előadásaiban a nyelvi tényanyagot olyan példákkal támasztotta alá, amelyek a tanulók számára is megfelelők.

Zelliger Erzsébet a BOKOR nevű szakmai baráti körrel tájékoztatja az olvasókat. Írásából megtudhatjuk, hogy a kör megalapításának a gondolata 1970 elején vetődött fel azzal a céllal, hogy az ország határain belül és kívül élő nyelvészek megismerkedhessenek, és baráti beszélgetéseket folytathassanak egymással. A társaság programja között szerepelt az is, hogy tudományos vitákat szerveztek a résztvevőket érdeklő témákkal kapcsolatban, segítve és támogatva ezzel a tagok kutatómunkáját. A csoport tagjainak az írásait a *BOKOR Levelek* című füzetekben mutatták be. 1973-ban Mizser Lajos is bemutatkozott a BOKOR-ban. Az oda beküldött írása *A vezetőknév-változtatás kérdéseiről* címmel jelent meg.

T. Károlyi Margit és P. Lakatos Ilona úgy emlékezik meg kedves kollégájáról, hogy tanulmányukban felidéznek egy közös kutatómunka tapasztalatait, amelynek során a hármas határ mentén végeztek nyelvjárási és névtani gyűjtéseket. A tanulmány írói ebből az anyagból mutat-

nak be részleteket, amelyeken keresztül megpróbálnak rávilágítani a kérdőíves gyűjtések problémáira. A bemutatott példák arra is megtanítanak bennünket, olvasókat, kutatókat, hogy az anyaggyűjtés során a terepmunkásnak mindig együttérzőnek, tapintatosnak és megértőnek kell lennie az adatközlővel. A szerzők szerint Mizser Lajos ilyen ember volt, és ezt bizonyítják a tanulmányba beemelt szövegrészletek is.

Mizser tanár úr a névtani kutatásain túl nyelvhelyességi kérdésekkel is foglalkozott. Erről olvashatunk Minya Károly írásának a bevezetőjében. E tanulmányban a szerző azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy helyes-e az *oltakozik* szó, amely a koronavírus-járvány idején vált elterjedté a köznyelvben. Sok nyelvhasználó negatívan vélekedik az említett szóról, és megkérdőjelezi annak helyességét (vö. Ludányi 2021: 43–5), pontosabban azt, hogy az *oltakozik* ige kifejezheti-e azt, hogy valaki a saját elhatározásából beoltatja magát. A szerző írásában felsorakoztatja azoknak a kutatóknak a megállapításait is, akik foglalkoztak az *oltakozik* ige kérdésével (vö. Györfly 2021, Horváth 2021, Lengyel 2021). Egyes nyelvhasználók azért kifogásolják az *oltakozik* ige használatát, mert visszaható igének tartják, ami arra utal, hogy az érintett személy saját magát oltja be. A tanulmányból kiderül, hogy az *oltakozik* ige átmenetet képez a visszaható és a műveltető igék között, és nem ez jelent grammatikai szabálytalanságot. Az *oltakozik* ige tehát a szerző megállapítása szerint helyes szó.

Mizser Lajos kárpátaljai vonatkozású kutatásokat is végzett. A legjelentősebbekről Sebestyén Zsolt tájékoztatja az olvasókat a tanulmányában. A szerző

leírja, hogy Mizser Lajos 1995-ben kezdte el megjelentetni Pesty Frigyes kéziratot helynévgyűjteményét Bereg, Ugocsa és Ung, majd Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből. Ezenkívül kéziratban van az egykori Máramaros, Zemplén, Sáros, Közép-Szolnok, Kraszna vármegye és Kővár vidékének, valamint Kárpátaljának a névanyaga. Bereg megyei gyűjtéséből több tanulmányt is megjelentetett a *Névtani Értesítő*, a *Magyar Nyelvjárások* és a *Magyar Nyelv* című folyóiratokban. Az élete fő művének tekintett *Bereg megyei családnévlexikon* kéziratban maradt meg. Ez egy 270 oldalas szótár, amely a beregi falvak, valamint Beregszász, Munkács és Vásárosnamény élő névanyagát tartalmazza.

Tudományos szakkikkek mellett honismereti, népszerűsítő közleményei is megjelentek különböző hazai és határon túli kiadványokban. Ezekben gyakran írt például beregi szólásokról: „*Áldja meg az Isten, mint a munkácsi szénát; Okos, mint a beregi kos; Volt nekem is földem Bégányban stb.*” (34).

Mizser Lajos több tanulmányában is írt a történelmi Északkelet-Magyarország tulajdonveveiről. Vizsgálta az északkeleti Kárpátok térségében élő ruszinok névadását tükröző családnéveket. Ezenkívül a keleti szlávokra vonatkozó etnonimák leírásával is foglalkozott. Ezt olvashatjuk N. Fodor János tanulmányában, aki saját kutatásában szintén az etnonimák jelentésváltozásait és összefüggéseit vizsgálta a keleti szlávokra vonatkozóan. Továbbá a *Történelmi magyar családnévatalas* adatai alapján leírja a ruszin népcsoportra utaló *Ruszin* és *Rusznák* családnév előfordulásait, továbbá a külső elnevezések közül az *Orosz*, *Rusnyák* és *Rusz* családnevek területi sajátosságait.

A kötetben több tanulmány írója is foglalkozik család- és utónevekkel. Zékány Krisztina olyan gyűjtőmunkát végzett, amelyben az ungvári görög-katolikus székesegyház parókiáján őrzött anyakönyvek alapján vizsgálta meg a férfi- és női keresztnéveket az 1900-as évektől kezdve, továbbá bemutatja ezek orosz/ukrán átírásait is. Kutatását az motiválta, hogy Kárpátalján az elmúlt évszázadban egymást váltogató politikai hatalmak hatása a személynevek lejegyzésében is megmutatkozott, ugyanis az állampolgárság változásával együtt a személyek nevét is az újabb államnelyvre írták át: „A szovjetrendszerben a magyar *Iloná*kat gyakran *Елена*-ként, az *Erzsébet*eket *Елизавета*-ként; a *János*okat *Иван*-ként, a *László*kat pedig *Васил(уі)*-ként írták be” (93).

Zopus András a csíkszentmártoni 17. századi családneveket csoportosította funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai modell alapján, illetve figyelmet fordított a történeti névanyagban megjelenő írásmódokra, valamint magyarázta a nevek jelentését is. Az adatokat különböző katonai összeírásokból gyűjtötte. A szerző a csíkszentmártoni családnevekről egy jegyzéket is összeállított, amelyben közli a családnev mai formáját, a név legelső és későbbi előfordulásának a dátumát, majd az etimológiáját. Szemléltetésképpen kiemelnék egy szócikket a szerző tanulmányából: „**ALBERT**: 1602: *Albertt* Mate; 1614: *Albert* Mathe; 1619: *Albert* Mathe < *Albert* régi egyházi személynév. M: apa-név” (101).

Fábián Zsuzsanna az olasz személynevekben bekövetkező változások vizsgálatával foglalkozott. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy a névrendszerben megfigyelhető-e a nemzetköziesedés folyama-

ta, továbbá a névgyakorisági adatokból levonhatók-e olyan következtetések, amelyek speciálisan az olasz helyzettel hozhatók kapcsolatba. A tanulmány írója a kutatás eredményeképpen arra a következtetésre jutott, hogy a világban zajló globalizációs folyamatok hatása megmutatkozik az olasz névállományban, a család- és az utónevekben egyaránt. A családnévállományban bekövetkező változások elsősorban a nemzetközi migrációval és a bevándorlással állnak kapcsolatban. Az utónevekben megfigyelhető újítások pedig a nemzetközi trendekkel, a média és az internet erőteljes hatásával magyarázhatók. Továbbá igen erős külföldi hatás is megfigyelhető mind a női, mind a férfiutónevekben, a szerző ide sorolja a következőket: *Christian, Manuel, Thomas, Samuel, Cristian, Daniel, Liam, Nathan, Noah, Kevin, Santiago, Adam, Alex, Nicolas, Nicholas, Rayan, Bryan, Amir, Dylan, Youssef, Omar, Ivan, Emily, Cloe, Sophia, Désirée, Fatima, Jasmine, Amira* (64).

Mizser Lajos kutatómunkája kiterjedt a diákok, katonák, sportolók és bűnözők ragadványneveinek a vizsgálatára is. Erről Kis Tamás tanulmányában olvashatunk, aki az első magyar tolvajnyelvi szójegyzékeket tartalmazó törvénytiszti iratok alapján közöl adatokat a bűnözők neveivel kapcsolatban. A szerző példák-alátámasztva mutatja be a 18. századi vásári tolvajok, más szóval a zsványok névhasználatát. Jellemző volt, hogy a nevek egy része család- és keresztnévből álló egyéni név volt, például: *Bene Pista, Csóreg Marci*. Előfordultak olyan nevek is, amelyek falusi ragadványnevek jegyeit mutatták, például: *Sánta Szabó, Balázs (Csorba) Mihály*. Néha a névadás indítéka is szerepelt az iratokban: „*tsak*

azért hívtuk Bodornak mert igen bodri haja van” (47).

Cs. Jónás Erzsébet egy orosz író, Vaszilij Akszjonov *Moszkva-kva-kva* című regényében vizsgálja meg a szereplők úgynevezett „beszélőneveit”. E regényében az író a politikai elit életéről ír egészen Sztálin haláláig. A mű 2010-ben magyar fordításban is megjelent az Európa Kiadónál. A fordítás viszont nem lehetett egyszerű feladat abból kifolyólag, hogy a történet kitalált szereplőinek a neve iróniát jelez. Ezt az iróniát fordításkor nehéz visszaadni. Ezért a fordító az értelmezést lábjegyzetben közli az olvasóval. Például a regényben megjelenő *Belij* ’fehér’ az orosz olvasó számára egyszerre tulajdonnév és színnev is, emellett utalás az orosz polgárháborúban a szovjet vörösök és a cári fehérek szembenállására (39). A szerző a tanulmányában a tulajdonnevek fordításának a kérdéseivel foglalkozik, valamint bemutatja az átváltási műveletek lehetséges típusait.

Sebestyén Zsolt 16. századi térképek alapján írt a Felső-Tisza-vidék területének térképi ábrázolásairól, pontosabban ezek névirásának a jellemzésére és a nevek bemutatására vállalkozott. Ehhez olyan szerzőktől származó korai térképeket használt, akik egymás munkáját alapul véve, néhol javítva és kiegészítve készítették el a saját változataikat. A vizsgálat eredményeképpen a tanulmány írója azt állapította meg, hogy nagy változatosság figyelhető meg a Felső-Tisza-vidékének térképes ábrázolásában. A magyar szerzők névirásai nyelvjárási és hangjelölési sajátosságokat mutatnak, a külföldi szerzők pedig a félreolvasások miatt gyakran elrontották a nevek írását, például: *Naghal* fl. ’Nagyág’, *Munhaz* ’Munkács’, *Poregzaz* ’Beregszász’ (119).

Az emlékkötet Mizser Lajos tudományos publikációinak a jegyzékével zárul.

Összességében elmondható, hogy egy igen sokszínű, változatos témákat tartalmazó emlékkönyv jelent meg. A kötet szerzői olvasmányos stílusban mutatják be tudományos eredményeiket, amelyek kiváló alapot jelenthetnek a későbbi kutatásokhoz. Az egyes írásokon keresztül pedig megismerhetjük Mizser Lajos gazdag és szerteágazó kutatómunkáját, amellyel öregbítette az egyetem hírnevét.

Szakirodalom

- Györfly András 2021. *Oltakozás? Az meg mi fán terem?*
<https://index.hu/velemeny/2021/05/02/nyelvtudomany-az-oltakozas-valamivallasi-ritus/> (Letöltve: 2022. 03. 31.)
- Horváth László 2021. *Oltakozik. Édes Anyanyelvünk* 2: 6. <https://anyanyelvapolo.hu/edes-anyanyelvunk-pdf/ea-2021-XLIII-2.pdf> (Letöltve: 2022. 03. 31.)
- Lengyel Klára 2021. *Oltakozunk? Egy új szóalak grammatikai vizsgálata. Édes Anyanyelvünk* 3: 4. <https://anyanyelvapolo.hu/edes-anyanyelvunk-pdf/ea-2021-XLIII-3.pdf> (Letöltve: 2022. 04. 04.)
- Ludányi Zsófia 2021. *Oltakozás és pandémia – avagy a virolingvisztika legújabb kérdései. Amega* 28/1: 43–5. <https://www.ameganet.hu/wp-content/uploads/2021/02/Oltakozas-es-pandemia.pdf> (Letöltve: 2022. 03. 31.)

Kiss Anita
tanársegéd

Nyíregyházi Egyetem

E-mail: anita.kiss@nye.hu

<https://orcid.org/0000-0002-5087-3294>

ANDOK MÓNIKA

H. VARGA GYULA (SZERK.): A BEFOLYÁSOLÁS FORMÁI A MÉDIÁBAN. SZÁNDÉK, HATÁS, FORMA ÉS TARTALOM

A Kommunikációs Nevelésért Egyesület. Hungarovox Kiadó, Budapest 2020. 136 lap

A *Sajtónyelv – médianyelv* sorozat új kötetét veheti kézbe az olvasó, melynek címe *A befolyásolás formái a médiában. Szándék, hatás, forma és tartalom*. A sorozat és egyben a kötet szerkesztője H. Varga Gyula nyelvész, kommunikációkutató.

Míg a 2017-ben megjelent kötet a *Kutatás, elemzés, dokumentumok* címet viselte, s a média nyelvi normáit, „nyelv-járásait” térképezte fel, addig a mostani a mediabefolyásolással foglalkozik. A kommunikáció funkcionista elgondolásai között – támogató kommunikáció, motivációs kommunikáció, bántó kommunikáció – kiemelt helye van a meggyőző kommunikációnak. Már az antik retorika kitüntetett figyelemmel fordult a meggyőzés mikéntjére, a meggyőző szöveg strukturális felépítésére, valamint a meggyőző személy hitelessége felé. A tömegkommunikációs eszközök megjelenését követően a befolyásolás már nem csupán a személyközi kommunikáció területéhez, hanem a médiakommunikációhoz is kapcsolódott. Számos vizsgálat fókuszált már a kora kutatások időszakában a mozifilmek (Forman 1933, Hovland–Lumsdaine–Sheffield 1949), a nyomtatott sajtó (McCombs–Show 1972), a rádió (Lazarsfeld–Stanton 1942), a televízió (Gerbner 2002) vagy akár az internet (Wallace 2016) befolyásoló erejére. Az optikai médiumok megjelenésével egyébként a kutatás már nemcsak

a szöveges meggyőzés területére terjedt ki, de a képi, mozgóképi befolyásolás is tudományos görcső alá került.

A kötet alcíme támpontot ad az érdeklődő olvasók számára, hogy a mediabefolyásolás mely területeit érintik a tanulmányok: a szándékot és a hozzá köthető hatást, valamint a befolyásoló médiatartalmak formai jellegzetességeit. A szándék és a hatás kapcsolatának feltárása során a kommunikáció- és médiakutatás a szociálpszichológiából merít akkor, amikor a meggyőzés központi fogalmának az attitűdöt, központi dinamikájának pedig az attitűdváltozást teszi meg. Maga „az attitűd tanult tendencia arra, hogy egy tárgyról, személyről vagy ügyről egy bizonyos módon gondolkozzunk” (Zimbardo–Leippe 1991). A befolyásolás folyamatának sikerében szerepe van a befolyásoló hitelességének akkor is, ha személyközi kommunikációról, de akkor is, amikor mediatizált kommunikációról beszélünk. Vagyis a kommunikációs partner személyes hitelessége mellett a médiakommunikációban a médium hitelessége is szerepet fog játszani a folyamatban. A meggyőzés hatékonyságának másik meghatározó eleme, hogy a befolyásoló üzenet formai és tartalmi megformáltsága mennyire szolgálja a funkcionális célokat. Vagyis aszándékolt hatás eléréséhez a szöveg alkotója mennyire vette figyelembe azt a szempontot, hogy a kommunikációs szituációhoz leg-

jobban illeszkedő szövegformát választja. A szövegtípus kérdése a mediatisált felületeken elvezet bennünket a médiaműfajok kérdéséhez. Ahhoz a ponthoz, hogy a tömegkommunikációs eszközök információközlő vagy rituális működésük során milyen műfajokat – hír, tudósítás, talk-show, reklám – milyen céllal használnak (Carey 2009, Andok 2017). A médiakutatás már régóta bizonyította, hogy befolyásoló ereje nem csupán a reklámtartalmaknak lehet, de a hírműsoroknak vagy a szappanoperáknak úgyszintén (Császi 2002). A kötet ezen tudományos kontextusba ágyazva mutatja be a friss eredményeket.

Tizenkét tanulmányt tartalmaz a kötet, melyek a médiakommunikáció-kutatás számos területét lefedik, négy nagyobb fejezetbe rendezve. Foglalkoznak pragmatikai, textológiai, retorikai és műfaji kérdésekkel, bejárják a médiatörténet területeit, és kitérnek a mediális sajátosságokra is úgy a rádió, mint a televízió esetében. A tanulmányok sorát két átfogó összegzés zárja, amely a magyar médianyelv-kutatások több szempontú – tudományos és nyelvművelői – áttekintését adja.

A kötet első fejezete a *Küszöb alatti technikák* címet viseli. Az elnevezés arra a meggyőzőes technikai módszerre utal, melyet szubliminális üzenetként is emlegetnek a szociálpszichológusok. A fejezet három tanulmányt fog össze, Balázs Géza, Minya Károly és Pusztay János írását.

A könyv nyitó tanulmányát Balázs Géza jegyzi, címe: *A manipuláció titkai: küszöb alatt vagy mellékúton*. Ebben a szerző a befolyásolás jelenségkörének áttekintése után bemutatja a téma hagyományos, retorikai megközelítését.

Ezt követően részletesen kitér Petty és Cacioppo elaborációs elméletére is. Ám a tanulmány vizsgálati fókuszát a tudatküszöb alatti befolyásolás módozatainak feltárása adja, melyeket a szerző példák-
kal is illusztrál. A nyelvi manipulációk közül sorra veszi az elhallgatást, az egyoldalú beállítást, a tematizálást, a keretezést, az álhíreket, valamint a körülmények megváltoztatását is. A manipulatív közlési technikák áttekintését a különböző tárgyalási trükkök felsorolása követi.

A második írás Minya Károly tollából *A lényegkiemelés és az elhallgatás pragmatikája a sajtóban* címet viseli, s nagyon hasznos példáját adja a politikai tartalmú médiaszövegek elemzésének. A szerző a politikai kommunikáció kontextusába ágyazza elemzését. Az empirikus kutatás a Magyar Idők és a Magyar Nemzet közéleti, országos terjesztésű napilapok 2017. február 4-i és március 25-i számainak összehasonlító elemzését adja. A kutató külön vizsgálja a cikkek címeit és belső tartalmaikat, s konklúzióként arra jut, hogy az újságírók maguk is manipulálnak az események eltérő lényegkiemelési mechanizmusaival, illetve az elhallgatással.

Pusztay János írása, *A média szerepe veszélyeztetett nyelvek mentésében* azt járja körül, hogy milyen arányban és miért tekinthetünk veszélyeztetettnek bizonyos, kevesek által beszélt nyelveket. A statisztikai adatok áttekintése után a szerző rátér arra, hogy milyen feltételei lennének a széles körű anyanyelvhasználat megteremtésének. A tanulmány fókusz a média szerepének feltárására esik a veszélyeztetett nyelvek megmentésének tekintetében.

A kötet második nagy fejezete a nyomtatott sajtó befolyásoló erejét elemző tanulmányokat tartalmazza. Dede Éva

a címadás manipulatív lehetőségeivel foglalkozik a *Félrevezetés (nyelvi és lélektani eszközök) a hírek címadásában* című tanulmányában. A kutató megemlíti a kattintásvadász címek gyakoriságát az internetes portálokon, a megfigyelését illusztrálja is. A címadási gyakorlat szempontjából az Index 2017 február 13-i hírfolyamát elemzi, külön-külön az egyes rovatok tekintetében. A tanulmány szerzője ezt követően tipologizálja a félrevezető címeket, és felsorolja a rájuk jellemző nyelvi sajátosságokat is.

A kötet következő szakírását Gyórfy Gábor jegyzi, címe *Az igazi csíki sör betiltása a sajtóban*. A kutató a Csíki Sör Manufaktúra és a Heineken cég 2017-es kommunikációs háborúját elemzi. Forrásként felhasználja a cégek Facebook-oldalát, valamint az ügyüket bemutató internetes oldalak – erdely.ma, foter.ro és kronika.ro – cikkeit. A tanulmány érdekes módon nem feltételezi a befogadói attitűdváltozást, helyette úgy véli, hogy az említett médiumok anyagai inkább fenntartották és megerősítették a nyilvánosságban már amúgy is meglévő vélekedéseket.

Kökényesi Nikoletta a *Sajtószövegek textológiai, retorikai megközelítésben* című írásában arra törekszik, hogy bemutassa hat, politikai éértékelő beszédnek négy országos napilapban megjelent sajtórepresentációját és a reprezentációhoz kapcsolódó részrehajlásokat. A szerző rendkívül nagy szakirodalmi apparátussal dolgozik az elemzés során, így a kutatás kontextusa erős hangsúlyt kap a szövegben.

Médiatörténeti aspektust ad vizsgálatának Egey Emese a *Finnország a második világháborúban – és a médiában* tanulmányában. A szerző a történelmi

hátér megrajzolása után a távirati irodák – MTI, Havas, Reuters, DNB – híreit elemzi, azt boncolgatván, hogy mennyire adtak hiteles képet a II. világháborús Finnországról. S egy viszonylag ritkán említett médium is terítékre kerül a vizsgálatokban: a könyv. A kutató ugyanis a finn vonatkozású könyvkiadást is elemzi az általa kutatott korszakban.

A kötet harmadik fejezete az elektronikus médiumokra fókuszál. Rác Éva Mária *A hangzó nyelv ereje. Rádió 2.0: Ne aludja át a szilvesztert!* tanulmánya nyitja a fejezetet. A kutató a Kolozsvári Rádió 2016. évi szilveszteri műsorát elemzi, melynek különlegessége, hogy akkor köszönthette először a rádió magyarul a hallgatóit éjfélnél. Azt megelőzően ugyanis a magyar nyelvű adást 20 óra tájban be kellett fejezni. A szerző a közösségi média visszhangját is bemutatja ennek a rádiózástörténeti pillanatnak. Módszertani érdekessége az írásnak, hogy a szerző a részt vevő megfigyelő geertzi pozíciójából mutatja be az eseményeket.

Kommunikáció- és médiakutatóként H. Tomesz Tímea a meggyőzés nagyobb témakörén belül a hitelesség kérdésével foglalkozik *Hitelesség a televíziós tudósításokban* írásában. A hitelesség szociálpszichológiai és retorikai hagyományának áttekintése után a szerző a vizsgált műfaj, a televíziós tudósítás formai elemeit mutatja be az olvasónak. A hitelesség megteremtésére irányuló médiastratégiák közül többet is bemutat és példákkal illusztrál úgy, mint az ismerősség, a médiaprocedúrák kényelmessége, az elsőség, az őszinteség, a mediatisáltság érzésének az eltűnése, az önreferencia, a hyperlinkek megjelenése a szövegben, a szükségletkielégítés és a hétköznapiság.

Göbel Ágoston a rádió médiumára fókuszál kutatásai során, melyet *A Magyar Katolikus Rádió médianyelvi koncepciója* című írásában mutat be. A tanulmány a Magyar Katolikus Rádió által kijelölt nyelvi norma működéséről számol be a rádió műsoraiban és a munkatársak képzésében.

A kötetet a *Tudománytörténet* fejezet, s benne H. Varga Gyula nyelvész és médiakutató két átfogó munkája zárja. Az első a *Magyar médianyelvi kutatások – nyelvművelő szemmel*, míg a második a *Magyar médianyelvi kutatások – szakmai szemmel* címet viseli. Az első tanulmányban a szerző a téma gyakorlati megközelítésével „az ideális nyelvhasználat, a nyelvi helyesség (szóhasználat, stílus, helyesírás) általánosan elfogadott szokásait [...] kéri számon az újságírókon”. S teszi ezt rendkívül alaposan, a nyelvművelés történetébe ágyazottan, melynek mintegy százéves áttekintését is adja a sajtónyelv vonatkozásában. A második tanulmány három nagy egységre tagolódik. Először bemutatja a sajtónyelv feltáró kutatásait, majd a rádiós műhely működését és eredményeit. A harmadik rész – mely tartalmi súlypontját is adja az írásnak – részletesen bemutatja az egr Médianyelvi tanácskozások történetét 2003-tól kezdődően. Az alaposan adatolt, feldolgozott történeti áttekintés komoly tudomány- és kutatástörténeti elemmel gazdagította a magyar kommunikáció- és médiakutatás irodalmát.

Összességében a kötet plasztikus képet nyújt a sajtó- és médianyelvről mind leíró, mind (funkcionalista) elemző szinten. Jól kapcsolódik a korábbi kötetekhez, s haszonnal forgathatják a felsőoktatásban, a közoktatásban éppúgy, mint nyelvművelő körökben.

Szakirodalom

- Andok Mónika 2017. *A kommunikáció rituális elmélete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Carey, James W. 2009. *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. Routledge, Revised edition New York – London.
- Császi Lajos 2002. *A média ritusai*. Osiris Kiadó, MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.
- Forman, Henry James 1933. *Our Movie Made Children*. The MacMillan Company, New York, May.
- Gerbner, George 2002. *A média rejtett üzenete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Hovland, Carl Iver – Lumsdaine, Arthur A. – Sheffield, Fred D. 1949. *Experiments on Mass Communication*. NJ: Princeton University Press, Princeton.
- Lazarsfeld, Paul Felix – Stanton, Frank N. (szerk.) 1942. *Radio research*. NY: Duell, Sloan & Pearce, New York.
- McCombs, Maxwell – Shaw, Donald L. 1972. „The agenda-setting function of mass media.” *Public Opinion Quarterly*. 1972, 36/2: 176–87.
- Wallace, Patricia 2016. *The Psychology of the Internet*. 2nd Edition Cambridge University Press.
- Zimbardo, Philip G. – Leippe, Michael R. 1991. *The psychology of attitude change and social influence*. McGraw-Hill Book Company.

Andok Mónika
médiakutató

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Kommunikációtudományi tanszék
(Budapest)

E-mail: andok.monika@btk.ppke.hu
<https://orcid.org/0000-0002-3137-1205>

<i>Megjelenik</i>	MAGYAR	<i>Szerkesztőség</i>
<i>minden hónap</i>	"NYELVÖR"	<i>és</i>
<i>15-ikén</i>		<i>kiadó hivatal</i>
<i>három ívnyi</i>	SZERKESZTI	<i>Budapest</i>
<i>tartalommal.</i>	SIMONYI ZSIGMOND.	<i>New-York palota.</i>
XXV. kötet.	1896. JANUÁR 15.	I. füzet.

BEKÖSZÖNTŐ.

Amilyen a jó nap, olyan a fogadj Isten. — Rendkívül örülnék, ha ez a régi magyar mondás ezúttal is valónak bizonyulna, — ha amilyen szívvel-lélekkel szenteljük mi gyöngye erőnket nyelvünk megismerése és művelése ügyének, szintoly érdeklődéssel, szintoly lelkesen fogadnak olvasóink mindazt, amit e lapok édes anyanyelvünk javára és dicsőségére munkálnak.

Nemzeti létünk ezredéves örömnépével saját létének is mintegy ünnepi esztendejét kezdi meg folyóiratunk. E huszonöt év harcaira és SZARVAS GÁBOR dicső munkájára büszkén tekinthet vissza a Magyar Nyelvőr, de egyúttal azon tudattal, hogy e szép multjából szent kötelességül örökölte legnemzetibb tudományunk ápolását, a magyar nyelvnek mindig teljesebb megismerése és művelése munkáját.

A harcok után immár rég elkövetkezett a békés, gyümölcsöző munka kora. A nyelv művelés terén is kevésbé van már szükségünk elvi fejtegetésekre, hanem inkább arra, hogy mentül előbb megrostáljuk az egész irodalmi nyelvkincset: szavait, szóhasznait, formáit és szerkezeteit. Az idegen csemetéket és fattyuhajtásokat mind sorra vesszük s ha lehet kigyomláljuk, hogy megóvjuk tőlük a magyar nyelv s a magyar észjárás eredeti jelességeit és szépségeit. E célra ezentúl állandó rovatokban bíráljuk az irodalmat: első sorban a napi sajtót, mely nagy elterjedésénél s olvasottságánál fogva éppen annyit érthet, mint amennyit használhat a nyelv ügyének; de e mellett bírálni fogjuk a könyvirodalmat is, a szépirodalmat, ifjúsági iratokat, iskolai könyveket és szakmunkák műnyelvét.

Bírálatainkban lehetőleg óvakodni fogunk a meddő tagadástól. Általában törekedni fogunk, hogy tetteleg is előmozdítsuk a nyelv művelés ügyét, hogy összegyűjtsük s fejtegessük mindazt, ami példaképpül szolgálhat: az igaz magyar stílus szépségeit és

finomságait. Annyival nagyobb erre a szükség, mert a nyelv-művelés, a nyelv művészete nálunk mai napság nem eléggé öntudatos. Az írók s az iskola emberei keveset foglalkoznak a művészi beszéd, a szép és kifejező stílus technikájával, a fordítók csak kevésbé eszmélnek a magyar s az idegen nyelv stílusának megfeleléseire s eltéréseire.

Hogy általában a nyelvhelyesség s nyelvművelés kérdéseiben rendszeresebben s biztosabban haladhassunk, nemrég indítványt tettem (s az Akadémia el is fogadta), mely szerint az Akadémia nyelvtudományi bizottsága rendszeresen fogja tárgyalni az irodalmi szókincs és nyelvtan egyes fontosabb, megoldatlan kérdéseit. Így fognak egymásután napirendre kerülni a következők:

A napisajtóban lábrakapó idegen szók közül melyek a fölöslegesek? — Mely szójelentések, szóhasználatok kerülendők mint idegenszerűek? — Mely szóösszetételek és képzések ellenkeznek újabb jeles íróink nyelvszokásaival? — Mely elavult szókat lehetne mai szókincsünk gazdagítására föléleszteni? — Mely tájszókat lehetne irodalmi nyelvünk fölfrissítésére leginkább ajánlani? — Minő hangalakok kerülendők az irodalomban, vagy viszont melyek ajánlhatók a fölvételre? — Minő eljárást kövessünk az ikes igékre nézve? — Minő mondat szerkezetek kerülendők vagy ajánlandók? — Mik a hibás szórend esetei? — A tárgyas ragozás kétes esetei. — A költői és prózai nyelv közti különbség a nyelvhelyesség szempontjából.

Minden kérdésnek kellő előkészítés után lehetőleg csak olyan részleteit vesszük föl, melyekre nézve közös egyetértő határozatra juthatunk. A tárgyalásokra, mivel tulajdonkép a helyes irodalmi szokás megállapításáról van szó, meghívjuk az Akadémia irodalmi alosztálya tagjait is. Megállapodásainkat a nyelv- és széptudományi osztály nyilvános ülésén mutatjuk be, azután az eredményt közöljük az Akadémiai Értesítőben és a Nyelvőrben.

Addig is, míg ezek a tanácskozások remélhetőleg tisztázni fogják fontosabb vitás kérdéseinket, nagy gondot fogunk fordítani a kérdések és feleletek rovatára. Amennyire erőnktől és segédeszközainktől telik, készséges tanácsadással és fölvilágosítással fogunk szolgálni olvasóinknak minden nyelvi kétség esetében, s lehetőleg röviden és velősen fogunk mindenre megfelelni. Azonban nemcsak egyes olvasóink fölvilágosítására szolgálhat ez a rovat, hanem a maguk részéről olvasóink is elmemozdító kérdéseikkel sokszor nagy szolgálatokat tehetnek nyelvünk megismerésének igen hasznos gondolatcserékre adhatnak alkalmat.

A kérdések és feleletek rovatán kívül is nagy gondja lesz folyóiratunknak a tudományos eredmények népszerűsítésére.

BEKÖSZÖNTŐ.

3

sítésére. Össze fogja állítani a magyar szók és szólások eredetét, tekintettel a műveltség történetére. Ismertetni fogja a tudományos nyelvtannak, kivált a mondattannak fontosabb eredményeit — egyszersmind a stílusra való tekintettel.

Mindezek fölött rajta lesz, hogy kisebb-nagyobb értekezésekkel lehetőleg minden irányban tovább fejlessze nyelvünk szerkezetének és történetének, szókincsének és nyelvtanának ismeretét, hogy napfényre hozza s megmagyarázza a kevésbé ismert nyelvkincseket mind a régi irodalomból, mind a nyelvújítás irodalmából, mind pedig a nép nyelvéből.

E változatos és érdekes föladatok megoldására megigérte közreműködését nyelvészeinknek egész derék csapata, nem akarom őket név szerint eldicsérni. De rajtuk kívül a nemzeti ügy érdekében följánlotta támogatását — bár nem mindennapi kenyere a nyelvészkedés — sok jeles írónk és tudósunk, köztük ÁGAI ADOLF, ALEXANDER BERNÁT, BÁNÓCZI JÓZSEF, BEÖTHY ZSOLT, CSAPODI ISTVÁN, HERMAN OTTÓ, KOZMA ANDOR, RADÓ ANTAL, RÁKOSI JENŐ, RIEDL FRIGYES, SZILY KÁLMÁN, TÓTH BÉLA, VIKÁR BÉLA.

De iparkodni fogunk, hogy lassankint valamennyi olvasónkat céljaink szolgálatába édesgessük. Hiszen már maga nyelvérzéke képesít mindenkit, hogy anyanyelve kérdéseihöz s kivált a nyelv-művelés kérdéseihöz bizonyos fokig hozzászólhasson, mert ez utóbbiakban az eligazodás nagyrészt a nyelvérzék s az ízlés dolga. Azonkívül majdnem mindenki ismeri nyelvünknek egyik-másik olyan részletét, amelyet a szaktudós még nem ismer s melynek közléseért hálás lesz.

Hogy mennyi és miféle segítségünkre lehet minden olvasónk, arról lesz alkalmunk még többször és hővebben szólni. Ezúttal csak reményünket fejezzük ki, hogy sok-sok művelt magyar fog támogatni munkánkban: édes nyelvünk megismerésében, jelességeinek megértésében s fejlesztésében. Ami jó és szép van a magyar nép lelkében s ami jót és szépet alkottak nyelvünknek nagy íróink: az el ne vesszen, el ne romoljon, hanem neveljen és gyönyörködtesen bennünket nemzedékről nemzedékre.

SIMONYI ZSIGMOND.

BALÁZS GÉZA

**A MAGYAR NYELVŐR TÖRTÉNETE (2.)
SIMONYI ZSIGMOND NYELVŐRE (1895–1919)**

Kivonat

A Magyar Nyelvőr című folyóirat második korszaka (1895–1919) Simonyi Zsigmond szerkesztésében a Nyelvőr első fénykora volt, a magyar nyelvudomány legfontosabb szellemi központja. Egyensúlyban volt benne a korszerű tudományos irányvonal és az ismeretterjesztő attitűd; nagy szerepe volt a modern (fonográffal történő) nyelvgyűjtés megalapozásában; a nyelvművelés intézményesülési szándékainak népszerűsítésében; úttörő részt vállalt a mai magyar helyesírás megalapozásában. A Magyar Nyelv című folyóirat megindulásával (1905) azonban tudományos és részben ideológiai verseny alakult ki a nyelvésztaársadalomban.

Kulcsszavak: Simonyi Zsigmond, Országos Nyelvművelő Hivatal, Nyelvészeti Füzetek, akadémiai és iskolai helyesírás, Tanácsköztársaság

Bevezetés

A 19. század végi akadémiai nyelvművelő mozgalmat a Magyar Nyelvörhöz kötjük: ennek első korszakát Szarvas Gábor, a második korszakát Simonyi Zsigmond szerkesztői tevékenysége határozza meg. Szarvas 24 évfolyamot szerkesztett, érdekes párhuzam, hogy Simonyi ugyancsak annyit, és bár nagyon szeretne volna, nem érhetette meg a Nyelvőr fél évszázados születésnapját.

Simonyi korszakát Tompa József (1976: 209–14) a Nyelvőr „első fénykorának” nevezi, mivel a Nyelvőr alapjai szilárd tudományos alapokon álltak, tevékenysége, programja közérdekű volt, és különösen a nyelvművelés révén jelentős társadalmi beágyazottsággal bírt. Tompa (1976: 209–10) az eredményeket így foglalja össze: 1. Az anyanyelv ápolása közügygé lett (akárcsak a 18–19. század fordulóján). 2. A nyelvhasználat (újság, fordítás, hivatali szövegek) lényegesen kevesebb bántó idegenszerűséget tartalmaztak, mint 1872 táján. 3. A közvélemény elfogadta, hogy kerülni kell a nyelvújítás túlkapasait (erőszakos szóalkotás). 4. A népi nyelvhasználat megbecsültsége növekedett. 5. Jól képzett nyelvművelő gárda és tekintélyes olvasótábor erősítette a folyóiratot. Szarvas szerkesztői étoszát tükrözte, hogy az ellene intézett támadásokat is közölte, s ez az „önkritikus” hozzáállás még izgalmasabbá, érdekesítőbbé tette a lapot.

A Magyar Nyelvőr második korszaka, a Simonyi-korszak két részre oszlik. Az első felében Simonyi megkérdőjelezhetetlen vezető személyiség, a második részében fölérősödik az ellene fellépő nemzedék, illetve az akadémiai kritika hangja. 1895–1905 között a Nyelvőr (a Nyelvudományi Közlemények mellett) egyeduralgó lap, 1905-től azonban megjelenik a versenyhelyzetet jelentő Magyar Nyelv. „A szellemi középont mintegy a Tanácsköztársaságig mégis a Nyelvőr maradt” – véli Tompa (1976: 212):

„Ezt sok minden biztosította: a régibb sikerek nimbusza, a cikkek tudományos tekintélye, az iskolai helyesírás jó társadalmi visszhangja, az egyes törvényjavaslato-
kon végzett szövegcsiszolás sikere [...], a szerkesztő és a belső munkatársak haladó
politikai szerepvállalása, a legjobb nevelők, újságírók és írók növekvő elismerése.
(A nyugatosok mindig különösen nagy rokonszenvvel írtak Simonyiról.)”

Simonyi Zsigmond működése idején a Nyelvőr a magyar nyelvtudomány legfonto-
sabb folyóirata volt. Ám a korszerű helyesírási és nyelvművelési törekvései ellen-
állást keltettek akadémiai körökben, ezért 1905-től, a Magyar Nyelv című folyóirat
alapításától hosszabb időre szétvált az akadémiai (Magyar Nyelv, később: Magyaros-
san) és a korszerűbb közoktatási és nyitottabb tudományos (Magyar Nyelvőr, Nyel-
vészeti Füzetek) irányvonal, sőt a viszony sokszor ellenségessé fajult.

A korszak áttekintése azt mutatja, hogy a 19. század végi nyelvész értelmisé-
gi nemzedékek az esetleges tudományos nézetkülönbségek ellenére folyamatosan,
egymást segítve dolgoztak, de a 20. század elejétől részben az ideológiai-politikai és
talán egzisztenciális különbségek miatt polarizálódtak, székértáborokba szerveződ-
tek. Később ugyanez a tudományosság mezébe bújtatva fog jelentkezni.

Simonyi Zsigmond

Szarvas Gábor már betegsége jelentkezésekor a Nyelvőr szerkesztésével tanítvá-
nyát, Simonyi Zsigmondot bízta meg. Balassa József (1941: 51) idézi az ezt bizo-
nyító levelet (1879-ből):

„Kedves Barátom! Eddig is te voltál, légy most is te főtámaszom. Bízom benned.
Intézd ügyemet, amint jónak látod s intézkedjék a Nyelvőrrel, míg visszatérek. Kérd
meg nevében is a nemes publikumot, hogy nyujtszon mindenki annyit, amennyit
nyujthat s járuljon ideje és tehetségéhez képest kiállításához. Hálás leszek mindenki,
de leghálásabb az iránt, akié a legnagyobb érdem, te irántad. Tisztelem egyenként,
fejenként, nevenként az egész Cruscát.

Isten áldjon meg.

Bp. 1879. 6/9.

Igaz barátod, Szarvas Gábor.”

Simonyi annyira tisztelte tanárát, mesterét, hogy a Nyelvőr hirdetéseiben (Szarvas
halála után) így szerepeltette: „A Magyar Nyelvőr Szarvas Gábor folyóirata, szer-
keszti Simonyi Zsigmond”.

Simonyi Zsigmond 19 éves korától, 1872-től, az első évfolyamtól „dolgozótár-
sa” volt Szarvasnak és a Nyelvőrnek. Szarvas Gábor halála után, 1895. november
25-én a lap tulajdonos Magyar Tudományos Akadémia „összesülése” (egységes ülés-
se) a Nyelvőr szerkesztésével és kiadásával az akkor már 42 éves Simonyi Zsigmond
rendes tagot bízta meg, s számára erre a célra évi 1000 forint segélyt (támogatást)
szavazott meg.

Simonyi Zsigmond Veszprémben született 1853. január 1-jén. Gimnáziumi tanul-
mányait előbb a helyi piaristáknál, majd az esztergomi bencéseknel, végül az egész

további életére meghatározó jelentőségű pesti Királyi Katolikus Gimnáziumban végezte. Itt került kapcsolatba Szarvas Gáborral. Szarvas azonnal felismerte 16 éves tanítványának tehetségét, szorgalmát, és ettől kezdve egyengette további útját. Az ifjú Simonyi az egyetemen Budenz József tanítványa lett. Egy évet töltött Lipcsében, majd Berlinben és Párizsban ismerkedett a kor nyelvészetével. Budapestre visszatérve 1876-ban doktorált, 1877-ben egyetemi magántanár, 1878-tól helyettes tanár, 1885-től a magyar nyelv tudomány tanára lett. Toldy Ferenc halála után a magyar irodalom és nyelvi tanszéket kettéválasztották, 1880-tól Simonyi adta elő a nyelvészeti tárgyakat. Mivel Magyarországon ekkor csak egyetlen egyetemi nyelvészeti tanszék működött, a következő évtizedekben Simonyi a nyelv tudomány megkerülhetetlen alakjává vált.

Erre az időszakra így emlékezik Balassa József (1941: 52), a hiteles tanú (aki Simonyinak előbb tanítványa, később munkatársa, majd utóda lett a Nyelvőr szerkesztésében):

„Midőn 1881-ben a budapesti egyetemre kerültem, s magyar nyelv tudomány legvirágzóbb, eredményekben leggazdagabb korát élte. [...] Mi, akik ebben az időben [...] az országnak más-más vidéki városából jöttünk a budapesti egyetemre, hogy tanári pályára készüljünk, olyan légkörbe kerültünk, amely a legkedvezőbb volt a tudományos munkára vágyó ifjak irányítására. Különösen kedvező volt a magyar nyelv tudománnyal foglalkozók részére. Budenz József külsőleg száraznak látszó, de belsőleg meleg egyénisége elriasztotta ugyan azokat, akik csak szórakoztató, érdekes előadást vártak. [...] Mellette az aránylag fiatal Simonyi adta elő a magyar nyelvészetet. Őt hallgatóitól alig tíz évnyi vagy még kisebb korkülönbség választotta el. Akiben érdeklődést és tehetséget látott, magához kapcsolta, irányt mutatott, munkáiban segítette s a tanár és tanítvány között csakhamar barátság fejlődött. Hányan köszönik neki, hogy megkönnyítette anyagi segítséggel is egyetemi éveiket és hogy el tudtak indulni tudományos pályájukon. Engem is először a tanítvány ragaszkodása, azután a barátság és több ízben a közösen végzett munka szorosabb kapcsa fűzött hozzá. Ezt még melegebbé és bensőbbé tette a családok közeli, meleg kapcsolata.”

Az egyik tanítvány így emlékezik Simonyi előadásaira:

„Halkan szól: mindenkinek feszülten kell figyelnie, hogy megértse. És ő a figyelmet nem igyekszik mesterséges fogásokkal, a katedrai ékes beszéd szépségeivel, a pedagógiai retorika művirágaival lekötöni. Nagyon egyszerű, mindig tárgyias, nem kalandozik el témájától, szigorúan ragaszkodik anyaga módszeres feldolgozásához. Nyilván lelkiismeretesen készült az előadásra. Cédulái – az egyetlen segítőeszköz, amellyel él – csalhatatlan rendben sorakoznak. Ez a sorrend éppoly megbízható, mint maguk a nyelvtörténeti, nyelvjárási vagy néprajzi példák és adatok.”

Majd így folytatja:

„Hallgatói vele gondolkodnak és vele gyűjtenek. Szóalakokra, hangokra vonatkozólag nyilatkozatra inspirálta hallgatóit, s nem egy fontos nyelvtörténeti vagy nyelvjárási adat egyetemi előadásai alatt merült fel egy-egy hallgatója jelentkezése alkalmából. Valóban, lényéből hiányzott az ú. n. vezérlő egyéniségek nem mindig tudós alaposágú pátosza. Pályája bizonyítja, hogy nyers erőt a tudásban jól pótol szívszerű szeretet, nagy hangot igazmondó csendes szó, a szellemesség cinizmusát az abszolút tudás megbocsátó mosolya. E csendesbeszédű tudós lelkében nagyobb volt az erő,

keményebb a meggyőződés, nem egy mutatósabb, rikitőbb külsőségekkel szereplő társánál. A szelíd, jó ember egyébként becsületesen szigorú vizsgacenzor volt, s róla mondta egyszer egy társunk, hogy nálánál bájosabban soha senki nem buktatta el a jelöltet” (Rubinyi 1949: 7).

Az egyetemen Simonyi nyelvtani társaságot (ma: szeminárium) hozott létre, kiadványokat (füzeteket) jelentettek meg. Amikor Kármán Mór pedagógiai irányításával elkezdődött a gimnáziumi tanterv megújítása, Simonyi Zsigmond a Magyar Tanügy című folyóiratban az Adalékok a magyar nyelvtanítás újjá-alkításához című cikksorozatával kapcsolódott hozzá. Ennek nyomán megtörtént a magyar nyelvtanítás reformja.

Amikor Simonyi 1895-ben átveszi a Nyelvőr szerkesztését, már tetemes, a nyelvtudomány szinte egész területére kiterjedő munkásság áll mögötte. Fontosabb munkái: *Antibarbarus* (1879), *A jelentéstan alapvonalai* (1881), *A magyar kötőszók* (I–III., 1881–1883), *A magyar határozószók* (I–II., 1888–1892), *A magyar nyelv* (1889., később németül is: *Die ungarische Sprache*, Strassburg, 1907), *Magyar nyelvtörténeti szótár* (I–III., Szarvas Gáborral, 1890–1893), *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon* (Balassa Józseffel, 1895). A *Nyelvőr* szerkesztőjeként megjelent fontosabb munkái: *A magyar szórend* (1903), *Iskolai helyesírás* (1903), *Helyes magyarság. A magyaros stílus kézikönyve* (1903), *Középiskolai műszótár* (1906), *A jelzők mondatana* (1914). Simonyi ismertségét, sikerét mutatja, hogy az 1879-ben megjelent *Antibarbarus*, a *nyelvhelyesség és nyelvtisztaság* című munkáját annyira becsülte Szilágyi Dezső igazságügyminiszter, hogy törvényjavaslatai, rendeletei szövegét nyelvhelyességi szempontból Simonyival nézette át (Balassa 1941: 53; Tompa 1975).

Simonyi Zsigmond munkásságát legrészletesebben Rubinyi Mózes (1949), Nagy J. Béla (1968) és Tompa József (1970, 1975, 1976) dolgozta föl. Rubinyi (idézi Tompa 1970: 154) „a magyar pozitivistá történeti nyelvtudomány modern klaszszikusának” nevezi, bár egy kicsit el is vesz belőle, amikor azt is írja: „értékes és becsületes lelke valójában inkább volt gyűjtő-közlő, mint filozófiai lélek”; Tompa (1970: 147, 155, 148) így összegez: „a hazai újgrammatikus iskola vezéralakja”; „a magyar nyelvtanítás korszerű fejlesztésében maga is páratlan érdemeket szerzett; szorgalma és termelékenysége olyan harmonikusan egészítette ki modern elméleti felkészültségét, tanári és szervezői képességét, mint kevés társadalomtudományi kutatónk esetében”, úttörő munkássága éppen „a Magyar Nyelvőr népszerűsítése által az értelmiségre is számbavehetően” hatott.

Simonyi nyelvész, nyelvművelő, helyesírási küzdelmeit, a sokszor tudományos köntösbe bújtatott emberi rosszindulat, kirekesztés okozta tragikus halálát a *Nyelvőr*hez kapcsolódva mutatom be. Bár Simonyi veszprémi szülőházát 1929. november 3-án domborművű arcképpel díszített emléktáblával (Gárdos Aladár szobrászművész alkotása) jelölték meg, Fábián Pál javaslatára pedig az országos általános iskolai helyesírási verseny is fölvette Simonyi Zsigmond nevét, érzésem szerint Simonyit a tudománytörténet még nem rehabilitálta.

A Magyar Nyelvőr „első fénykora” (1895–1919)

Szarvas Gábor halála után mindenki magától értetődőnek tartotta, hogy a Nyelvőrt Szarvas legbensőbb munkatársa, Simonyi Zsigmond viszi tovább. Bánóczi József így emlékezik:

„Én, megvallom, eleinte úgy hittem, hogy a Nyelvőr ő alatta (ti. Simonyi alatt) hanyatlott, de aztán beláttam tévedésemet. Az igazság az, hogy a Nyelvőr más lett. Szarvas a csatát kivívta s mielőtt szemét lehunyta, nem volt már ellenség, aki ellen ki kellett volna támadni. Az is lehet, hogy Simonyi, aki szemtanúja volt, hogy a Nyelvőr, mint a pálma, a támadások súlya alatt nőtt ily nagyra, azon való féltében, hogy szerkesztését unalmasnak fogják találni, azt gondolta, hogy a folyóirat ezentúl sem lehet el hadakozás és polemizálás nélkül. Simonyi azonban – bár látványos makacsságot tartak – nem volt harcos természet s a polémia sem felelt meg temperamentumának. De igazságosan meg kell vallani, hogy a Nyelvőr tudományos jellegét erősítette, a feltörekvő fiatal erőket felismerte és a munkába bevonta, s nyelvünk szerkezetének kérdései iránt az érdeklődést a nagy közönség körében megtartotta és fejlesztette. Huszonnégy évig szerkesztette a Nyelvőrt Szarvas Gábor és huszonnégy évig Simonyi Zsigmond. E hosszú időnek két szaka nem méltatlan egymáshoz, s aki majd ezt a nagymúltú folyóiratunkat folytatja, önkénytelenül ápolni fogja a nemzet kegyeletét mind a kettő iránt” (Bánóczi 1919: 192–3).

1896-ban az új szerkesztő, Simonyi Zsigmond Beköszöntőjével indul a Magyar Nyelvőr 25. évfolyama: „A harcok után immár rég elkövetkezett a békés, gyümölcsöző munka kora...” (1896: 1). Például nem a nyelvújítás szigorú bírálása a fő feladat, hanem a napi sajtó, az irodalom nyelvének állandó figyelemmel kísérése. Az új szerkesztő programját „természetesen” rögtön megtámadták. „A Nyelvőr új iránya ellen kétféle kifogást lehet tenni. 1) Minek száll annyival alább a színvonala? minek azok a tárcaszerű cikkek benne? s minek az a sok apró-cseprő dolog? 2) A kritikája mért vesztett annyit szigorúságából? miért hangoztat több dicséretet, mint gáncsolást?” Simonyi így válaszolt: „A színvonal leszállítása csak látszólagos, amennyiben most valamivel kisebb tért engedünk az olyan cikkeknek, melyeket csak a nyelvész szakember olvas.” Majd így folytatja: „A Nyelvőrnek első sorban népszerűnek kell lennie, közkinccsnek kell lennie s a nyelvhelyesség és nyelvművelés kérdéseivel foglalkoznia”. A másik ellenvetés az volt, hogy a Nyelvőr nem lesz elég kritikus (harcos). Erre pedig ezt válaszolta Simonyi: „Ami a sok dicséretet illeti, ne tessék búsulni: megjönnek már a gáncsoló cikkek is, csak éppen kezdeni nem akarunk ezekkel. Nézetünk szerint különben sem egészen helyes az a módszer, mely a gáncsolásban jóformán kimerítettnek látja a kritika teendőjét” (1896: 135–6).

Az 1896. év V. füzet (május 15.) borítólapján (hirdetményben) tömören így hirdeti a szerkesztő a Magyar Nyelvőr programját:

„A Magyar Nyelvőr havonként három íven jelenik meg. Előfizetés egész évre 5 ft. – Tanítóknak, tanulóknak, önképző-köröknek és szerkesztőségeknek 3 ft. – Tanítók, ha három nyomt. lapnyi közölhető népszerű gyűjtést küldenek (tájszókat, szólásokat stb.), vagy ingyen kapják a Nyelvőrt egy évig, vagy megfelelő tiszteletdíjban részesülnek.

A Magyar Nyelvőr föladatait és törekvéseit öt pontban foglalhatjuk össze:

1. Őrzi a magyar nyelv eredetiségeit és szépségeit az idegenszerűségek pusztító hatása ellen, s e végre bírálja a sajtót, a szépirodalmat s a tudományos munkákat.
2. Összegyűjti és fejtegeti az írók s a népnyelv stílusbeli szépségeit.
3. Megfelel az olvasóknak a nyelvet illető minden kérdésére.
4. Népszerűsíti a nyelvészet fontosabb eredményeit.
5. Önálló kutatások tárgyává teszi a magyar nyelv szerkezetét s történetét s összegyűjti a nyelv kincseit az irodalomból s a nyelvjárásokból.”

Simonyi Zsigmond Nyelvőrében jelentkezett először a magyar nyelvtudomány minden jelentős szakembere. A 25. kötet (1896) 178 szerzőt számlál. Ezt az évfolyamot már teljes egészében Simonyi szerkesztette. Néhány név: Ágai Adolf, Arany János, Baksay Sándor, Balassa József, Beöthy Zsolt, Dézsi Lajos, Erdősi József, Gózon Imre, Gósy Géza, Halász Gyula, Herrmann Antal, Jakab Ödön, Jaksics Lajos, Jendrassik Ernő, Kardos Albert, Kicska Emil, Király Károly, Kolombán Samu, Kozári Gyula, Krausz Sámuel, Kriza János, Kunos Ignác, Laukó Albert, Legányi Gyula, Margalits Ede, Melich János, Mikó Pál, Molnár Bertalan, Móra István, Munkácsi Bernát, Rechnitz Ignác, Pápay József, Prikkel Marián, Pruzsinszky János, Radó Antal, Révész Samu, Rozvány György, Schön Bernát, Schuchardt Hugó, Sebestyén Ede, Sebestyén Károly, Seemann Gábor, Simonyi Zsigmond, Szemkö Aladár, Szilasi Móric, Szinnyi József, Sztrókay Lajos, Tolnai Vilmos, Tóth Béla, Varjas Gábor, Vozári Erzsó, Vozári Gyula, Wallentinyi Samu, Zilahy József, Zlinszky Aladár, Zolnai Gyula. A 26. kötetben (1897-ben): Császár Elemér, Horger Antal, Csefkó Gyula, Molecz Béla, a 27. kötetben: Gombocz Zoltán, László Géza, Nagy Lajos, Vizsota Gyula; majd a rákövetkező években: Csűrös Ferenc, Kallós Zsigmond, Jenő Sándor, Kéki Lajos, Simai Ödön, Rubinyi Mózes, Kertész Manó, Szabó Dezső, Baros Gyula, Gálos Rezső, Viski Károly, Bajza József, Fokos Dávid, Csúri (!) Bálint, Laczkó Géza, Mészöly Gedeon, Dénes Szilárd, Györffy István, R. Vozáry Gyula, Szendrei Zsigmond, Losonczy Zoltán, Schmidt József. A külföldi tudósok közül tanulmánya jelent meg (érdekes módon magyarított nevekkal): Setälä Emilnek, Wichmann Györgynek, Paasonen Henriknek, Spitzer Leónak és Hans Stumménak.

Simonyi Zsigmond csaknem negyedszázadában a Nyelvőr természetesen változott. Többet foglalkozott a szépirodalom nyelvével, a fordításokkal, a szakmunkák nyelvével. De továbbra is kiterjedt a lap érdeklődése a magyar nyelvtudomány szinte minden területére: hangtani, alaktani (szóképzés és ragozás), mondattani (szórendi) kérdésekre, nyelvtörténeti (főleg nyelvemlékekkel foglalkozó) tanulmányokra, és továbbra is kiemelt helyen foglalkozott a népnyelvvel. Az 1897. évi első írás: Pályázat népnyelvi hagyományok gyűjtésére. Előtte egy kis személyes vallomás a szerkesztőtől:

„Enyészet és tenyészet váltakoznak a természet életében, mulandóság és fejlődés az emberi dolgok történetében. A Nyelvőr negyedszázados pályájára is vegyes érzelmekkel tekintek vissza. Ott voltam bölcsesjénél s az első év szerencsés befejezését ünneplő lakomán mint kezdő napszámos. Ott voltam a tizedik évfordulón mint buzgó segédje a szerkesztőnek. S itt vagyok most, midőn kidőlt az alapító s helyére engem szólított a kötelesség, hogy gyöngye erőmmel elfoglaljam megürült helyét s tovább

éreljem az ő áldásos működése gyümölcseit. Egy emberöltő viszontagságai vonulnak el szemem előtt: hátráltató és biztató mozzanatok, csalódások és sikerek, ellenfelek és jó barátok” (1897: 1).

És ezután következik a nyelvjárási gyűjtőpályázat meghirdetése:

„Ezúttal egy s z á z-k o r o n á s két ö t v e n-k o r o n á s díjat tűzünk ki valamely helyi nyelvjárás leírására, amely eddig tüzetesen nincs még leírva. A dolgozatot akár sajátkezűleg s névaláírással, akár idegen kéztől másolva s zárt jeligés levélkével küldhetni be. Terjedelme ne legyen több egy nyomtatott ívnél. Határidő f. évi szeptember 1. A bírálók tisztét Balassa József, Szinnyei József és Vikár Béla társaink szíveskedtek elvállalni. Minden nyertes munka a M. Nyelvőr tulajdona marad. A pályázó írja le pontosan és világosan az illető helység vagy vidék hangjait s a köznyelvtől való rendes hangtani eltéréseit. Mutassa be a szóképzést és ragozást minél teljesebben. Állítsa össze a föltűnőbb mondattani sajátságokat. Gyűjtse össze egyes jelentéstani s műveltségi csoportok szerint a fontosabb tájszókát (pl. ruhanevék, mesterműszók, helynevek, együgyűség s büszkeség szavai stb.). Végül csatoljon dolgozatához egy kis összefüggő szöveget, pl. mesét vagy párbeszédet, a kiejtést pontosan föltüntető írásmóddal” (1897: 2).

Bővült a Nyelvőr terjedelme: a megszokott harminc ív helyett olykor negyveníves anyagot publikáltak, s az összegyűlt anyag közlésére Simonyi 1903-ban megindította a Nyelvészeti Füzetek sorozatot is. A Füzetek olykor egy-egy fontosabb írás különnyomatát tartalmazták, de többnyire önálló dolgozatoknak, különösen a pályázatra érkezett nyelvjárási tanulmányoknak (kismonográfiákban) biztosítottak helyet. A Nyelvőr vetette föl először Magyarországon a nyelvjárási térképek, nyelvatlások készítését, valamint az akkor elterjedő technika, a fonográf bevonását a magyar nyelvi, különösen a nyelvjárási szövegek rögzítésére. A hangrögzítéssel kapcsolatos terminológia még ingadozik ebben a korban (az 1913-as Nyelvőrben: fonográf, fonográfhenger, fonográflemez, fonográfba mondotta, fonográfálás, grammofon, eufon), és megjelenik a fonétika mint tudományág. Bíró Ányos (1913) A bécsi phonogramm archív és magyarnyelvű fölvételei című írásában megtalálható első magyar nyelvív fölvételek listája, például:

„Ami most már a magyarnyelvív fölvételeket illeti, készült 4 köznyelvi, 5 nyelvjárási és 6 énekfölvétel. Az irodalmi-, ill. köznyelv fölvételeinél nemcsak a nyelvészeti, hanem az irodalomtörténeti és általános műveltségtörténeti szempont is érvényesült. Az első magyar köznyelvi fölvétel szövegéül Ábrányi Emil A magyar nyelv című költeménye szolgált. Ez a költemény mintegy bevezetésképpen magát a magyar nyelvet gyönyörűen jellemzi. A fonográfba mondotta Vadász K. J. szombathelyi születésű és nevelkedésű VIII. oszt. gimn. tanuló. A fölvételnek archívumbeli száma 1972” (1913: 221).

A Nyelvőr továbbra is foglalkozik az idegenszerűségekkel, sőt támogatni kívánta ennek intézményesítését, azaz Rubinyi Mózes (1905) elképzelését egy „országos nyelv művelő hivatal” felállítására kapcsán:

„Igazi nyelv művelés csak ott fejlődhet helyes irányban, ahol igazi nyelvtudomány van. Kellő nyelvtudományi alapok nélkül a nyelv művelő ábrándok a szappanbuborékhöz hasonlatosak: szertelen ragyogással tűnnek fel, hirtelen nagyra nőnek és

hirtelen pukkannak szét a semmisségbe. íme a modern nyelvtudomány főszekehelyén: a németeknél támadnak a leggyümölcsözőbb nyelvművelési gondolatok.”

Francia és német példák nyomán kimondja: „Hát nem elég az anyanyelvnek egy akadémiai alosztály? Nem...” És ezek után következik az akadémiától független nyelvművelő hivatal felállításának programja:

„A tudományos akadémiáknak működési köre oly tág, hogy anyanyelvi kérdésekkel csak kevés idejük és terük lehet foglalkozni. Behaghel kimutatja, hogy két évtized alatt (1880–1900) a berlini akadémia felolvasásai között egyetlenegy német nyelvi dolgozat van.

Az anyanyelvi tanulmányok ügyét tehát el kell választani a tudományos akadémiáktól. Testükből hasítanánk, de vértelen volna ez a hasítás. Országos nyelvművelő hivatalt kellene szervezni. Ez intézménynek létét az állam biztosítaná, különben független volna, a tudomány céljait szolgálná, a tudomány emberei vezetnék. Működésének főcélja az élő nyelv tanulmánya volna. A múltból csak az érdekelné, ami hozzánk közel esik. E tanulmányok eredménye az élő nyelvnek egy nagy nyelvtana volna. De ehhez óriási gyűjtő-munka nélkül hozzá sem foghatunk. S e gyűjtéshez megfigyelőknek hálójával kellene bevonnai az egész anyanyelvi területet. Állandó, megbízható népnyelvi tudósítókat kérünk, hogy megszűnjön végre a hamis népnyelvi adatok gyártása, hogy idétlen új nyelvi alakokkal ne hozakodhassanak elő elsavanyodott szoba-tudósok.

E szép, tartalmas és nagyfontosságú eszméket kifejtve, határozott tervvel áll elő Behaghel. Ez országos nyelvművelő hivatalnak feladata volna az anyanyelvnek mai és múltbeli állapotját tudományosan megállapítani. E megállapítás már magától gyakorlati kérdéseknek alapul szolgálhatna, hiszen a nyelvhasználat egyszerű megállapítása nyelvhelyességi tételeket ad és a különböző nyelvjárási ejtések megfigyelése olyan előmunkálat, mely az egységes kiejtés és a helyesírási javítások felé vezet.

E feladatok megoldását a következő részlet-munkálatok mozdítanák elő:

1. Meg kellene alkotni a mai irodalmi köznyelv nyelvtanát.
2. Végre-valahára le kellene írni az összes nyelvjáráásokat, de hangtanukon kívül alak- és mondattanukra is nagy figyelmet fordítva.
3. Különbféle vidékeken meg kellene állapítani a műveltek nyelvének ejtését.
4. Tanulmányozni kellene a szaknyelveket (de nemcsak a szókincsüket, mert e fontos, de primitív természetű nyelvtudományi feladaton kívül vannak mások is).
5. Szótárakat kellene kiadni. Még pedig:
 - a) Teljes, nemcsak eddigi gyűjtéseken alapuló, hanem új gyűjtésű tájszótárt.
 - b) Egy történeti alapon szerkesztett »Idegen eredetű szavak tára«-t.
 - c) Nagy írók egész szókincsét felölelő külön szótárakat.
6. Nyelvi szempontból fontos szövegek kiadása.
7. Össze kellene állítani az összes anyanyelvi munkálatok jegyzékét. (Előbb csak kéziratban, később ki lehetne adni nyomtatásban.)
8. Idevágó kérdésekben útbaigazítást kellene adni az érdeklődőknek és esetről-esetről véleményyt kifejtteni fölmerülő kérdésekben.

Állandó tisztviselő-karral közeledne Behaghel szerint az anyanyelvnek művelése e szép célok felé. Íme egy kifejldött, érett nyelvtudományból sarjadzó nyelvművelő irányzat. Ismertetésével, bemutatásával szolgálatot akartunk tenni édes anyanyelvünk tudományának” (Rubinyi 1905: 79–80).

Az Országos Nyelvművelő Hivatal ügye azután – többé-kevésbé sikeres vagy sikertelen próbálkozás után – száz évvel később látszik megvalósulni.

Simonyi Zsigmond sikerei és harcai

Simonyi pályájának legtermékenyebb korszaka az egyetemi tanszékre kerülésétől (1878) indul, és a Magyar Nyelvőr szerkesztésével (1895) teljesedik ki. A kezdő lökést mindenestre Szarvas Gábor és a Nyelvőr adta meg. Tehetsége, felkészültsége, szorgalma tette lehetővé, hogy szinte minden nyelvészeti területen maradandót alkotott. Az pedig, hogy sokáig vezető egyéniség tudott lenni a magyar nyelvtudományban, részben személyiségéből, részben az egyetemi és a tanügyi közigazgatáshoz való viszonyából, részben pedig a Magyar Nyelvőr által biztosított széles körű nyilvánosságból fakadt. Tompa József (1975) hozzáteszi:

„jó politikai-taktikai érzékkel tartotta a kapcsolatot a konzervatív tekintélyek ellen Szarvas Nyelvőret is támogató radikálisabb polgári táborral, kivált pedig a haladó pedagógusszervezetekkel; mit jelentett neki is, hogy hamarosan igen kiváló, nála alig ifjabb tudósok mint tanítványai is segítettek munkáinak elkészítésében, népszerűsítették és védtek eredményeit, s legfőljebb barátként vitakoztak vele. De még így is szinte hihetetlen nagyok Simonyi eredményei. Hiszen tudós munkásságának súlypontja ugyan a magyar történeti nyelvtanra esett (főleg a mondattan érdekelte, de nem hanyagolta el az alaktant sem): majdnem ugyanilyen gondosan foglalkozott a szókészlet történetével, azaz a szófejtéssel, a szorosan vett szótörténettel és a jelentésváltozásokkal. S mivel a történeti kutatásban őt már az újabb fejlődés is igen érdekelte, a saját korára vonatkozó leíró nyelvvizsgálat számára is akarva-akaratlan sokat adott.”

A nyelvhelyesség, melynek központi fóruma a Magyar Nyelvőr volt, közönségvonzó téma, azonban személyeskedő viták forrása is. „Erre Simonyi már Antibarbarusa után (1879), a helyesírás dolgában pedig 1891-i reformjavaslata után ugyancsak rájöhett!” – írja Tompa József (1975).

„A jelzett kérdésekben ugyanis mindenki szakértőnek tartja magát, s úgy érzi, hogy a szabályozás az ő bőrére is megy. Aztán az általános normarendszer – szerencsére és sajnos – egyszerre több elvre is támaszkodik (más-más arányban), s hogy mikor érvényesüljön közülük az egyik, mikor a másik (és melyik milyen mértékben), miképp szabályozzák a több arcú jelenségeket a legkisebb ellentmondással is a leggyakorlatibb módon: azt még a tárgyilagos szakemberek is különféleképp ítélik meg.”

Nyelvművelői attitűdjében Simonyi fokozatosan eltávolodik a Nyelvőr kezdeti elveitől és gyakorlatától: Elévült hibák és látszólagos hibák (1899), Névmások hibás használata és valami az ortológiáról (Antibarbarus álnéven, 1900), Még egy leszámolás a nyelvújítással (1902). De továbbra is gyűjtötte és közzétette a napilapok nyelvi hibáit.

Az ikes ragozással kapcsolatos véleménye azonban olaj lett a tűzre. Atyai mestere, Szarvas Gábor 1887-ben Hadüzenet az ikes ragozásnak című tanulmányában a történeti és korabeli helyzet miatt „elengedte” volna a szabályos ikes ragozást. Úgy tartotta (helyesen): „a mi még tegnap rendellenesség volt, az nem egyszer szabállyá válik s megfordítva.” Simonyi még tovább ment. Az ikes ragozás története című tanul-

mányban (Nyelvőr 1905, Nyelvészeti Füzetek 1906) részletesen feldolgozta a kérdést, s még Szarvasnál is határozottabb véleményen volt: „rázzuk le az ikes igát, beszéljünk és írjunk úgy, ahogy a magyar népek legnagyobb része: eszek, iszok, aluszok, enne, inna, ehetek, ihatsz stb.” (Simonyi 1903: 96). Bár tett bizonyos engedményeket, de Tompa (1975) szerint nem vett figyelembe bizonyos előzményeket:

„Abban szerintünk is igaza volt, hogy az ikes igeragozást egyetemesen erőltető hagyományos: reformkori szabályozás immár megérett a megfelelő lazításra, s hogy a tanulak és a nem iskolázottak nyelvhasználatában addig csak mélyülő szakadéknak a polgári demokratikus elvek szellemében inkább a csökkentése vált időszerűvé. De a fejlődés visszapörgetésének leplezetlen szándéka s az egész kérdésnek túlzott átpolitizálása szükségképp káros következményekkel járt. Egyrészt a reformkor végére elért egész irodalmi nyelvi gazdagságot úgyis a műveltség részeként kellett elsajátítania annak, akinek a társadalmi környezetétől ez távolabb esett. Vége is az irodalomban, a műzenében stb. való jártasság szintén mindig csak fáradság árán szerzhető meg, s ez mégsem merő »iga«! Másrészt sok tanult és nem tanult magyar ember, főleg pedig nem egy költő még természetesen használta (ma is használja) a Simonyiéktől keresteknek jelzett ikes alakokat is, s ezek könnyen vádolhatták a szerzőt túlzással vagy akár fölszínesebb magyar nyelvi tudással.”

Simonyi odáig ment, hogy 1918 végén a Nyelvőrben közzétette Az úri igeragozás című írását: erőteljes, felülről jövő nyelvi beavatkozással elérkezettnek látva az időt a megszüntetésére. A Tanácsköztársaság bukása után – ideológiai alapállást tulajdonítva neki – emiatt is felelősségre vonták.

„Pedig túlzó szemlélete mögött sok helyes demokratikus törekvés működött, a kérdéskör nyelvtörténeti háttérét is pontosan ismerte Simonyi, s a torzító hangsúlyeltolódás lehetőségét csírájában már Szarvas szenvedélyesebb problémafölvetésében kell látnunk, bár ez még nem használta a vészterhes műszókat” – írja Tompa (1975).

A Magyar Nyelvőr és a Magyar Nyelv versengése

Az 1903-ban megalakult Magyar Nyelvtudományi Társaságot eleinte a Nyelvőr gárdája is támogatta. A társaság alapítására szóló felhívást szinte minden jeles nyelvész aláírta, természetesen Simonyi is. A felhívásban az szerepelt, hogy a tagoknak az évi tíz korona tagsági díj fejében illetménylapként jár a Magyar Nyelvőr. A társaság 1903. december 19-én tartotta alakuló közgyűlését. Szily Kálmán megválasztott elnök ekkor ezt mondta a társaság és a Nyelvőr kapcsolatáról: „Adja tagdíjért, csereértkül a Magyar Nyelvőrt, melynek programja sokban különbözik ugyan a mienktől, de mégis legközelebb áll hozzá. Ideiglenes intézkedés ez, mely nyomban megszűnhetik, mihelyt Társaságunknak 5–600 tagja lesz” (Balassa 1941: 58). S ez hamarosan meg is történt, valamint hozzájárult Semsey Andor 2000 korona adománya is, ezért 1905 januárjában elindulhatott a társaság önálló folyóirata. Amikor a Magyar Nyelvtudományi Társaság elindította folyóiratát, a Magyar Nyelvet, Gyulai Pál elintézte, hogy az Akadémia megvonja támogatását a Nyelvőrtől. Gyulait a Szarvas Gáborral és a Nyelvőr-mozgalommal való szembenállása vezette, amelyet súlyosbított Simonyinak az akadé-

miai állásponttal szemben a helyesírás korszerűsítésében folytatott tevékenysége. Ám a Nyelvőr akadémiai támogatás nélkül is fennmaradt – Simonyi Zsigmond kiadásában. A Nyelvőr 1905. évi, 34. évfolyamának címlapján már ez áll: „Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond”.

A Magyar Nyelvőrrel való szakításnak több oka volt. Simonyinak 1879-től voltak vitái Szilyvel és másokkal a helyesírás és a magyar nyelvtörténeti szótár kapcsán. Tompa (1976: 218) megjegyzi, hogy „az Akadémia tekintélyét féltő tudománypolitikusok [...] igyekeztek a helyesírási szakítás után csökkenteni Simonyi befolyását”. Az okok között fölvethető a Nyelvőr címéből következő „nyelvművelő szellem” és a tudománytalannak tartott kisebb népnyelvi, folklorisztikai adatközlések, ismeretterjesztő írások.

Az 1905-ös válás körüli hangulatot tükrözi a Nyelvőr némelyik „ízenete”: „Az Akadémia nyelvtudományi osztályának januári nyilvános fölolvastó ülésén lapunk ellen egy olyan durvasággal és valótlansággal spékelt fölolvastó hangzott el (maga az osztály a rákövetkezett zárt ülésben nyomban kifejezte rosszaságát), melyre tisztességes folyóiratban lehetetlen megfelelő választ adni” (1905: 111). Illetve egy későbbi számban: „K. A. Egészen távol állunk az Akadémia elnökének lemondását tárgyaló hírlapi közlésektől” (1905: 441).

A korábbi alapítású Magyar Nyelvőr és a Magyar Nyelv között versengés alakult ki. A két lap profilja hol közeledett egymáshoz, hol távolodott. A Magyar Nyelv megszűnése nélkül a Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirataként jelenik meg, a Magyar Nyelvőr sorsa ennél hányatottabb. A Nyelvőr az alapításától, 1872-től 1905-ig volt a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonában, utána Simonyi kiadásában jelent meg. Simonyi az anyagi nehézségeket ügyesen áthidalta, s ugyanilyen okból a Tanácsköztársaság radikális művelődéspolitikájának is alárendelte. A lap 1919-ben a Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztosságának lapja lett, amiért a Tanácsköztársaság bukása után nem járt köszönet. Tompa József (1975) így idézi fel ezt a korszakot:

„Simonyi és tábora eleinte jól bírta a vetélkedést, s a két folyóirat egyaránt gazdag termést tudott hozni. A Nyelvőr mégis leginkább Simonyinak szép tanulmányaival tartotta a színvonalat; a korábbi munkatársak fiatalabbjai azonban nemegyszer éppen java írásait már az új, lassan igényesebbé váló folyóiratnak vitték. Az egyetemi tanárság persze még újra meg újra módot adott Simonyinak szerzői gárdája fölfrissítésére, s a Nyelvészeti Füzetek is váltig közölt egy-egy »új ember«-től való értékes munkát: főleg úgy 1915–16 tájáig, utóbb már csak kivételesen. Közben tudniillik az első világháború is érezhetően súlyosbította a szerkesztő-kiadó gondjait. A papír és a munkadíjak megdrágították a folyóiratot, s az előfizetők száma megcsappant a hadviselés viharában. A megváltozott viszonyok közt a Nyelvészeti Füzetek megjelenítése kivált nagy áldozattal járt. Simonyinak pedig akkor már személyes aggódnivalója is volt: fia katona lett, majd orosz hadifogolyként Szibériába került, s a család csak ingyen keveset tudott a sorsáról.”

Simonyi 1914-ben egy nagyobb mondattani rendszerezést készített, ezért akadémiai jutalmat kapott. „Persze szerény fájdalomdíj volt ez a más területekről való visszaszorításért, az Akadémiánktól kapott megbántásokért, kivált mikor már látnia kellett

folyóiratának lassú sorvadását, egykori népes gárdájának állandó csökkenését. És ne feledjük el a legsúlyosabbat, amiről neki szerencsére már nem volt tudomása: kéziratos mondattana, életműve az Akadémián végül is nyomtalanul elkallódott vagy megsemmisült!” 1905-től elindult az ún. „budapesti nyelvtörténeti iskola”, ennek ellenére Tompa (1975) szerint: „a tudománynak a társadalom szolgálatba állítását illetőleg bizonyosan haláláig sem múlta őt fölül senki. Mert a helyesírásban, nyelvművelésben, tudományos ismeretterjesztésben, iskolakönyvírásban stb. ez a különben inkább föléje nővő újabb tudós kör mindvégig mögötte maradt. Sőt még a tudományos rendszeres dolgában is részben csak azért nem látszik Simonyinak ekkori igazi nagysága, mert fő művét elkészülésekor az új tudományos vezetés már nem jelentette meg.”

Simonyi és a Nyelvőr harcai a helyesírásért

Simonyi helyesírási reformjának (mely közvetlenül kapcsolódott a Magyar Nyelvőrhez) előzményeit Szemere Gyula (1974: 15–9) és Fábíán Pál (1984: 48–9, 78–9, 84–5) nyomán foglalom össze. Budenz József, Szarvas Gábor és végül az ügyet sikerre vivő Simonyi Zsigmond tevékenységét nagyra kell értékelnünk: még az Akadémiával is szembeálltak egy korszerűbb, egyszerűsített helyesírásért.

A Magyar Tudós Társaság (a későbbi Magyar Tudományos Akadémia) 1832-ben bocsátotta ki helyesírási szabályzatát. A közönség azonban nem minden akadémiái állásfoglalással értett egyet. Például: a betű- és ragpótló hiányjelek használata (a’ ház’ teteje), szóelemek találkozásokor a kétjegyű betűk kiírása (királylyal). Ezért az Akadémia 1855-től kezdődően többször is nekifutott a szabályzat korszerűsítésének. Ám sem az 1876-os új szabályzat, sem pedig az 1879-es átdolgozás nem hozott jelentős változást. Ráadásul nagy volt a bizonytalanság, mert az Akadémia helyesírási szabályzata csak a saját kiadványaira volt kötelező, de az irodalom, a sajtó, az iskolai oktatás nem ragaszkodott hozzá. „Minden lap, folyóirat, író annyit fogadott el belőle, amennyit akart” (Balassa 1941: 56). „Ez a túlzott hagyományörzés indította a Magyar Nyelvőr körét arra, hogy szembehelyezkedjen az Akadémiával” – írja Fábíán Pál (1984: 78). 1876-ban Budenz József és Szarvas Gábor Vélemény a magyar helyesírás javításáról címmel közzétették helyesírási javaslatukat. 1888-tól Szarvas a Magyar Nyelvőrben is érvényesítette az Akadémiáétól eltérő elképzeléseiket: *c*-t írtak *cz* helyett, csonkított kettőzést alkalmaztak (*királylyal* helyett a *királylyal*). 1902-ben azonban az Akadémia mint a Nyelvőr tulajdonosa a szerkesztőt, Simonyit kötelezte az akadémiái helyesíráshoz való visszatérésre. Simonyi helyesírási küzdelmei az Akadémiával már korábban megkezdődtek. 1891-ben a magyar helyesírásról tartott felolvasást, majd a Nyelvtudományi Bizottságban próbálta meg elképzeléseit az Akadémián keresztülvenni: *cz* helyett a *c*, a raghatáron egyszerűsített kettőzés (*tudományyal*), a meghonosodó idegen szavak magyaros írása, az *a ki*, *a mi*, *a hol* stb. helyett ezek egybeírása: *aki*, *ami*, *ahol*. De az Akadémia hajthatatlan maradt.

„A sok akadémiái huzavona igen ártott a magyar helyesírás ügyének: a vitatott kérdésekben a szélesebb körű írásgyakorlat is megoszlott. A napilapok egy része az Akadémiát követte, de például a Rákosi Jenő szerkesztette nagy tekintélyű Budapesti Hírlap

(más napilapoktól is követve) a Nyelvőr körül csoportosuló tudósok reformelképzelései szerint jelent meg. A zavaros közállapotok késztették végül az Akadémiát arra, hogy a század végén újra napirendre tűzze a helyesírás problémáinak megvitatását” (Fábián 1984: 78–9).

Itt Simonyi Zsigmondé lett a főszerep.

„Simonyi Zsigmond mint a Nyelvtudományi Bizottság előadója nemcsak a bizottság tagjainak, hanem minden számottevő nyelvésznek a véleményét figyelembe véve dolgozta ki a leendő szabályzat tervezetét, beledolgozva ebbe a maga reformelképzeléseit is. [...] Javaslatát 1900-ban először egy szűkebb (öttagú) testület elé került: itt elfogadták. A Nyelvtudományi Bizottság már elvetette a *jeggyel, mésszel* típusú csonkított kettőzést, és az idegen szavak magyaros írását a javaslaténál szűkebb területre korlátozta. Az I. osztály a módosítási indítványt még ebben az enyhébb formában sem szavazta meg, és visszautasította az *a ki, a hol* stb. egybeírását is. Végül az Akadémia összes ülése 1901 elején (nagy szótöbbséggel) a *cz*-t is megtartandónak mondta ki. Így aztán A magyar helyesírás szabályainak 1901-i kiadása a négy »módosítvány« közül egyet sem kodifikált.” És ekkor lépett fel a laptulajdonos Akadémia, hogy a Nyelvőr térjen vissza a korábbi helyesíráshoz. De Simonyinak akadt egy menekülőútja. „Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter azonban – a pedagógusok kérésének helyt adva – megbízta Simonyit, hogy az iskolák számára dolgozsa ki »a helyesírásnak rövid és könnyen érthető szabályzatát«. Simonyi eleget tett a megbízásnak, bedolgozva tervezetbe elutasított javaslatait. A Közoktatási Tanács jóváhagyása után az Iskolai helyesírás 1903-ban megjelent, s a miniszter elrendelte az e szerint való oktatást” (Fábián 1984: 84).

Az 1903 és 1922 közötti korszakot nevezzük azóta a magyar helyesírás történetében megosztott akadémiai és iskolai helyesírási időszaknak.

„A kettéhasadt magyar helyesírás egysége csak 1922-ben állt helyre: az Akadémia magáévá tette a Simonyitól javasolt és az iskolai oktatás révén már elterjedt reformokat; egyidejűleg pedig a vallás- és közoktatási miniszter elrendelte az új akadémiai szabályzat szerinti oktatást a magyar iskolákban” (Fábián 1984: 84–5).

Am helyesírási reformjának sikerét Simonyi Zsigmond nem érthette meg. Az utókor levonhatja a tanulságot:

„heves, gyakran személyességig menő támadások jelentek meg az új helyesírás ellen azok részéről, akik görcsösen ragaszkodtak a régihez. Ma csodálkozunk azon, hogy Simonyi javaslatát, amelyeket húsz évvel később az akadémia is magáévá tett s amelyek azóta már teljesen átmentek az életbe, ilyen szenvedélyes vitákat kelthettek” (Balassa 1941: 57).

Az Akadémia hivatalos helyesírási szabályzatai és az ettől való eltérés

1832–1844	Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai a' Magyar Tudós Társaság' különös használatára
1847–1853	Magyar helyesírás' és szóragozás' főbb szabályai
1876	A magyar helyesírás szabályai
1879–1899	A magyar helyesírás elvei és szabályai

1888–1901	Reformhelyesírás a Magyar Nyelvőrben
1901–1954	A magyar helyesírás szabályai
1902–1905	Akadémiai felszólításra a Magyar Nyelvőr visszatér az akadémiai helyesíráshoz
1903–1922	Megosztott: akadémiai és iskolai helyesírás
1905–1919	A Magyar Nyelvőr reform-, azaz iskolai helyesírással jelenik meg
1922–	Újra egységes, akadémiai helyesírás

A Nyelvőr a háborúban, Simonyi halála

A 40. életévét betöltött Magyar Nyelvőr (1912: 1–2) Rátkay László A magyar nyelv című versével indul, ezt követi Simonyi Zsigmond lírai visszaemlékezése:

„Nyelvében él a nemzet!”
 Hatalmas Istenkéz irta bele
 Szíved szívébe, törölhetlenül
 Ez örök igazsága jeligét!
 Mi haszna volna tűzhányó agyad,
 Mi haszna volna, főséges szíved,
 Lelkednek óceán mélysége mért?
 A gondolat, az érzés némaság,
 De kincs, ha szó gyöngyébe foglalod.
 E kincsek összesége: vagyok én!
 A mennyről tépd le a csillagfűzért
 S marad az ég sötéten, koldusán!
 Kit védenél, hogyha nem engemet!?
 Hozzád ki hübb, mint én voltam s vagyok?
 Hiszen a tiszta csengés és a kard,
 A mennydörgés és villámhúru lant
 Nem ikrek úgy, mint én vagyok veled!
 Történeted az én történetem!
 A Kárpátoknak büszke bércein
 Honfoglaló Árpád ígéimen
 Mondd ki bátran: ez a föld miénk!
 Vér csurgató hét vezér ajakán
 Igéimen csendült az esküvés,
 Mely alkotmányod talpköve ma is!
 Világra szóló harcukat viván,
 Együtt száguldtam őseiddel én
 Mint csatadal, és hogyha győztek,
 A diadalnak véres homlokán
 Ott lengedeztem kócsagtoll gyanánt!
 Hát minden bűd nem vélem sírtad el?
 Ki zokogott Mohácsnak téréin?
 Ki könnyezett a majtényi sikon?

Rodostótól nem magyar szón repült
 A nagy Rákóczi fájó sóhaja?
 Szabadságharcod félistenei
 Szavam zenéjén ittasultanak,
 „Előre” szóval tépték a babért,
 Velem susogtak végáldást reád!
 S ha mind kevés, ha mindezt feleled,
 Hát dalnokod, a halhatatlan Egy
 Petőfi lantja nem szentelt-e meg
 Örök dicsőséget hintvén reám?
 És „Szózatod” nekem is „Szózatom”.
 A nagy világon nincs számomra hely,
 Bölcsőm, sirom csak magyar ajkakon!

„Ritka és örvendetes esemény, ha egy tudományos folyóirat munkásságának négy évtizedére tekinthet vissza és friss erővel, bizalommal indulhat meg az ötödik évtized pályáján. Ezt a friss erőt és bizalmat barátaink, dolgozótársaink és olvasóink hűsége és lelkesedése önti belénk, mely biztosítja a lapjainkon folyó termékeny munka folytatását, noha nem nyilatkozik olyan zajosan és szenvedelmesen, mint a Nyelvőr első éveiben” – kezdi Az ötödik évtized című írását Simonyi Zsigmond (1912: 2).

„Megjelenik lelki szemeim előtt életemnek az az emlékezetes pillanata, melyben – most negyven esztendeje – Szarvas Gábor kezéből vettem át a Magyar Nyelvőrnek első füzetét, annak előjelül, hogy ha majdan mesterem kezéből kihull a toll, én fogom vállamra venni a nehéz, de dicső feladatot, hogy az ő szellemében folytassam a tudományos és nemzeti vonatkozásaiban egyaránt fontos munkát. – Előttem az az est, mikor az első bajtársakkal az első évfordulót ünnepeltük a fehér asztalnál, – ismét az a verőfényes téli délután, mikor Szarvas Gábor és Budenz József vezetése alatt kivonultunk a szabadba, a Gellérthegyre, hogy a szabad ég alatt, emelkedett helyen és emelkedett hangulatban közöljük egymással örömlünket az első évtized befejeztén.”

Majd ezzel zárja köszöntőjét:

„S most, mikor még sokkal hosszabb pályára tekintünk vissza, elégtételünkre szolgál a híven teljesített munka tudata, s örömlünket nem zavarja, sőt fokozza a végig küzdött harcok emléke. De legnagyobb örömlünkre, sőt büszkeségünkre szolgál, hogy e szép évfordulón annyi jó barát sereglik a Nyelvőr körül, közreműködésével jelképezve a magyar nyelvtudománynak, e legnemzetibb tudománynak lelkesítő s egyesítő erejét. Büszkeségünket fokozzák és hálára köteleznek a külföld jelesei, kik megtisztelő közreműködésükkel elismerik, hogy a magyar tudomány művelésével szolgálatot teszünk az egész tudományos világnak. Hála illeti őket, és hála illeti ügyünknél minden barátját!” (1912: 2–3)

Az első világháború éveiben Simonyi Zsigmond gyakran mondogatta környezetében, hogy az 50. évfolyamig szeretné elvinni a lapot, hogy egy fél évszázad munkáját őrizzék a kötetek (Balassa 1941: 60). De ez nem sikerült.

„A háborút követő forradalmak lelki izgalmai és az igazságtalan zaklatások, melyektől nem kímélték meg, nagyon megviselték egészségi állapotát. Novemberben ágyrak esett és néhány hétig tartó betegség után, 1919. november 22-én este 10 órakor csendesen,

szenvetés nélkül fejezte be munkás életét. Órála is elmondhatjuk azt, amit emlékbeszédében ő mondott Szarvas Gáborról, hogy a gondviselés egy órangyalt adott melléje felesége, Becher Paula személyében. Ez a finom lelkű nő egész életét annak szentelte, hogy férjétől távol tartsa az élet minden gondját és nehézségét, hogy napjainak minden óráját tudós és tanári munkájának szentelhesse. Ebben a szerető gondoskodásban osztozott anyjával leánya, Anna is. Ez a szerető családi kör tette elviselhetővé számra élete utolsó hónapjainak fájdalmait és izgalmait” (Balassa 1941: 60).

Fábián Pál magánbeszélgetésekben és egy-egy előadás során gyakran mondta: Simonyi a magyar helyesírás mártírja. Az utolsó év történetét Tompa Józsefnek Simonyi Zsigmondról szóló monográfiája kapcsán idézem föl (melynek terminológiájában némiképpen érezhető a szocializmus korszakának hangvétele). A fejezet „beszélő” címe: A fáklya végső fellobbanása:

„Simonyinak és a polgári liberalizmustól mindinkább a radikalizmus felé forduló baráti körének kedvező légkör csak az 1918-i »őszirózsás« forradalom után alakult ki [...] [K]ivált a Tanácsköztársaság hónapjaiban olyan előrelátó munkatervék jöttek létre, amilyenekre előzőleg (és utóbb 1945-ig) gondolni sem lehetett. [...] A Magyar Nyelvőr hangneme már korábban is érezhetően feudalizmusellenes volt, s többször elutasította például a nyelvészetbeli nacionalizmust; erre Szarvas Gábor nyomdoka-in haladva, Simonyi is bőven adott példát. [...] A Városi Alkalmazottak Országos Szövetségének már korábban is működő iskolai reformbizottsága, majd újabb szakszervezeti és szakmai intézmények iskolai reformterveket dolgoztak ki, s ezekben jórészt a Simonyi-iskola ismert tagjai vitték a szót; mindez természetesen a Nyelvőrt is közelről érdekelte.”

1919 tavaszán – többek között Asbóth Oszkár, Babits Mihály, Schmidt József és Simonyi Zsigmond javaslatot tettek egy új tudományos egyesülésre (Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Kutatók Szövetsége).

„Maga a Magyar Nyelvőr ekkor már a Közoktatásügyi Népbiztosság folyóirataként jelent meg, s így szerkesztőségébe nem is delegáltak olyanféle direktóriumot, amelyent a Magyar Nyelvtudományi Társaság és több más intézmény kapott.”

A Nyelvőr szerkesztőségi közleményt jelentetett meg A nyelvtudomány értékelése címmel:

„Nyelvészeink körében némi aggodalom támadt olyan hírek hallatára, mintha a társadalomnak s a termelésnek gyökeresen megváltozott rendjében a nyelvészet s a filológia mint meddő úri foglalkozás nem tudna elhelyezkedni s az elkerülhetetlen hanyatlásnak volna kitéve. Azért – a természettudósok szövetsége után – megalakult a nyelvi és irodalmi kutatók szövetsége [...] remélhetjük, hogy a hön óhajtott társadalmi nyugalom beálltával gyorsabb haladással közeledhetünk a munkatervünkben hangoztatott tudományos célok megvalósításához” (Tompa 1975).

A Magyar Nyelvőr kiadói

1872–1905	Magyar Tudományos Akadémia (alapító)
1905–1919	Simonyi Zsigmond
1919	Közoktatásügyi Népbiztosság (Tanácsköztársaság)
1920–	Balassa József

A munkaterv támogatta Simonyi nagy kéziratosságon alapuló mondatának megjelentetését, egy teljes történeti és összehasonlító tudományos nyelvtan megszületését, Gombocz és Melich nyelvtörténeti szótárát, az akadémiai Nagyszótárt, de ismeretterjesztő munkákat is: a tanártoábbképzés számára például Simonyi Helyes magyarság című munkájának újabb kiadását. Ez a munkaterv volt az alapja a Tanácsköztársaság bukása után tervbe vett, A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve sorozatnak. A Tanácsköztársaság bukása után Simonyi ellen egyetemi és akadémiai fegyelmi vizsgálat indult. Az igazolóbizottság vádpontjai ezek voltak:

- „a) Szerkesztette a Magyar Nyelvőrt, »amely a Közoktatásügyi Népbiztosság lapja lett [...] [...] s mint a Tanácsköztársaság előtt teljesen megbízható elem maga mellé nem kapott úgynevezett direktóriumot, ő maga volt egyúttal a direktórium is« [...]»
- b) A Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Kutatók Szövetségének tagja volt, és »működésében aktív részt vett. A szövetség kidolgozott egy programot, s azt a Közoktatásügyi Népbiztosság lapjában, a Magyar Nyelvőrben Simonyi közölte, ugyanő írt a szövetségről ismertetést« [...]»
- c) Pályája alatt »sokszor tanujelét adta, hogy nincs benne magyar nemzeti érzés« [...]»

Simonyi e vádakra írásban válaszolt, s a tárgyaláson szóban is védekezett. Mivel azonban ez utóbbin az egyik bizottsági tag minősíthetetlen hangon beszélt vele, s a jegyzőkönyvet utóbb meg sem mutatták neki, kézírásos nyilatkozatot küldött az elnököknek. Ez szerencsére ránk maradt. Láthatólag a hazafiatlanság vádja gyötörte legfájdalmasabban, itt beszélt ő is legőnézetesebben egész működéséről; de szerintünk meggyőzően és részletesen felelt minden vádpontra.

Mint a vádából látjuk, Simonyit még ellenségei sem tartották kommunistának, amint ő sem mondta magát annak soha. Csak a mindinkább radikális polgári ellenzék tagja volt; őszinte lelkesedéssel támogatta az 1918–19-es forradalmi átalakulást, s egyben tudományának erősítésére felhasználta a politika adta lehetőségeket. – Az I. osztály nem is javasolt nagyobb „büntetést” ellene, mint hogy az Akadémia fejezze ki rosszallását. Az I–III. osztály igazolóbizottságainak együttes ülésén azonban 1919. október 25-én idegen szakos szavazókkal már Simonyit kizáró javaslatot hoztak. Az 1919. november 24-i zárt ülésen az elnöklő Berzeviczy Albert láthatólag sokallta ezt, tehát ő csak kétharmados szavazattöbbség esetén akarta érvényesíteni a kizáró indítványokat. December 2-ától ugyan Szily Kálmán sürgetésére ismét csak egyszerű szótöbbségtől függött a kizárás, de Simonyi november 22-i halála ennek már elébe vágott... (Tompá 1975. nyomán)

Az MTA felől őt ért vádakra (amelyek az MTA-ból való kizárására irányultak), halála előtt így válaszolt Simonyi (1919: 201–3):

„A M. T. Akadémia elnökéhez intézett előterjesztés.

Nagyméltóságú Elnök úr!

Kegyeskedjék megengedni, hogy írásban átadjam azon nyilatkozataim rövid kivonatát, amelyeket az I. osztály igazoló bizottsága előtt tettem. Az én fegyelmi hatóságom, az egyetem bölcsészeti kara, engem fényesen, majdnem egyhangú szavazatával igazolt, de az I. osztály bizottsága nem igazolt, tehát az Akadémia összes ülésének fog ellenem irányuló javaslatot tenni.

Én 1872 óta jobb keze voltam Szarvas Gábornak, 42 év óta tanítom a magyar nyelvet az egyetemen, 40 év óta vagyok tagja az Akadémiának, 27 évig voltam előadója a Nyelvtudományi Bizottságnak, 24 év óta szerkesztem a Magyar Nyelvőrt, a magyar nyelvtudománnyal foglalkozó számos munkám közül nyolcat koszorújával tüntetett ki az Akadémia: mondhatom tehát, a magyar nyelvművelésnek, e leghazafiasabb tudományágnak hosszú idő óta egyik leglelkesebb s legelismertebb munkása és intézője vagyok. Mindemellett s talán éppen ezért, évtizedek óta újra meg újra személyes hajszát indítottak ellenem.

Az I. osztály bizottsága előtt leelőbb is kijelenttem, hogy egész életem hazafias munkája után nemzeti érzés és nemzeti kötelességek dolgában semmiféle kioktatásra nincs szükségem. S itt meg kell jegyeznem, hogy hazánk válságos éveiben én ép úgy szenvedtem, mint bármelyik honfitársam: a honfigond, a zaklatás és nélkülözés miatt testemben is ijesztően megfogyatkoztam, egyetlen fiam pedig a legelső harcvonalban küzdött s most négy év óta Szibéria hómezőin sínylődik.

Az egyes kérdőpontokra adott nyilatkozataimnak lényege a következő:

1. A nyelvészeti és irodalomtörténeti kutatóknak egy nagy csoportja, csupa elismert szakember, ideiglenes és alkalmi szövetséget alapított, elsősorban azért, hogy megmentsek a tudományos folyóiratokat. A kommunista kormány megsemmisítéssel fenyegette a filológiai és történeti szakirodalmat, mint amely a régi társadalom »ideológiáját«
ápolja. Mi azonban erélyesen megvédtük a mi szaktudományunkat, előbb ismételt izenetváltások útján, azután egy gondosan kidolgozott munkatervben, mely valósággal dacolt a népbiztossággal, mert kifogástalan nemzeti szellemben volt megszerkesztve, és — ami fontos — megvédelmezte a fölfüggesztett Akadémiának összes nyelvi és irodalmi vállalatait. (A kiadandó munkák jegyzékébe azokéit is fölvtük, akik most hazafiatlansággal vádolnak bennünket.)
2. A Magyar Nyelvőr júliusban mint »a népbiztosság kiadása«
jelent meg. A diktatúra közbenjárásunkra megengedte öt filológiai folyóirat fönntartását, a Magyar Nyelvét, a Magyar Nyelvőrét stb. Elrendelte egy és ugyanabban a rendeletben, hogy biztosítja mind az öt folyóirat megjelenését. (A Magyar Nyelvtudományi Társulat elnöke is kifejezetten elfogadta, hogy folyóirata költségét a népbiztosság biztosítja.) Elrendelte azonban a népbiztosság egyúttal (amit mi nem kértünk) több folyóiratnak államosítását. A népbiztosság már megelőzőleg lefoglalta a Nyelvőrnek postai előfizetéseit és ennek fejében július végén kiutalt 3700 K fehér pénzt szerkesztői és tiszteletdíjra, de az ez összeget messze meghaladó nyomdai költséget mindvégig nem utalta ki. A tényállásnak tehát rosszhiszemű elferdítése volna, ha ezek után azt állítanák, hogy én a Magyar Nyelvőrt »a népbiztosságnak rendelkezésére bocsátottam«
volna, vagy hogy én a népbiztosságot »tekintélyemmel fődöttem«

volna. Énnkem, miután 48 év óta dolgoztam a Nyelvőrön, fönntartása, még áldozatok árán is, erkölcsi kötelességem volt. Eltökélt szándékom volt s ma is az, hogy Szarvas Gábor emlékét ne csak az ércszobor hirdesse, hanem – aere perennius – az ő Magyar Nyelvőrének is legalább főlészázadnyi kötete.

3. Hazaffy volt egyszer írva a Magyar Nyelvőrben a hazafi helyett. Csak rosszakarat mondhatja, hogy ez az igaz hazafiság kigúnnyolása. Hazaffyak az ál-hazafiak, akik visszaélnék a haza szent nevével, akik a tudomány terén tudományos érveik gyöngeségét hazafiaskodással takargatják. Ezekre illik Petőfi szava: Kinek a hon mindig ajkain van, nincsen annak, soha sincs szívében. A hazafiságnak ezt a fajtáját bélyegezte meg Szarvas Gábor utolsó hatalmas értekezésében: Hazafiaskodás a tudományban.
4. Az úri igeragozásról szóló cikkem 1918 decemberében jelent meg. Néhány demokrata szellemű szólás van benne (Petőfiéhez képest nagyon szelíd), de csak a rosszakarat mondhatja, hogy az úri osztály ellen izgat. Nem az úri osztályt, hanem az iskolát hibáztatja, azért a furcsaságért, hogy más igeragozásra tanítja a művelteket, mint amellyel az egész magyar nép él.
5. »Csatlakoztam a választójogi ligához.« – Ó igen, tizenkét évvel ezelőtt, nem sejtve, hogy ezt valaha szememre vethetik.
6. »Egy utcai beszélgetésben (állítólag) magasztaltam a kommunista kormányt.« A besúgó vagy forrása rosszakaratból vagy meg nem értésből elferdítette a beszélgetés tartalmát. Mert ha azt mondtam, hogy minket is terhel hiba, minket, a régi társadalmat, és hogy a tőke is kíméletlenül visszaélt hatalmával, az még nem magasztalása a kommunizmusnak, melyet nálamnál jobban alig utált valaki. Különben egész életemben nem politizáltam, s politikai mozgalomban egyetlen egyszer vettem részt: Tisza István megválasztása érdekében, mikor kormánya veszélyben forgott s mikor épen az az egén akart eltántorítani, aki most – talán akaratlanul – elferdítette szavaimat.

Budapest, 1919 nov. 1. Simonyi Zsigmond”

A Nyelvőrök utóéletéből

Részlet Panek Zoltán írásából (1985: 233–4):

Én valahogyan jobban kedvelem a régimódi, mondjam így: hangulatos városi könyvtárat. Fogalmam sincs, hogyan kerülhetett ide ez a folyóirat, a Magyar Nyelvőr, egyetlen példányban, az 1912-es évfolyamból. A nem is olyan távoli Noirmoutier-ből netán? Csupán annyi van ráírva, elmosódott tintával, hogy egy volt fogoly ajándéka. Ebben a füzetben találtam, a 288. oldalon az alábbi apróságot. Ide másolom:

Nyelvi halállok:

A szabónak elszakad az élete fonala.

A kertész a paradicsomba jut.

A portásnak megnyílik a mennyország kapuja.

Az órásnak üt az utolsó órája.
 A kalauz eléri az utolsó állomást.
 A fogorvos itthagya a fogát.
 A színész letűnik az élet színpadáról.
 A muzsikusknak elszakad az élete húrja.
 Az ügyvéd megkapja az apellálhatatlan végzést.
 Az anyós az örök hallgatás honába költözik.
 A boldogtalan megboldogul.
 A szerelmes utolsó sóhajt.
 A vegetáriánus a fűbe harap.
 A teherhordónak könnyű lesz a föld.
 A darwinista megtér őseihez.
 Az író kezéből kihull a toll.

A közhely és a mindig változni akaró ingerlődő kép akaratlan, de kényszerű összefüggése; egymásba ragadva, szétválaszthatatlanul menetelnek majd a következő évszázadokban is. Vannak végleges megoldások. Mondhat, ki mit akar.

Ezek szerint a nyelv akkor fog meghalni, ha végleg kilóg a nyelve. A nyelvük. A nyelvünk. Ki kié. És nem következik el sem a metanyelv metamorfózisa, sem a matematikai nyelv lehetetlen uralma a nyelvek sokféleségén, ami azért szép, mármint a nyelvek végtelen zenéje, mert csak egyet is elvenni belőle, oda a világ. Legalábbis az idáig nagy nehezen megőrzött. Ezért egy nő anyaszült meztelenül is még mindig az anyanyelve teljes tollazatában pompázik.

A lélek csak a nyelven túl vetköztethető igazán.

A kegyetlen megmaradáshoz humorban kell fürödni, az éltető nedvekben lubicolni, nem számartejben elfeküdni. Számartej amúgy is elég a fejekben. Kotyogása kihallatszik; ettől kotyog némely nagyokos – és szépek a buta dámák.

Különösen Tandori Dezső szerint (aki pedig a pünkösdi tüzesnyelv előhívó-mestere): „Mivel hallgatunk is, ha nem a nyelvvel?”

Szakirodalom

- Balassa József 1941. *A Magyar Nyelvőr története. 1872–1940.* Országos Néptanulmányi Egyesület, Budapest.
- Bánóczy József 1919. Emlékeimről. *Magyar Nyelvőr* 192–3.
- Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Nagy J. Béla 1968. Simonyi Zsigmond nyelvművelő munkássága. In: *Egy emberöltő nyelvünk védelmében.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 56–81.
- Panek Zoltán 1985. *Kihagyott szívdobbanás.* Kriterion Kiadó, Bukarest.
- Rubinyi Mózes 1905. Országos nyelvművelő hivatal. *Magyar Nyelvőr* 75–80.
- Rubinyi Mózes 1949. *Simonyi Zsigmond helye a magyar nyelvtudomány történetében.* Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály köréből. Az 1. osztály rendeletéből. (AkNyÉrt.) XXVI/10: 1–10.
- Simonyi Zsigmond 1903. *Helyes magyarság. A magyaros stílus kézikönyve.* (Számos további, javított kiadásban is.) Singer és Wolfner kiadása, Budapest.
- Szathmári István 2015. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság története (1904–2005).* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- Szemere Gyula 1974. *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tompa József 1970. Simonyi Zsigmond és a magyar nyelvtanítás. In: Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. Tankönyvkiadó, Budapest. 147–55.
- Tompa József 1975. *Simonyi Zsigmond (A múlt magyar tudósai)*. Akadémiai Kiadó, Budapest. [https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MuMaTu-a-mult-magyar-tudosai-1/simonyi-\(zsigmond-5D99/](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MuMaTu-a-mult-magyar-tudosai-1/simonyi-(zsigmond-5D99/) Letöltés: 2022. ápr. 21.
- Tompa József 1976. A Magyar Nyelvőr első száz éve és nyelvművelésünk ügye. In: *Anyanyelvi olvasókönyv*. Gondolat Kiadó, Budapest, 196–222.

Balázs Géza

egyetemi tanár

ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék

Partiumi Keresztény Egyetem Nyelv-

és Irodalomtudományi Tanszék

Színház- és Filmművészeti Egyetem

E-mail: balazs.geza@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2959>

Abstract

BALÁZS, GÉZA

THE HISTORY OF MAGYAR NYELVŐR (PART 2) SIMONYI ZSIGMOND'S NYELVŐR (1895–1919)

The second period of the journal *Magyar Nyelvőr* (1895–1919), edited by Zsigmond Simonyi, was the first heyday of *Nyelvőr*, the most important intellectual centre of Hungarian linguistics. There was a balance between modern scientific direction and educational dissemination attitude; it played a major role in the foundation of modern dialect collection (with a phonograph); in the promotion of the institutionalization of language education; took a pioneering role in the foundation of today's modern Hungarian spelling. With the beginning of the journal *Magyar Nyelv* (1905), however, a scientific and partly ideological competition has developed in the linguistic society.

Keywords: Zsigmond Simonyi, Office of National Language Education, Linguistic Booklets, academic and school spelling, Tanácsköztársaság (Republic)

H. TÓTH ISTVÁN

ŐRZŐK A STRÁZSÁN
A CSEHORSZÁGI SZÓRVÁNYBAN ÉLŐ MAGYAROK NYELVE, KULTÚRÁJA

Ha a Csehországban szórványban élő magyarokról gondolkodom, írok, akkor mindig Ady Endrének az őrzőkhöz, az őrhelyen állókhöz intézett intése jut eszembe: „Őrzők: vigyázzatok a strázsán.”

Máris felmerülhet a kérdés: Miért ez a személyesség, miért ez a lírai hangvétel egy szándékai szerint a magyar nyelv és a magyar nyelvű kultúra csehországi helyzetével foglalkozó írásban? Magam a 2006–2010 közötti tanévekben – egy kétoldalú államközi szerződésnek köszönhetően – vendégprofesszor voltam a prágai Károly Egyetem Filozófiai Fakultásán. Már az állomáshelyem elfoglalását megelőző felkészülési időmben is nagy figyelemmel voltam a csehországi magyarok sorsának alakulására, a nyelvállapotuk, az anyaországhoz fűződő kapcsolataik milyenségére, minőségére. A csehországi négy egyetemi tanévemben is mindvégig szoros szakmai-emberi együttműködés létezett köztem és a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége között. Miután 2010-ben befejeződött a vendégprofesszori kiküldetésem, nem szakadtak meg a kapcsolataink, sőt azok a mai napig erősek, működőképesek számos nyelvi, irodalmi és kulturális-művelődési kérdés, valamint közösségeket erősítő feladat megoldása tekintetében.

A körülmények ismeretét árnyalja ez az összetett kérdés: Miért nevezzük szórványban élő magyaroknak a csehországi magyarokat, valamint hányan is vannak?

A trianoni békediktátummal kialakított Csehszlovákiában az egyébként őshonosnak tekinthető magyarok kisebbségi létük lettek. Amikor 1993. január 1-jével létrejött az immár önálló Csehország és Szlovákia, akkor a politika akarata nyomán a szlovákiai magyarok ismét kisebbségi státuszt kaptak, ám a csehországi magyarok szórványban lévőkké lettek. Ezt fájdalmasan élték és élük meg a szórványállapotúvá, -helyzetűvé lett csehországi magyar anyanyelvű, magyar nyelvű, magyar identitású, magukat magyarnak valló emberek. A többségük politikai kényszerből, családi kapcsolatok, házasságok, főiskolai és/vagy egyetemi tanulmányok, munkavállalási okok miatt került el az 1920-as, majd az 1947-es békeszerződéseket követően Dél-Szlovákiából (a Felvidékről), ahol jelentős létszámban és nagy tömbökben éltek addig is.

A Csehországban szórványban élő magyarok létszáma sajnos megállíthatatlanul csökken.

1990. február 24-e nagy hatású történelmi pillanat volt a Csehszlovákiában akkor még kisebbségben élő magyarságnak: Csémy Tamás szívós szervezőmunkájával megalakult a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége. Ez az ernyőszervezet 1993. január 1-je után Csehországban megmaradt az úgynevezett helyi alapszervezetek keretében, ma már így használják: helyi egyesületekben, sőt tovább gyarapodott. Már hét csehországi városban, hét helyi egyesületben (alapszervezetben) működik magyar közösség: Prágában, Ostravában, Brünben, Teplicében, Pilsenben,

Lovosicében és Karlovy Varyban. Az itteni szórványban élő magyarokról meggyőződéssel rögzíthető: szinte köldökzsinórral kötődnek a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetségéhez, mint a gyermek az anyjához, az anya a gyermekéhez.

A Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége országos elnökségének támogatásával 1993-ban létrehozták a *Prágai Tükör* című folyóiratot. A szövetség elnöksége helyénvalónak tartotta, hogy legyen egy olyan rendszeresen megjelenő igényes kiadvány, amely a magyar nyelv és kultúra ápolásához, valamint a magyar történelem árnyalt megismeréséhez ad támpontokat: tudósításokat, népszerűsítő cikkeket és tudományos közleményeket is. Az akkor még évente ötször – gyermekek részére összeállított melléklettel – megjelenő folyóirat szerkesztői és szerzői elsősorban egyetemi, illetőleg egyetemközeli szakemberek voltak. Egy idő után több és minden addigighoz képest szabad információforrás is éltette a mindinkább gyarapodó és erősödő magyar alapszervezeteket. Ennek egyik folyománya az lett, hogy a *Prágai Tükör* olvasóközönségének meg a folyóirat szerkesztőinek az elképzelési és elvárásai közötti mind nagyobb távolság egyre nőtt.

A Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetségének mindenkori vezetői – a *Prágai Tükör* folyóiratnak a magyar nyelv állapotával foglalkozó helyzetjelentései, elemzései mellett – szükségesnek tartották, hogy anyaországi nyelvészek is segítsék a csehországi szórványban élő magyarok nyelvállapotának gondozását, fejlesztését, erősítését, valamint kutatását.

Eőry Vilma, aki vendégprofesszora volt a prágai Károly Egyetemnek, nemcsak a szótárkészítés rejtelméről, a szótárkészítés módszereiről, az egynyelvű szótárak jelentőségéről és hasznosságáról tartott rendszeresen előadásokat, könyvbemutatókat, hanem időről időre kutatta, vizsgálta a szórványban élő csehországi magyarok magyarnyelv-használatának alakulását.

Balázs Géza is rendszeres vendége volt a csehországi magyarok különböző közösségeinek: a helyi alapszervezeteknek, a Prágai Magyar Intézetnek, a Károly Egyetem magyar nyelv és irodalom szakcsoportjának, legutóbb 2021 őszén. A magyar nyelv- és néprajztudomány legkülönbözőbb ágaival összefüggésben tartott előadásokat, szemináriumokat és élőnyelvi kutatásokat is végzett.

Vörös Ferenc több alkalommal is megosztotta a felvidéki névanyaggyűjtési adatait, az azokkal összefüggő elemzéseinek a tanulságait előadások és még tanulmány keretében is a csehországi szórványban élő, zömmel (több mint 95%-ban) a Felvidékről elszármazott magyarokkal.

H. Tóth István, jelen sorok írója – erről fentebb esett már szó – vendégprofesszori kiküldetése óta állandóan jelen van a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetségének nyelvhasználat-gondozó, irodalom- és művelődéstörténet-népszerűsítő tevékenységsorozataiban: a nyelv- és stílusművelő előadásaival, a nyelvhasználatot gondozó tanulmányorozataival a *Prágai Tükör*ben, továbbá az évente sorra kerülő anyanyelvi és művelődési táborok programjaiban.

Természetesen magyarországi költők, írók, filmművészek, zeneművészek és táncművészek is jelen voltak és vannak időről időre a csehországi magyarok rendezvényein. Csupán nyomatékkal áll itt ez a rövid, viszont jelentős névsor: Grecsó

Krisztián, Grendel Lajos, Lackfi János, Rakovszky Zsuzsa, Tóth Krisztina, Cserhalmi György, Brünn Máté és sokan mások; Merényi György a Zsolnay építészeti kerámiáról szóló előadásaival azt mutatta be, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia egész területén, így Csehországban is virágzott az épített magyar kultúra; Erdély földjének szülötte, Bakó Katalin, a Népművészet Ifjú Mestere is megtisztelte a székelyföldi dalanyagából összeállított koncertjével a csehországi magyarokat; Zámbóné Kis-Ilés Magdolna énekművész-karnagy nemcsak a Bartók Béláról szóló előadásával, hanem a Kárpát-medence népdalaiból szőtt koncertjeivel és az Ostravában alakult Csalogányok kórusnak ajándékozott népdalgyűjteményeivel is erősítette a csehországi magyaroknak az anyaországi magyarsághoz fűződő kapcsolatait.

Nyilvánvaló: el kell fogadnunk, hogy létezik a magyar nyelvnek úgynevezett csehországi ága, változata, fejlődési íve. Ennek a nyelvváltozatnak kétségtelenül a közép-dunántúli–kisalföldi régió, a palóc és az északkeleti régió nyelvjárásai, nyelvváltozatai szolgáltak forrásul. Az innen kényszerrel áttelepített, a tanulmányaik, a családi helyzetük, a munkavállalásuk következtében elvándorolt magyarok Csehország nagyobb városaiban és környékén alakították ki, szervezték meg az életüket, mindeközben megőrizték a magyar anya- és/vagy apanyelvüket, valamint az elemi és a középiskolai magyar nyelvű tanulmányaik keretében csiszolt nyelvhasználatukat. Nyelvezetükre valószínűleg erős hatással volt és van az otthoni közegből hozott gyermek- és ifjúkori nyelvhasználatuk. Lehet, hogy a szláv nyelvi közeg is nyomot hagyott és hagy a nyelvhasználatukon. Nem olyan értelemben, hogy esetleg cseh vagy szlovák szavakat kevernének a beszédükbe, mint azt gyakran teszik sokan a Felvidéken, hanem inkább a cseh mondat szerkezet van erősebb hatással a mondatalkotásukra. Valószínű az is, hogy nyelvezetük kisebb vagy nagyobb mértékben konzerválódik, vagyis nem fejlődik úgy, mintha anyaországi magyar nyelvi közegben élnének. Feltűnő még az, hogy több idegen szót használnak, mint a csehek. Csehszlovákia szétesése után megszűnt Prágában az általuk gyakran látogatott Magyar Könyvesbolt (Národní třída), ezért ritkán jutnak Csehországban magyar könyvekhez és újságokhoz. Igaz, a világháló lehetőséget ad arra, hogy az ember kapcsolatban lehessen a mai magyar élő nyelvvel, viszont nagyon sok az idős ember, aki nem élhet a világháló adta lehetőségekkel.

Az előbb vázolt nyelvi, nyelvhasználati, irodalmi és kulturális sokszínűség hívta életre már a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetségének megszerveződését követően az Összhang című sorozatot. Ennek keretében Csehország legkülönbözőbb magyar alapszervezeteiből sereglettek Prágába a vers-, próza- és népdalbarátok, hogy magyar nyelven éltessek és fejlesszék – őrzőként a strázsán – a magyarságtudatukat. 2008-ban Ostravában magyar népdalkör alakult a Dél-Szlovákiából elszármazott magyarok ajkán megőrzött népdalkincs további éltetése, gondozása céljával. Ez az asszonykórus rendszeres, népszerű vendége a csehországi magyarok különböző rendezvényeinek is.

2006. március 25-e óta Rákóczi Anna a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetségének – immár ötször újjáavasztott – országos elnöke. Folyamatosan és értékekben gyarapodott a magyar nyelv őrzése, ápolása, a magyar irodalom népszerűsítése, a magyar kulturális-művelődési javak bemutatása terén abban a 16 eszten-

dőben, amelyet Rákóczi Anna elnöksége idején élt meg a csehországi szórványlétű magyarság. A szövetség országos elnöke népszerűségnek örvendő irodalom- és művészetpártoló, aki a magyar nyelv igényes használatában is jeleskedik, ugyanakkor az üzleti világban is megbízhatóan tájékozott. A *Prágai Tükör* felelős kiadójaként azt javasolta, hogy a csehországi szórványban élő magyar ajkú olvasók és előfizetők széles igényeit áttekintő és támogató folyóirat készüljön gyakorló, racionálisan gondolkodó újságíró, Kokes János, a magyar közmédia – MTI, MTV, MR – tudósítójának főszerkesztésével. Az új főszerkesztő tudatos lapépítő tevékenységének köszönhetően kéthavi lappá lett ez az ismét népszerű folyóirat, mely számos színes fotóval is dokumentálja a csehországi szórványban élő magyarság mindennapjait. Több, igényesen kimunkált állandó rovat segíti a csehországi magyarul olvasókat nyelvhasználatuk megerősítésében; a szerzők tapasztalt újságírók, körültekintően elemző tudománytörténészek és anyaországi egyetemi oktatók.

Figyelemre méltó magyar nyelvű könyvkiadás is fűződik a 16 éve Rákóczi Anna országos elnök vezetésével működő Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetségéhez. 2009-ben jelent meg Radek Patloka magyar nyelven írt *Bevezetés a magyar hangtanba és alaktanba nemcsak idegen ajkúak számára* című könyve a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetségének támogatásával. Ezt a nyelvtani rendszerező könyvet a hungarológusok mellett a magyar nyelvet idegen nyelvként tanítók is haszonnal forgathatják.

2010-ben látott napvilágot Tat'ána Poljaková *Családi históriák 1.* című könyve, melynek szépirodalmi-szociológiai elbeszélései jól tanúsítják, hogy milyen utat jártak be a Dél-Szlovákiából, vagyis a Felvidékről az 1930–40-es években különböző történelmi okokból elvándoroltak. Számosan vannak, akik mindig remélték cseh földön egy, a gyökereikhez hű, de korszerűen ragaszkodó, erős magyar közösség megeremtését, létrejöttét. Sokan éltek is a történelem kínálta nagyszerű eséllyel. Ők, az akkori hitükben erősek voltak a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetségének megalapítói; az alapítók között volt és van ma is szellemi frissességének, kicsattanó egészségének örvendve Tat'ána Poljaková, aki kitartó lelkesedéssel lapozgatott népes, nagy múltú családja legendáriumában, és osztotta meg élményeit a *Prágai Tükör* olvasóival. Tehette, mert büszke lehet arra a szellemi és neveltetésbéli örökségére, amelyet reá hagytak szülei, nagyszülei, fel- s lemenő rokonai mindahányan. Ezeknek az elbeszéléseknek a krónikása, miközben önmagát és tekintélyes rokonságát utazta be az időben, a mindenséget utazta be, és az útja némelyik pillanatát az olvasók elé tette a *Családi históriák 1.* című kötetében. Nem lepődhetünk meg, amikor önmagunkra ismerünk az örömökben, a csínyekben, a reményekben, a múlttá vált történesekben.

Amikor felütjük és olvasni kezdjük Kokes János *Magyar sorsok a Morvától nyugatra...* című, 2015-ben közreadott interjúkönyvét, a személyesség érzése ölel át bennünket. Vagy azért, mert rokonunk, barátunk, sorstársunk múltidéző, a riporter okos kérdései nyomán múltelemző, múltértékelő életútjáról értesülünk, vagy azért, mert a velünk is megtörténhetett volna érzése kerít hatalmába bennünket. Kokes János, a *Prágai Tükör* frissen kinevezett főszerkesztője 2007-ben olyan interjúsorozatot in-

dított útjára a csehországi szórványban és a világ legkülönbözőbb tájain élő magyarok szellemi és érzelmi gazdagítására, amely beszélgetéskoszorú nemcsak emlékezéssé lett, hanem tisztelgés is, erősíti a helytállást, a példaadást, a „megmaradni érdemes” hitét. A legkülönbözőbb emberi sorsokon keresztül szemlélteti, rajtuk keresztül látatja a főszerkesztő-riporter, hogy a Morvától nyugatra került magyaroknak a cseh környezetbe való beilleszkedésük sosem volt egyszerű, ezek a folyamatok sosem lehetek egyneműek. Rávilágítanak az itteni beszélgetések az anyanyelv és az identitás megtartásának a szűkebb-tágabb családban való átadásának problémáira, sőt ezeknek bizony igen tanulságos különbözőségeire is. E magyar sorsok olvasóiként érzékelhetjük, miképpen is nyílt kisebb-nagyobb lehetőségük itteni nemzetársainknak az idegen környezetben kialakuló, formálódó érvényesülésükre, és értesülhetünk arról, hogyan látják, miképpen értik meg a magyarok mindenekelőtt a cseheket, illetőleg a szlovákokat. Nem rejti Kokes János véka alá a múltban gyökerező szembenállások eredőit sem, ám sosem ragadtatja magát arra, sőt kérdezettjeit is megkíméli attól, hogy szükségtelen, okafogyott, elidegenítő vitákat gerjesszenek.

2020-ban, a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége megalakulásának 30. évfordulója alkalmából jelent meg Tat’ána Poljaková *Családi históriák 2.* című könyve. Ismét olyan elbeszéléskötettel gyarapodtunk, melyet nem lehet elégszer kézbe vennünk, és nem lehet elégszer olvasnunk, elolvasnunk. Mi lehet az oka ennek? Kétségtelenül az író témaválasztása, kifejezésmódja, nyelvgazdagsága. Utazók és utazások váltják egymást a történetek szorosabb vagy lazább láncolatában, legyen az elbeszélés témája csupáncsak egyetlen séta, egy hangulat, egy íz, egy emlékkép felvillanása, felsejlése, felpercenése, és mi, olvasók érdeklődéssel követjük az elbeszélőt, az utastársait és utazásait. Tat’ána Poljaková epizódokból szötte meg színes szövetét, a *Családi históriák 2.* című kötetét is. A színes szövet elkészültéhez valamennyi színes fonala elősodródott a múlt mélyeséges mélyéből, hogy azután az alkotó nyelvművészetének köszönhetően pompás nyelvi szőttest kaphassanak az olvasói és az utódai. A szerzőtől megszokhattuk írásainak sűrített, finom, elegáns, érzékeny nyelvét, nyelvhasználatát, ám ha kellett, akkor az erősebb kontúroktól sem fosztotta meg olvasóit. Ennek a cselekményformálásnak, nyelvművészetnek, árnyalt kifejezésformának köszönhetően az író saját élettörténetei általánosíthatókká emelkednek, mert hiteles a közlésmód, érvényes a téma, velünk élő, bennünk is lüktető az alkotó érzésvilága. Mi a titka Tat’ána Poljaková írásművészetének? Talán így ragadható meg a válasz: az elbeszéléseiben felragyogtatott szó- és kifejezéskincse, ezért stílusmódja évtizedek múltán is élvezhető lesz, érthető marad az akkor is magyarul beszélők, magyarul olvasók számára.

Amikor tájékozódunk a csehországi szórványban élő magyarok magyar nyelvet és kultúrát őrző, féltő, ápoló tevékenységeiről, akkor meg kell emlékeznünk a helyi közösségek (alapszervezetek) úgynevezett őszi magyar napok rendezvénysorozatairól. Ezekre anyaországi művészvendégek látogatnak el elsősorban ének-zenei, egész estétet betöltő magyar nyelvű műsoraikkal. Ugyanígy rögzítendő, hogy a *Brünni Futár* című magyar nyelvű, nyomtatott időszaki kiadvány mellett Prágában és Ostravában elektronikus felületen is nyomon követhető magyar nyelvű tudósítások, beszámolók látnak napvilágot.

Joggal büszke a csehországi magyarság, valamint a magyar nyelvű kultúrát befogadó, magyarul is tájékozódó cseh, szlovák, ukrán és lengyel nyelvű olvasóközönség Papp Imrére, a dél-szlovákiai Deákiból, Mátyusföldről, a Vág mentéről elszármazott, Prágában élő és alkotó költőre. Ne hagyjuk említetlenül, hogy a deáki bencések használták a Pray-kódekként ismert 13. századi latin szertartáskönyvet, amelyben a *Halotti beszéd és könyörgés* is olvasható. Papp Imre e kötetekben: a *Versék* (1995), a *Pipacsok* (2002), a *Papírvessző* (2008) és a *régiúj versek* (2020) címűekben bátran vállalta a világ előtt a lelkét, az arcát, a személyiségét, a gondolatait, az érzéseit. Mindezt sajtóságos kifejezésmódba öltöztetve a nyelv szabálysabálytalan formavilágával összhangban. Vizuálisan különösen sejtlemessé válnak Papp Imre kötetei Lőrincz Zsuzsa grafikai által.

Lőrincz Zsuzsa grafikus-szobrászművész munkásságának gazdagságát és nyelvi kötődését az is erősen igazolja, hogy Radnóti Miklós születésének 100. évfordulójára a költő eklogáihoz és az azokhoz írt előhanghoz illusztrációsorozatot készített. Ezt a különös hatású, érzékeny vonalakkal alkotott sorozatot mappába szerkesztve meg is jelentette a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége. Lőrincz Zsuzsa Prágában élő magyar képzőművészt az a megtiszteltetés érte, hogy a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus alkalmából a Szent István-bazilika altemplomában nyílt nemzetközi kiállításon három alkotása: a *Szárnyasoltár*, a *Madaras Madonna* és a *Monstrancia* című is bemutatkozhatott.

Van a csehországi magyarok számára egy olyan országos méretű, a nyelvi, kulturális és történelmi tudatukat ápoló seregszemle, mely a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetségének megalakulását és megerősödését követően jött létre, formálódott, és szinte keretezi ezt a szórványban élő magyarokat bemutató tablót. Bátran állítható, hogy a legnagyobb országos eseményük a minden év augusztusának utolsó hosszú hétvégéjén Koutyban rendezett és rendezendő, meghatározóan nyelvi, kulturális jellegű művelődési táboruk. Itt, a tábor rendkívül gazdag programkínálatában öt-hat magyar nyelvű tudományos és ismeretterjesztő előadás mellett magyar nyelvű színdarabok, irodalmi füzérek, irodalmi és zenés etűdök hangzanak el. Népszerűek a magyar múlt történelmi eseményeit taglaló előadások mellett a magyar, cseh, szlovák és lengyel történelmi-gazdasági és kulturális kapcsolatokat elemző vitafórumok, filmvetítések. A gyermekeknek a magyar nyelvű játszóházi foglalkozásokon kívül a táncművészeti rendezvények adnak lehetőséget a magyarnyelv-használatuk és néptáncstudásuk csiszolására az anyaországból is érkezett játékmesterek és néptáncosok közreműködésével. Kétségtelenül megtapasztalható e tábori napokban, az ottani magyarnyelv-használat teljességében az, amit Kazinczy Ferencről tudunk: „A nyelv olyan, mint az ég íve a maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékaival.” 1999 óta Becske Katalin, Farkas Éva, dr. H. Tóth István, Rákóczi Anna, Šmejkal Magda, Szabó János, dr. Tarics Adrienn, Vojtek Zoltán és mások lelkes szervezésének, eredményes közreműködésének köszönhető, hogy szívesen és felfokozott érdeklődéssel utaznak Koutyba Csehország minden tájáról az itteni szórványban élő magyarok.

A fentiek nyomán joggal kérdezhetjük: Merre halad, miképpen fejlődik a távlatokban a csehországi szórványban élő magyarok nyelve, magyar kifejezésmódja, magyar nyelvű kultúrája?

Nem sejtjük, hogyan változik az életmódjuk, miként őrzik és újítják meg eddigi nyelvi-kulturális kifejezési lehetőségeiket, de remélhető: nemcsak megtartják, hanem gazdagítani is fogják őrököként a vártán, Csehország minden szegletében a magyar nyelvet, a magyar nyelvű kultúrát.

Szakirodalom

- Csémy Tamás 2015. Emlékeim Szövetségünk megalakulásáról és kezdeteiről. In: Gál Jenő (szerk.): *Visszaemlékező – Huszonöt éves a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége*. Prága.
- H. Tóth István 2015. „A nyelv ... az ég íve” – Művelődési táborunk a nyelv- és kultúraörzés boldog szigete. In: Gál Jenő (szerk.): *Visszaemlékező – Huszonöt éves a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége*. Prága.
- Kokes János 2015. *Magyar sorsok a Morvától nyugatra...* Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége, Prága.
- Kokes János 2015. Beszéljük meg! In: Gál Jenő (szerk.): *Visszaemlékező – Huszonöt éves a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége*. Prága.
- Papp Imre 1995. *Verseik*. Új Főnix Füzetek. Madách–Pozonium, Pozsony.
- Papp Imre 2002. *Papírvessző*. Madách–Pozonium, Pozsony.
- Papp Imre 2020. *régiúj versek*. Vámbéry Polgári Társulás, Dunaszerdahely.
- Patloka, Radek 2009. *Bevezetés a magyar hangtanba és alaktanba nemcsak idegen ajkúak számára*. Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége, Prága.
- Poljaková, Tat’ána 2010. *Családi históriák 1*. Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége, Prága.
- Poljaková, Tat’ána 2020. *Családi históriák 2*. Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége, Prága.
- Rákóczi Anna 2015. Leltár – tiszta lelkiismerettel. In: Gál Jenő (szerk.): *Visszaemlékező – Huszonöt éves a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége*. Prága.
- Szaló Béla 2015. Csak ülök és... In: Gál Jenő (szerk.): *Visszaemlékező – Huszonöt éves a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége*. Prága.
- „Hej, Posttj, Kamaráde...” Výtvarné album Při příležitosti 100. výročí narození Miklóse Radnótiho. Grafik: Zsuzsa Lőrincz malířka – grafička, Praha. Překladatel Veronika Erdélyi, Praha. Sestavil: Doc. PhDr. István H. Tóth, Csc., Praha.

H. Tóth István

egyetemi docens

Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága

Coventry House Nyelviskola, NovoSchool,

Budapest

E-mail: moszkva228@gmail.com

TUBA MÁRTA

3. EUROPEAN LANGUAGE RESOURCE COORDINATION (ELRC) MŰHELY-KONFERENCIA MAGYARORSZÁGON

2022. február 7-én harmadik alkalommal szervezett a European Language Resource Coordination (ELRC) konzorcium, a Nyelvtudományi Kutatóközpont (ELKH) és a Nyelvtervezési Kutatóközpont (Magyarságtudató Intézet) magyar és angol nyelvű műhely-konferenciát Magyarországon, ezúttal virtuálisan. Fenti szervezetek azért indítottak vitát a magyar nyelvtechnológia helyzetéről és kilátásairól, hogy segítsék a többnyelvű Európa digitális interakcióit. A digitalizáció robbanásszerűen alakítja át az európai állampolgárok kommunikációs, vásárlási és utazási szokásait. A harmadik műhely-konferencia fókuszában a nyelvközpontú mesterségesintelligencia-kutatás, a gépi tanulás és fordítás, a nyelvi adat témakörei álltak. A közel 80 résztvevő több mint fele a kutatás területéről, az egyetemi szektorból érkezett.

A korábbi Nyelvtudományi Intézetben 2015-ben és 2018-ban is rendeztek ELRC-konferenciát a soknyelvű Európa összekapcsolásáról. A mostani eseményt az intézet részéről Váradi Tamás köszöntötte, aki szintén hangsúlyozta, hogy a folyamatos hálózatfejlesztés és digitalizáció, a gépi tanulás és fordítás fejlesztése a nyelvi korlátok lebontását segíti elő.

Az első előadó Philippe Gelin (DG-Connect) volt, aki *Language Technologies Across Europe* címmel tartotta meg beszámolóját. A mesterséges intelligencia segítségével ma már mindenki számára elérhető 4-6 nyelv használata. Nemcsak a bevándorlók, hanem bármely európai állampolgár használhatja a nyelvek digitális kiterjesztésével létrehozott nyelvváltozatokat. Az Európai Unió nyelvi egyenlőséget támogató stratégiai kutatóprogramja a következő prioritásokat tartalmazza: 2030-ra teljes körű digitális nyelvi egyenlőség, ezáltal a veszélyeztetett nyelvek védelmének megvalósulása; a gépi tanulás, az adatfeldolgozás, a nyelvi modellek fejlesztése. A közös szttenderdek lehetővé teszik az ipar, az üzleti és a médiavilág résztvevőinek a nemzetközi piachoz való egyenlő hozzáférést, a személyre szabott szolgáltatások igénybevétele. A kutatóintézetek könnyebben férnek hozzá adatokhoz, a kulturális élet szereplői átláthatóbb információkhoz jutnak. A közigazgatás területén több, egyre javuló minőségű szolgáltatás jelenik meg. Előadása végén Philippe Gelin bemutatta a magyar nyelvet támogató uniós szolgáltatások honlapjait.

Prószyk Gábor (Nyelvtudományi Kutatóközpont) *A nyelvtechnológia és a mesterséges intelligencia lehetőségei – hol tartunk most, és mik a célok?* címmel tartott előadást. A mélytanulásra épülő nyelvtechnológia kutatásnak nagy lehetőségei vannak mind az Európai Unióban, mind Magyarországon. A nyelvtechnológiai fejlesztéssel létrehozott eszközöket széles körben használjuk a marketing, a banki ügyfélszolgálat, a pénzügyi kereskedelem, a mezőgazdaság, az egészségügy, az űrkutatás, a közlekedés terén. A nyelv és intelligencia kutatásának nehézségeiről szólva Prószyk Gábor rámutatott a természetes nyelv és a mesterséges nyelv különbségére.

Az emberi nyelv hatékony, rugalmas és összetett: többjelentésű szavakkal dolgozik, parafrázisokat alkalmaz, a jelentés kontextustól függ, állandó a jelentésátvitel. A kutatás egyre több kontextust (adatot) igényel. Mára a kutatásfejlesztés sok megbízható nyelvtechnológiai szolgáltatást eredményezett: automatikus beszédfelismerés, beszédgenerálás, szentimentelemzés, névelem-felismerés, relációkinyerés, összefoglaló-generálás. A hétköznapi felhasználók jól ismerik a dialógusrendszereket (chatbotok) és a levélszemétszűrést. Ami tíz évvel ezelőtt még csak ígéret volt, ma valóság, például a véleménybányászat. Az előadás azzal a bejelentéssel zárult, hogy a Nyelvtudományi Kutatóközpont, a Pécsi Tudományegyetem és a Microsoft Hungary fejlesztésében elkészült a magyar nyelv digitális modellje, amit eddig csak tíz nyelvre dolgoztak ki a világon.

A konferencia első kerekasztal-beszélgetése a *Nyelvtechnológia Magyarországon* témában hangzott el Váradi Tamás vezetésével. Résztvevői: Bessenyei Gábor (MorphoLogic Lokalizáció Kft.), Horváth-Varga János (T-Systems Magyarország), Körmendi György (Clementine), Szekeres Péter (Neticle Zrt.), Vadász Pál (Montana Zrt.), Varga Gábor (Microsoft Magyarország). A résztvevők kiemelték, hogy a számítógépek a kép- és beszédfelismerés, valamint a szövegértés terén elérték azt a teljesítményt, amit az ember tud. Magyarország készen áll a mesterséges intelligencia fogadására, nem a technológia hiánya miatt nem törnek át komplex megoldások a magyar piacra. A kutatásra felhasználható pénzügyi források tekintetében célszerű regionális szinten gondolkodni. A fő probléma az adathoz való hozzáférés, de már a minőségi adat számít, nem a mennyiség. Ma már adatmegismerés nélkül is lehetséges az adatfeldolgozás úgy, hogy biztosítva van az adatvédelem.

Farkas Ágnes (DG-Translation) *A CEF gépi fordítási platform* címmel tartott előadást. Elmondta, hogy az eTranslation olyan neurális gépi fordítóeszköz, amely online közszolgáltatásokban elérhető nemcsak a közigazgatás szereplői, hanem minden európai polgár számára. Az eTranslation dokumentumok gépi nyersfordítását végzi el, amely műveletnek a célja a szövegek tartalmi vázának megismerése. Ezután a fordításokat lektoráltatni szükséges. A gépi fordítás előnye, hogy integrálható akár munkafolyamatokba (pl. miniszterek ülése), akár weboldalakba (fordítóablakok használata). További előnye, hogy ingyenes és biztonságos. A szövegeket az Európai Bizottság tűzfala védi. 24 óra után törlik az adatokat, de lehetséges azonnali adattörlés is. Az eTranslation több domainban alkalmazható, tíz motorral kereshető, sok támogatott formátumban elérhető. Harminc nyelvre tud fordítani, és egyszerre több dokumentum fordítható több nyelvre is. Az eszköz az uniós szövegeken a leghatékonyabb, mert saját, magas minőségű adatbázison tanították be. Farkas Ágnes a résztvevők figyelmébe ajánlotta a <https://language-tools.ec.europa.eu> és <https://webgate.ec.europa.eu/etranslation> honlapokat, ahol regisztrálhatnak a gépi fordítás igénybeviteléhez. Az eszköz az egyetemi oktatáshoz is használható.

A második kerekasztal-beszélgetést Bódi Zoltán (Nyelvtervezési Kutatóközpont) vezette a *Nyelvtechnológia az állami szektorban* kérdésköréről. Bódi Zoltán áttekintette, mely közigazgatási területeken hasznosul jelenleg a mesterséges intelligen-

ciára épülő nyelvtechnológia. A napi adatfeldolgozás műveleteivel – automatikus üzenetválasz, a megkeresések irányított továbbítása, a telefonhívások összefoglalása – számos hivatalban találkozunk. A törvényalkotást befolyásolja a közvélemény követése elektronikus konzultációk alapján. Az üzleti intelligenciához hozzátartozik a digitális piackutatás és szentimentelemzés. A közigazgatás digitális átalakítása adatvezérelt, bizonyítékokon alapuló döntéshozatalt, ezáltal nagyobb hatékonyságot eredményez. A résztvevők – Boa László (MI Koalíció), Jobbágy László (Digitális Jólét Nonprofit Kft.), Szviridov István (Idomsoft), Tarcsi Ádám (Nemzeti Tudásközpont) – a nyelvtechnológia integrálásának mértékéről beszélgettek. A kormány támogatja az elektronikus ügyintézés, közgyűjtemények digitalizálását, mesterségesintelligencia-alapú közigazgatási modellek felállítását. Létrejött a Digitális Kazinczy Műhely, amelynek célja, hogy hosszú távon elérhetőek legyenek jó minőségű digitális szövegek. Azért stratégiai terület a hazai nyelvtechnológia, mert a nagy techcégek rendelkeznek annyi digitális tartalommal a magyar nyelvről, hogy nélkülnk is fejlesszenek. A piaci és állami vegyes fejlesztés eredményeként az állampolgároknak folyamatosan kényelmi szolgáltatásokat kell felajánlani. Az adatvédelmet jogszabályi háttérrel szükséges megtámogatni. A kutatás és a közszféra szereplőiben is megvan a szándék, hogy a magyar nyelvet alkalmassá tegyék a számítógépes szövegfelismerésre és döntéshozatalra.

A konferencia délutáni részét Feldmann Ádám (Pécsi Tudományegyetem) nyitotta a *The Value of Data for the Development of Top Quality LT* című előadásával. Azért növekszik a havonta megjelenő újabb és újabb nyelvmodellekhez szükséges adatok mennyisége, mert nagy korpuszhoz nem szükséges tanítóprogram. Továbbá a tanítóadat mérete és a modell teljesítménye összefügg. Nagy adatmennyiség esetén ellenőrizhetetlen, hogy a modell mit tanult meg. A nyelvmodellekben megjelenik a transfertanulás jelensége: amit megtanult angolul, azt át tudjuk vinni a magyar nyelvre anélkül, hogy megtanítanánk neki. A nagy nyelvmodellek az összegyűjtött adatok multimodális megjelenítésére (szöveg-kép, narratíva-vidéo párok) használhatók.

A harmadik kerekasztal-beszélgetés a *Nyelvi adatok létrehozása, kezelése és megosztása: bevált gyakorlatok és kihívások Magyarországon* témakörben folyt. Csósz Gergely (Szerzői Jogi Szakértő Testület), Farkas Richárd (MI Nemzeti Laboratórium), Feldmann Ádám (Pécsi Tudományegyetem), Schin Lotár Csaba (OTP Bank), Sebők Miklós (Társadalomtudományi Kutatóközpont) részvételével. A beszélgetést Váradi Tamás és Bódi Zoltán közösen vezette. A szakemberek megállapították, hogy egyes mondatok, címek, annotált szövegek, dalszövegek, a gépi tanítóprogramnak, valamint a gépi beszédkeltés szavainak jogi védelme ugyan sok további problémát vet fel, de Magyarország betartotta a szerzői jogi törvény módosítására vonatkozó 2021. június 7-i határidőt: a szöveg- és adatbányászat szabályozása bekerült a törvénybe.

Ezt követően Jelencsik-Mátyus Kinga ismertette a European Language Equality (ELE) projekt magyar nyelvet érintő erőforrástérképét. Az ismertetés után rövid demonstrációk következtek. Körmendi György (Clementine) bemutatta a Hello,

Hanga! chatbot működését. Vadász Pál (Montana Zrt.) áttekintette a chatbotok alkalmazását a jogi szövegek átvizsgálásában és a jogi tanácsadásban. Bessenyei György (MorphoLogic) a gépi fordítómotorok szűk spektrumú (domain adapted) fejlesztésének szükségességéről beszélt. Szekeres Péter (Neticle Zrt.) a szentimentelemzésre hozott példát.

A konferenciát Váradi Tamás zárta, aki köszönetet mondott a szervezőknek és minden résztvevőnek, ugyanis a közönség kérdőívek kitöltésével járult hozzá a vélemények megismeréséhez. Az előadásokról készült felvétel elérhető a www.lr-coordination.eu/ honlapon.

Tuba Márta

középiskolai tanár, PhD

Gárdonyi Géza Általános és Középiskola, Érd

E-mail: dr.tuba.marta@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8264-2108>

TERDIKNÉ TAKÁCS SZILVIA

ÚTJÁRA INDULT AZ ÉLŐ MAGYARÓRA

2021 decemberében jelentkezett első alkalommal az *Élő magyaróra* Miért elemezzük „szanaszéjjel” a verseket? címmel. Ez a felütés áttételesen akár a tervezett teljes műsorfolyam témakijelölésének is tekinthető. Hiszen végeredményben minden műsor arra ad választ, hogy miért és hogyan érdemes beszélgetni a nyelvről és az irodalmi alkotásokról. Természetesen nem csupán lírai művek kerülnek terítékre, hanem drámák, novellák, egyes motívumok, művészeti jelenségek, nyelvi kérdések, az irodalom- és nyelvtanoktatás alternatív irányai is.

Az első adás vendégei a költő, az irodalmár és a magyartanár. Így alkotói, befogadói és pedagógiai nézőpontok metszetében tehető fel a kérdés, hogy szükséges-e „szanaszéjjel elemezni a verseket”. Mindhárom megszólaló munkaeszköze – még inkább szenvedélye – a nyelv. Álláspontjuk eltér abban a tekintetben, hogy mennyire tágak az értelmezés lehetőségei: míg az irodalmár az interpretáció nagyobb szabadsága mellett érvel, az alkotó szerint igenis fontos, hogy „mire gondolt a költő”.

Az első adás témája az egyénre, az egyes befogadóra reflektál, a második műsor pedig közösségi problémát vet fel: a hungaropesszimizmus jelenségét. Mi az oka annak, hogy a magyar irodalmi kánon túlnyomórészt a nemzeti és egyéni tragédiákat feldolgozó alkotásokra épül? Mi a sorsunk, van-e végzetünk? Valóban borúlátóbb-e más nemzeteknél a magyar? Mivel a témát nem csupán klasszikus irodalmunk dolgozza fel, hanem rendre megjelenik az online felületeken és az informális beszélgetésekben is, nem csupán az aktív irodalomfogyasztók érdeklődésére tarthat számot. A nyelvész-antropológus, irodalmár és magyartanár vendégek nem éteri filozófiai elméletek mentén fejtik ki gondolataikat, hanem a kézzelfogható valóság szintjén. És hogyan használhatja fel az elhangzottakat a tanítási órán a tanár? Ha a tanulókat bevonjuk ebbe a diskurzusba, a reformkor hazafias költészetének vagy Ady magyar-ságverseinek is új dimenziói nyílnak meg.

A digitális teret átható és meghatározó hibás érvelés, a manipuláció, a konteó kétségkívül időszerű téma. A korpusz egészen friss, élő – bár reményeink szerint egyre kevésbé aktuális. A harmadik adás a koronavírus elleni oltással kapcsolatos online kommunikáció alakzatait, lélektanát, meggyőzési módszereit közelíti meg a retorika klasszikus eszköztárának segítségével.

Áprilisban a magyar nyelv hete keretében kiderül, hogyan „adható el” a 2500 éves Oidipusz az akciójeleneteken szocializálódott középiskolás korosztálynak, hogyan függ össze a modern detektívtörténettel, miként értelmezi át a drámát a színházi rendező. A pszichológus szerint az alkotás a XXI. századi ember önkeresésének, belső útjának, vívódásainak örök szimbóluma lehet.

Az *Élő magyaróra* egy-másfél havonta jelentkezik klasszikus és egészen modern irodalmi és nyelvészeti témákkal. Ha már magyaróráról van szó, minden adás állandó résztvevője „a magyartanár”. Szerepe ugyanúgy színes és változó lesz, mint a magyar-

órákon: egyszer kíváncsi kérdező, máskor a vendégekkel együtt gondolkodó, majd vitába szálló provokatőr. Előfordul, hogy a klasszikus tanárszerepbe helyezkedik, instrukciókat ad, máskor meg szokatlan performance-szal igyekszik emlékeztetessé tenni az órát. Partnerei az adott témához igazodóan olyan személyiségek, akik eltérő perspektívából értelmeznek: alkotó, rendező, nyelvész, színész, pszichológus, a későbbiekben lelkész, művészettörténész, közéleti személyiség, influencer, antropológus vagy szociológus.

Kiknek szól az *Élő magyaróra*? Minden kultúrafogyasztó, a világ jelenségei iránt érdeklődő, olvasni szerető (vagy nem annyira szerető) hallgatónak. Azoknak is, akik „kinőttek” a magyarórákból, azaz nem tanulnak már szervezett keretek között nyelvtant vagy irodalmat, de nyitottak a világra, a kulturális jelenségekre, és igényes megközelítésben kívánnak tájékozódni. Akik jó vagy kevésbé jó emlékeket őriznek az iskolai órákról: most talán az eltérő olvasatok és megközelítésmódok révén másképpen látják az alkotásokat. És természetesen a magyartanároknak és tanítványaiknak szól a műsorfolyam, hiszen az egyes adások mind terjedelmükben, mind tematikájukban illeszkednek az iskolai tananyaghoz, noha nem szoríthatók a szigorú tantervi keretekbe. Az órai feldolgozást segítik a műsorok mellett megjelenő óratervek, segédanyagok; a kapcsolódó feladatok ösztönzik a diákokat az önálló véleményalkotásra, érvelési technikájuk fejlesztésére.

A műsoroknak nincs bevett koreográfiája: esetenként 30-40 perces pódiumbeszélgetés, máskor egy nyelvi-kommunikációs jelenség illusztrálása példákkal, magyarázatokkal. Lesz 5 perces performance a verselemzési szempontok memorizálásához vagy animált vers megszakítva értelmező kérdésekkel. A műsorsorozat arculata tehát sokszínű: s ami a műsorokat összeköti, az a szerkesztők törekvése, hogy közérthetően, de a tanítási óránál tágabb kulturális keretben, a témák szakértőit megszólaltatva tárgyalja meg az anyanyelv és irodalom izgalmas kérdéseit. És ahogy az iskolai magyaróra is sok minden egyben: oktatás, tudomány, művészet, terápia, szórakozás, beszédgyakorlat, merengés vagy bűvészkedés, úgy a szerkesztők a tanítási órák százféle lehetséges arcát vázolják fel.

Az *Élő magyaróra* honlapja: <https://elomagyarora.hu/>, Youtube-csatornája: <https://www.youtube.com/channel/UCxjPEezP9CWvny4ghgWg6sA>

Terdikné Takács Szilvia

középiskolai tanár, szakértő, PhD

Petőfi Kulturális Ügynökség, Kazinczy Műhely

E-mail: Takacs.Szilvia@petofugynokseg.hu

<https://orcid.org/0000-0002-4358-7038>

KOVÁCS LÁSZLÓ

LENGYEL ZSOLT 1944–2022

Pályája

Lengyel Zsolt Debrecenben született, általános és középiskolai tanulmányait is ott végezte. Magyar–oroszl szakos diplomáját szintén Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerezte, bölcsész tudományi doktori értekezését szintén szülővárosában védte meg 1974-ben. 1984-ben a nyelvelmélet kandidátusa lett, 1997-ben Pécsen habilitált. Papp Ferenc tanítványa volt.

Oktatói pályafutása Debrecenben kezdődött, majd számos hazai és határon túli egyetemen oktatott: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged (az Orosz Nyelv

és Irodalom Tanszék tanszékvezetője; főigazgató-helyettes), József Attila Tudományegyetem, Szeged (óraadó), Bukaresti Állami Egyetem (vendégtanár), University of Pittsburgh (ösztöndíjas), Veszprémi Egyetem (egyetemi tanár, az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék tanszékvezetője; a Tanárképző Kar dékánja), Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs (másodállásban egyetemi tanár), Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely (az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék tanszékvezetője), Zágrábi Egyetem (nyelvész vendégoktató). A Janus Pannonius Tudományegyetemen és a Pannon

Lengyel Zsolt (forrás: jgypk.u-szeged.hu)

Egyetemen több doktori program oktatója, illetve Veszprémben a Multidisziplináris Bölcsészettudományi Doktori Iskola pszicholingvisztikai alprogramjának kidolgozója és vezetője.

Lengyel Zsolt oktatói tevékenysége mellett tudományszervező tevékenysége is kiemelkedő. Számos konferencia szervezője: többek között a Gyermeznyelvi Napok Szegeden közel egy évtizedig, a II. és V. Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia (Szegeden, illetve Veszprémben), a IX. Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (Veszprémben), a Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem (Veszprémben/Balatonalmádiban).

Az Alkalmazott Nyelvtudomány alapító főszerkesztője, illetve számos folyóirat (például Modern Nyelvtanítás, Alkalmazott Nyelvészeti Tanulmányok, Fordítástudomány, Hungarológiai Évkönyv) szerkesztőbizottsági tagja. Emellett a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanítók Egyesületének főtíkára, később alelnöke.

A Pannon Nyelvizsgarendszer létrehozója, a Nyelvizsga Akkreditációs Testület elnöke, illetve tagja.

2003-ban a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvoktatók Egyesületének Brassai Sámuel díjával, illetve 2013-ban a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével (polgári tagozat) tüntették ki.

Kutatásai

Lengyel Zsolt kutatási területe szerzteágazó, tudományos eredményeit magyarul, angolul, oroszul és németül publikálta.

Pályafutása kezdetén elsősorban a gyermeknyelv kérdései foglalkoztatták, e területen kutatásai úttörőnek számítottak. Ez irányú kutatásait a Gondolat Kiadónál 1981-ben megjelent *Gyermeknyelv* című monográfiában foglalta össze, amelynek létjogosultságát és minőségét bizonyítja, hogy a kötetet nívódíjjal jutalmazták, és még évtizedekkel később is tankönyvként használják felsőoktatási intézményekben.

Az 1980-as évektől a pszicholingvisztika tágabb, elsősorban anyanyelvoktatási és idegennyelv-oktatási kontextusaival foglalkozott: könyvet és tanulmányokat írt, valamint köteteket szerkesztett a témában, emellett gyermeknyelvi vizsgálódásait is folytatta.

Az 1990-es években a nyelvoktatás további aspektusaival és részterületeivel foglalkozott. Az ekkor megjelent köteteiben, egyetemi jegyzeteiben (*Nyelvtudományi áttekintés; Bevezetés a pszicholingvisztikába; Nyelvelsajátítás és nyelvtanulási formák; Az írás: kezdet – folyamat – végpont: Az írástanulás pszicholingvisztikai alapjai*), illetve munkatársaival közösen írt köteteiben (*Szociolingvisztika δ-π*) egyre inkább érezhető volt a rá jellemző szintetizálóképesség.

Az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején – a Nyelvizsga Akkreditációs Testületben végzett munkájához kapcsolódóan – a nyelvvizsga-akkreditációval kapcsolatosan segít kézikönyvek elkészítésében.

A 2000-es évek közepétől kiemelt kutatási és publikálási területe a mentális lexikon: annak felépítése, valamint vizsgálati lehetőségei, elsősorban szóasszociációk segítségével. Ekkor fekteti le a mentális lexikon vizsgálatának alapjait, és irányítja a figyelmet a szóasszociációs módszer felé. Ekkor jelenik meg a Magyar asszociációs normák enciklopédiája című, többrészesre tervezett könyvsorozat első kötete.

Fentiek csak Lengyel Zsolt kutatásainak főbb irányait jelölik: számtalan témában és kontextusban írt rövidebb-hosszabb tanulmányokat. 11 könyv fűződik a nevéhez, emellett 21 kötet szerkesztője, összesen közel 150 tudományos mű szerzője.

Személyes kontextus

Lengyel Zsolttal az 1990-es évek végén Szombathelyen találkoztam először még fiatal diplomásként és első lépéseit tevő, kezdő nyelvészként. Lengyel Zsolt akkor Szombathelyen óraadó, majd tanszékvezető volt, így közvetlen közletről tapasztal-

hattam meg munkaszervező képességét és pragmatikus hozzáállását a felmerülő problémákhoz.

A közös munkánk során lenyűgözött Zsolt hatalmas szakmai tudása: az alkalmazott nyelvészet minden részterületéhez hozzá tudott szólni, megalapozott ismeretekkel, ugyanakkor mindig nyitottan az új megközelítésekre is.

Az ebben az időszakban a vele való beszélgetések irányítottak arra a pályára, amely 20 éve meghatározza kutatásaimat és karrieremet. A mentális lexikonról szóló előadásai, illetve beszélgetéseink magukkal ragadtak, így – természetesen – a mentális lexikon témájában, az ő vezetésével írtam doktori értekezésemet. Zsoltra nagyon jellemző volt, hogy nyitott volt minden újra: nem kellett meggyőzőnöm arról, hogy miért hasznos a mentális lexikon szerveződésének vizsgálatába új módszereket és más diszciplínákat bevonni. Mindenben támogatott, mindenben segített, és ha elakadtam, általában egy perc alatt, két mondattal megoldotta a „megoldhatatlan” problémát. Azt is megmondta – kendőzetlenül –, ha valamivel nem értett egyet, vagy ha valami szerinte „hülyeség” volt. Ezért mindig hálás voltam: ebből tudtam tanulni, és ezáltal tudtam fejlődni.

A doktori védés után számtalan kontextusban, rendszeresen beszélünk: a legbüszkébb azonban talán arra voltam, hogy Zsolt már a publikációimat hivatkozta. Kapcsolatunk az utóbbi években sem szakadt meg: többször találkoztunk, illetve kérte, hogy bármilyen publikációm megjelenik, küldjem el neki, mert szeretné elolvasni.

A tudományos pályájánál is fontosabb volt számára azonban a családja és az unokái: minden beszélgetésünkkor nagy szeretettel és büszkén beszélt róluk.

Kollégaként és tanítványként sok kolléga és még több tanítvány nevében írom: köszönjük, hogy ismerhettünk, tanulhattunk tőled, és dolgozhattunk veled. Nyugodj békében!

Kovács László

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Társadalomtudományi Kar

Savaria Gazdálkodástudományi Tanszék

E-mail: kovacs.laszlo@sek.hu

<https://orcid.org/0000-0003-0641-811X>

BALÁZS GÉZA

BOLLA KÁLMÁN 1930–2021

Életének 92. évében 2021. július 12-én elhunyt Bolla Kálmán nyelvész, nemzetközi hírű fonetikus, az ELTE egykori tanára, tanszékvezető professzora, a mai magyar közösségi beszédművelő tevékenység szorgalmazója. Balatonfenyvesen helyezték végső nyugalomra.

Kutatási területe a beszédfiziológia, a beszédakusztika, a mesterséges beszéd-előállítás, valamint a russisztika volt. Tanszéki munkatársai ezt írják róla a világhálón:

„Az artikulációs és akusztikai fonetika kutatójaként nemzetközileg is elismert eredményeket ért el. Elkészítette az orosz és a magyar mellett az angol és az amerikai angol beszédhangok atlaszát, társszerzőként pedig részt vett a lengyel és a német fonetikai atlasz megszerkesztésében is. Mind a magyar, mind az orosz beszéd mesterséges előállítására vonatkozóan úttörő kutatásokat végzett, és jelentős eredményeket ért el a beszéd szupraszegmentális jellemzőinek a kutatásában. Több egyetemi jegyzet, tankönyv és oktatási segédanyag szerzője. Az internet előtti korszakban sok haszonnal forgatták a szakma képviselői a munkája nyomán elkészült A magyar hangtan válogatott bibliográfiája 1970-ig (Molnár Józseffel közösen, Budapest, 1977) című, majd az 1971 és 1995 között megjelent anyag bemutatásával kiegészített (Budapest, 1996) bibliográfiai gyűjteményt. Bolla Kálmán a magyar fonetika iskolateremtő egyénisége volt. A tudományterület elismert kutatója és oktatója, az ő munkássága nyomán jöttek létre a mai magyarországi fonetikai kutatóműhelyek, amelyeknek a műszeres kialakításában, akárcsak a kutatók kinevelésében jelentékeny szerepet vállalt. Elsőként alkalmazta hazánkban, és tanította meg hallgatóinak a számítógépes beszédelemzés vívmányait, módszereit. Nyugdíjazása után is tevékeny maradt, és megtanulta az internetes alkalmazások kezelését. Saját honlapján (<http://www.bollakalman.hu/>) közzétette szakmai élete minden fontos momentumát, eredményét. Emlékét az itt olvasható különféle írások, fényképek, és mi, egykori tanítványai, kollégái is megőrizzük.”

Bolla Kálmán (forrás: btk.elte.hu)

Bolla Kálmán 1930. június 1-jén született Gécén. 1942–1950 között a szombathelyi Nagy Lajos Gimnáziumban tanult. 1950–1954 között végezte az ELTE orosz, majd 1954–1958 között magyar szakát. 1958-ban Bárczi Gézánál doktorált. 1954–1960 között az ELTE Lenin Intézetének orosz nyelvészeti (1954–1956), majd orosz filológiai (1956–1960) tanszékén tanársegéd. 1960–1963 között a moszkvai Lomonoszov Egyetem aspiránsa. 1964-ben Molnár Józseffel együtt szervezte meg az ELTE BTK nyelvi és fonetikai laboratóriumát. 1964–1988 között az ELTE BTK

Fonetika Tanszékén adjunktus, docens, 1968–1969 között dékánhelyettes, 1986–1995 között tanszékvezető, 1988-tól 2000-ig egyetemi tanár. 1969–1971 között a Művelődési Minisztérium tudományegyetemi osztályát vezette. 1971-ben újjászervezte a Magyar Tudományos Akadémia fonetikai laboratóriumát, megszervezte az ELTE BTK Oktatástechnikai Központját. 1971-től 15 évig a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének fonetikai osztályvezetője volt. 1978-ban elindította és szerkesztette a Magyar Fonetikai Füzetek című kiadványsorozatot. 1988-ban elindította az Egyetemi Fonetikai Füzetek kiadványsorozatot. 1989–1999 között az Anyanyelvpolók Szövetsége ellenőrző bizottságának volt az elnöke, majd 1999-től 2003-ig elnökségi tagja. 1991-ben felélesztette (az azóta folyamatosan működő) az Egyetemi Anyanyelvi Napok rendezvénysorozatot. 1994-ben megszervezte az ELTE Fonetika Tanszékén a Beszéd- és hangtan önálló oktatási programot.

Hajdú Mihály ezt emelte ki Bolla Kálmán 70. születésnapjára köszöntőjében:

„Szülőfaluja, a Vas megyei Gérce, majd középiskoláinak színhelye, Szombathely is az egyik legkülönösebb magyar nyelvjárással ismertette meg fiatal és fogékony elméjét, s kétségtelenül fölhívta figyelmét a köznyelvtől való eltérésekre, a nyelvjárások szépségére és értékeire. Természetesen ez nem lett volna elegendő a nyelvészeti kutatások megkezdéséhez, hiszen akkor minden nyugat-dunántúli középiskolásból fonetikus lenne, de Bolla Kálmán az egyetemen találkozott Bárczi Gézával és másokkal, akik szerencsés módon irányították érdeklődését a dialektológiai kutatás irányába. Első tudományos dolgozata is e témakörben készült (A zárt í-zés esetei a gércei népnyelvben), s ma is példamutató rendszerezésével, gazdag adattárával elnyerte a Magyar Nyelvőr népnyelvgyűjtő pályázatának kiemelt díját, majd meg is jelent e folyóirat hasábjain (Nyr. 1960: 83–96). A nyelvjáráskutatáshoz később sem lett hűtlen: évtizedeken keresztül részt vett az egyetem által szervezett nyelvjárásgyűjtő utakon, ahol kiváló magnófelvételeket készített, amelyeket bemutatás, tanulmányozás, lejegyzés céljából a magyar szakos hallgatóknak rendelkezésére bocsájtott. [...] Sokirányú képzettségét bizonyítják orosz nyelvi tanulmányai, amelyeket a budapesti orosz intézetben, majd aspiránusként a moszkvai egyetemen végzett, s amelynek eredménye a számtalan orosz hangtani témájú tanulmány mellett az orosz hangtani atlasz (A Conspectus of Russian Speech Sounds. Budapest–Köln–Wien, 1981) és az Orosz hangalbum (Bp., 1982). Sokoldalúságára jellemző, hogy egyrészt önállóan elkészítette az orosz, az angol, az amerikai angol beszédhangok atlaszát, társszerzőként pedig részt vett a lengyel és a német fonetikai atlasz megszerkesztésében.” (Részletek a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2000. június 6-i felolvasóülésén elhangzott köszöntőből, Hajdú 2000.)

Tudományos munkásságát a különböző bibliográfiák tartalmazzák, itt és most kiemelem az Egyetemi Fonetikai Füzetek sorozatban szerkesztett, a beszédkultúrát, beszédművelést szolgáló fontosabb köteteit (szöveggyűjteményeit): Szép szóval igazat. Szakmai segédlet és útmutató a pedagógusjelöltek országos Kazinczy-versenyéhez (1988), Tiszta beszéd (1990), Szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás. A szép magyar beszéd versenyei felsőoktatási intézményekben (1991), A beszéd és hangzási jellemzői a magyarban (1992), A köznyelviség problémái a magyarban (1993), Nyelvi norma és kiejtési sztenderd a magyarban (1994), Szöveggyűjtemény

a szép magyar beszéd tanulmányozásához (1995), Nyelvhasználat és beszédkultúra (1995), A művészi szövegmondás fonetikai jellemzői (1996), Írott szöveg – hangzó forma (1996), A szép magyar beszédért. Versenyek és konferenciák (1997), Beszéd- és íráskultúránk időszerű kérdései (1998), A nyelvhasználat erkölce és nemzeti tudat (1998), A szövegfeldolgozás gyakorlata (1998), Beszéd- és íráskultúránk időszerű kérdései (1998), Nyelvhasználati sajátságok (1999), Írásmű és élőszó nyelvhasználati aspektusból (1999), 10. Egyetemi anyanyelvi napok (2000), Gondolatok a magyar helyesbeszédéről (2001), Szépen, jól, meggyőzően magyarul 11. Egyetemi Anyanyelvi Napok az ELTE-n (2001), A magyar helyesbeszédért (2002), 12. Egyetemi anyanyelvi napok (2002).

Bolla Kálmán a tudománytörténetet is szolgálta azzal, hogy kortárs nyelvészekkel készített videóinterjúkat, s ezeket lejegyezve, kiegészítve a munkatársak írásaival füzet sorozatban jelentette meg (Pályaképek és önvallomások). A teljes anyag később egyben, kétkötetes formában is megjelent (Bolla 2005, 2006).

Szigorú és zárkózott embernek ismertem, bár ez lehet, hogy csak a generációs különbség miatt alakult így. Úgy emlékszem, hogy mindig benn volt az egyetemen, mindig dolgozott, mindig szervezett; és példamutatóan tevékenykedett a beszédművelésért, az egyetemi közösségért.

Szakirodalom

- Bolla Kálmán 2005, 2006. *Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások I–II*. ÚJ Mandátum Könyvkiadó, Zsigmond Király Főiskola, Budapest.
- Hajdú Mihály 2000. Bolla Kálmán 70 éves. *Magyar Nyelv* 96: 507–9.

A NYELVŐR POSTÁJA

A többszörösen összetett szavaknál az egy szótagú igekötőket (ha jól tudom) nem kell figyelembe venni a szótagszámlálásnál, az Osiris Helyesírásban mégis a következő szerepel: tápanyag-kimerülés. Hogyan kell helyesen írni (egybe vagy kötőjellel): *tápanyag + felszívódás, baromfi + feldolgozás?*

Vannak olyan összetett szavak, amelyek az elhomályosulás útjára léptek, ezek a következők többek között: *szerszám, műszer, műsor, rendszer, baromfi, tápanyag, étrend, ékszer, képviselő, esernyő, élelmiszer, szótag*. Már annyira „egybefortak”, hogy nem vesszük észre az összetételi mivoltukat. Erre utal az Osiris Kiadónál megjelent Helyesírás című kötet az igeneves összetételek helyes írásmódja kapcsán. Az a folyamatos melléknévi igenévi jelzős szerkezetekre vonatkozó szabály nem szigorú, miszerint ha akár a jelző, akár a jelzett szó önmagában is összetett szó, a jelentésváltozás ellenére többnyire a különírást kell alkalmazni, például: *mutató névmás, növényvédő szer*. Ez csupán tendencia. Elsősorban azért, mert több olyan jelzős szókapcsolatot egybe kell írni, amelyben az egyik tag önmagában is összetétel. Jellemzően egybeírandók azok az összetett alaptagot tartalmazó szerkezetek, amelyekben az alaptagnak mind az előtagja, mind az utótagja egy szótagos szóalak, s összetétel voltuk a mai nyelvi tudás számára részben elhomályosult: *javítóműhely, forgószínpad, mozgókörház, mérőműszer, takarítószertár* (Osiris 114). Ugyancsak a fenti forrás tartalmazza a következőt: „Fontos arra odafigyelni, hogy a két egy szótagú szóból álló összetételek is összetett szónak számítanak – *rendszer, rendőr, műsor* –, tehát ha ezekhez újabb összetételi tag járul, és a szótagok száma együttesen meghaladja a hatot, be kell tenni a kötőjelet: *műsor-előkészítés, rendőr-konferencia*” (Osiris 128). Egyébként teljesen elhomályosult összetétel például az *ünnep*, amely hangtani változáson is keresztülment. Az előtagja valószínűleg a török eredetű elavult *igy* ’szent’, utótagja pedig a *nap* főnevünk (Zaicz 2006: 888). A kért szavak összetételi tagjai: *táp + anyag + felszívódás, táp + anyag + kimerülés, barom + fi + feldolgozás*. Tehát nem az egy szótagos igekötő az összetételi tag (*ki-, fel-*), hanem a *táp-* és a *fi-* elhomályosuló összetételi tag. Az AkH. 139. szabálypontja alapján a helyes írásmód: *tápanyag-felszívódás, baromfi-feldolgozás*.

Mi az *öcs* és a *báty* szó helyes tárgyragos alakja, amikor nincs rajtuk birtokos jelző?

Alanyesetben *báty, öcs*, és itt említhetjük meg a *húg* szót is. Ritkán, de használatosak. „Micsoda *báty!*” „A két *öcsöt* a *báty* felügyeletére bízta.” „Olld meg ezt a rejtélyes feladatot, hadd örüljön az *öcs!*” Tárgyragos alakban is egy mássalhangzóval írjuk, bár intervokális helyzetben a kiejtéskor megnyúlik a két magánhangzó között a mássalhangzó. „A *báty* váltja az *öcsöt*.” A *báty* szóból képzett *bácsi* használata ál-

talában megegyezett a *bátyéval*, azzal a megszorítással, hogy amikor egymás mellett mind a két változat általánosan használatos volt, a *bátyot* elsősorban a közeli vérrokonokra használták, míg a *bácsit* a távolabbi vér- és szerzett rokonokra, ismerősökre. Alakváltozata a *bátya*, idősebb ismeretlen férfi kissé leereszkedő, néha kötődő megszólításaként. „Ha szépen megkérem kendet, öreg *bátya*, / Átszállít-e engem tenger más partjára?” (Petőfi Sándor) Műcímként: Tamás *bátya* kunyhója. A *húg* is hasonlóképpen ritkán fordul elő, például: Napló az elvesztett *húg* miatt.

„A bíróság a férfit kiszabott 20 éves börtönbüntetést életfogytiglanra súlyosította.” Ezek szerint a 20 év nem volt súlyos? A jogásztársadalom szinte teljesen száműzte a szaknyelvből a *súlyosbít* szót. Helyesen tették?

A Magyar szókincstárban (Kiss 1999: 772) a *súlyosbít* címszó mellett lehetséges szinonimaként a *súlyosít* is szerepel. A Magyar értelmező kéziszótár alapján (ÉKsz. 1203) a *súlyosbít* szó jelentése 'súlyosabbá tesz', a *súlyosít* szóé 'súlyosbít'. Tehát a két szó jelentése e szerint is azonos. A *súlyosbít* valószínűleg a középfokú, régiebb *súlyosb* melléknévből képzett ige, míg a *súlyosít* az alapfokú melléknévből származik. (Hibás érvelés az, hogyha nincs *enyhbít*, akkor *súlyosbít* se legyen, ezért használják a céhbéli jogászok a *súlyosít* igét. Az *enyhbít* a mássalhangzó-torlódás, valamint az egymás mellett álló hangok képzési helyének távolsága miatt nehezen ejthető ki.) Az internetes kereső alapján a *súlyosbít* jóval gyakoribb – 30 000 előfordulás –, mint a *súlyosít* (873 találat). Az külön vizsgálat tárgya lehetne, hogy vajon a jogi szövegekben melyik a gyakoribb. Két példamondat: „Pandémiaként emlegetik a mozgásszegény életvitel terjedését, amit csak *súlyosbít* a Covid-19.” „El vagyok ítélve három esztendei segédszerkesztőségre [...] huszonöt vers elolvasásával *súlyosítva*” (Jókai Mór). Előfordul, hogy a fentiekhez hasonló szópárok között jelentéskülönbség alakul ki. Az *öregít* jelentése: 'a valóságosnál öregebbnek tüntet fel valakit', az *öregbíté*: <Hírnevet, dicsőséget stb.> (meg)növel, gyarapít. „Igaz, korábban még volt átfedés a kettő között. Balassa József A magyar nyelv szótára című, 1940-ben megjelent szótárában az *öregbítet* csak utalószóként veszi fel, azaz jelentését az *öregíté*vel együtt így adja meg: 'öreggé tesz, öregnek mutat, tüntet fel', Ballagi Mór pedig A magyar nyelv teljes szótárában 1873-ban feltünteteti ugyan mind az *öregít*, mind az *öregbít* igét, s a 'valaminek terjedelmét, mérvét, fokát nagyobbítja' jelentést csak az *öregbít* szóhoz társítja, de az *öregbít*nek is megadja 'valakit korosabbá, öregebbé tesz' jelentését, lényegében azt, amely az *öregít*nek is sajátja. Az újabb szótárak már határozottan megkülönböztetik a két szót” (Grétsy 2007). Ugyancsak jelentéskülönbség alakult ki a *hosszabbít* és a *hosszít* szavak között. A labdarúgó-mérkőzések félidejének végén is hosszabbítás történhet, míg a ruhát hosszítani szokták. Csak *fiatalít*, *édesít*, *gyengít*, *ritkít* igealak létezik, nincs a középfokú melléknévből képzett alakváltozat. Korábban kisebb vihart kavart az *olcsít* szavunk a sajtóban, holott a szó nem is hibás, hanem csupán arról van szó, hogy a kétségtelenül ismertebb *olcsóbbít*nek néhány nyelvjárásunkból ismert, de létező változata (Grétsy 2007).

Szakirodalom

- Grétsy László 2007. *Anyanyelvi őrjárat*. <https://szabadfold.hu/kultura/anyanyelvi-orjarat-199804/> [2022. márc. 31.]
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Zaicz Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kiss Gábor (főszerk.) 1999. *Magyar szókincstár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Minya Károly
nyelvész, főiskolai tanár
Nyíregyházi Egyetem Nyelv-
és Irodalomtudományi Intézet
E-mail: minya.karoly@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2421-3580>

ÚJ SZAVAK, KIFEJEZÉSEK

5G rendszer *szó szerkezet, informatika*

Új, ötödik generációs mobilhálózat.

Az 5G rendszer sokkal nagyobb sebességgel és kapacitással rendelkezik, mint a korábbi mobilrendszerek, a jelentősen megrövidült várakozási idő miatt pedig jóval gyorsabb betöltési sebességet biztosít a felhasználók számára, és képes kiszolgálni az egyre növekvő számú internetkapcsolatot igénylő eszközök mindegyikét.

appol *ige, lat, rövidülés és szóképzés, bizalmas*

Okostelefon-alkalmazással, mobilapplikációval, mobil eszközön futó számítógépes program segítségével végez el valamit.

Egy matricára kerülne fel egy mondat, amely a mobilapplikációval (appal) történő parkolást reklámozná: „Parkolj és appolj velünk!”

büntetőfékez *ige, elvonás*

Közlekedési konfliktus miatt az elől haladó jármű „büntetésből” hirtelen, indokolatlanul fékez, ezzel akadályozva a mögötte haladó járművet, egyben veszélyeztetve a közlekedők testi épségét.

A videón látszik, ahogy az M3-as metrópótlót büntetőfékezi egy autós vasárnap délután Budapesten.

élőzik *ige, szóképzés*

Élőben bejelentkezik valamelyik közösségi oldalon.

A Szigetről élőzik egy német rádió. Saját stúdiót épített fel a Szigeten, és naponta többször sugároz műsorokat a fesztiválról.

helikopterszülő *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Az a szülő, aki a gyerekén kívül nem foglalkozik mással. Túlfélti, mindent megcsinál, mindenbe beleszól, és mindent megold a gyereke helyett, mindig tudnia kell, hogy hol van, és mit csinál. Mint a helikopter: a feje felett köröz állandóan.

A szülő részéről a gyereket félteni és védeni természetes dolog, ahogyan az is természetes és elvárható, hogy fejlődéséért és sikeres előmeneteléért a szülő biztosítsa a biztonságos hátteret és figyelmet a gyereknek. A helikopterszülő azonban mindezt elülozza: olyan szülő, aki egészségtelenül nagy figyelmet fordít gyermekére, és akár egy járőröző helikopter folyamatosan a gyereke sarkában van.

kontaktgrill *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Elektromos árammal fűtött, teflonbevonatú, egymással csuklós mechanikával szembefordítható grillezőlapok, amelyek alulról és felülről egyszerre sütik a benne lévő, szeletre vágott húst, szalonnát, zöldséget, melegszendvicset, pirítóst stb.

A kontaktgrill előnye, hogy rossz idő esetén fedett helyen is használható, könnyen és egyszerűen készen áll a sütésre, és lehetővé teszi, hogy élvezze a grillezett finomságokat akkor is, ha nincs kertje vagy pergolája.

kosárközösség *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Önszerveződő közösség, amelynek tagjai számára fontos az egészséges ételkészítés, a tudatos fogyasztás, a közösség.

A kosárközösség összehozza a helyi termelőket a helyi fogyasztókkal, így élénkítve a helyi gazdaságot és csökkentve az élelmiszerek utaztatásával járó környezetszennyezést. A kosárközösség a termelők számára is előnyös, hiszen egy biztos piacot találhatnak maguknak, ahonnan visszajelzéseket és megrendeléseket is kaphatnak.

spoilerez *ige, ang, szóképzés, bizalmas*

Valamilyen fontos információt, például a végkifejletet elárulja egy könyvről, filmről, sorozatról; lelővi a poént.

Érzésem szerint sikerült egy olyan közéleti megragadnom, ami ad valamit, de nem spoilerez el semmi lényegeset, és remélhetőleg felcsigázza az érdeklődést.

ügyfélsegítő *fn, tárgyas összetétel*

A bíróságok ingyenes szolgáltatása, amelynek során segítséget kapnak a jogi képviselővel nem rendelkező ügyfelek például a kereseti kérelem megfogalmazásában, szóbeli kérelmek írásba foglalásában, illetve bírósági eljárásjogi kérdésekben.

Ettől a hónaptól kezdve a korábbi panasznapi helyett ügyfélsegítőhöz fordulhatnak a bíróságokon a polgárok.

zöldáram *fn, jelentéssűrítő összetétel*

Minimális szén-dioxid-kibocsátással járó, fenntartható forrásból származó áram.

A zöldáram elnevezése onnan ered, hogy megújuló energiaforrásokból, így például mezőgazdasági hulladékból, biomasszából vagy napenergiából állítják elő.

SZEGEDI TÖRVÉNYSZÉK

Az ügy száma: 3.K.700.585/2021/38.

A felperes: Felperes1 (cím2)

Az alperes: Alperes1 (cím4)

Az alperes képviselője: név1 főosztályvezető

A per tárgya: anyakönyvi ügyben hozott közigazgatási határozat jogszerűségének vizsgálata

Ítélet

A bíróság az alperes 2021. január 27. napján kelt, határozatszám. iktatószámú határozatát megsemmisíti és az alperest új eljárásra kötelezi.

A bíróság megállapítja, hogy az eljárás során felmerült 30 000 (harmincezer) Ft eljárási illeték az állam terhén marad.

A bíróság kötelezi az alperest, hogy 15 (tizenöt) nap alatt fizessen meg a felperesnek 97 012 (kilencvenhétezer-tizenkettő) Ft perköltséget.

Az ítélet ellen fellebbezésnek helye nincs.

Indokolás

A bíróság által – a felperes keresetlevele, az alperes védirata, a megelőző és a bírósági eljárás iratai, valamint a perben beszerzett igazságügyi nyelvész szakértő véleménye alapján – megállapított tényállás:

[1] A felperes 2020. december 28. napján névváltoztatás iránti kérelmet terjesztett elő az alperesi hatóságnál, amelyben születési családi nevének „Bentor” és születési utónevének „Stefán Viktor” névre történő megváltoztatását kérte.

[2] Kérelmét azzal indokolta, hogy családi problémák miatt és társadalmi okokból szeretné a családi nevét megváltoztatni, mert a magyar nyelvben a „felperes családi neve” név „csik” végződéséből a cigarettavégre, a csikkre lehet asszociálni, ami pedig tovább asszociálódik több, rá nem jellemző negatív viselkedésre (pl.: szivatas, szemétkedés). A „Bentor” név kapcsán úgy vélte, hogy az eredeti „felperes

családi neve” nevétől csak részben tér el, lényegében az „újulna meg”. A „Bentor” név előnyeként emelte ki, hogy a nyugat-európai nemzetközi sofőr munkája közben könnyebben szólítanak meg ezen a néven, továbbá az a magyarsághoz kifejezetten illeszkedik a „tor” végződése miatt, amely az evés vagy a nyugat felé asszociáló kapu szóra rimel.

[3] A „Bentor” név a magyar hagyományoktól nem eltérő hangzású, nem magyartalanul képzett név.

Az alperes döntése

[4] Az alperes a 2021. január 27. napján kelt, határozatszám. iktatószámú határozatával elutasította a felperes születési családi nevének „Bentor” és születési utónevének „Stefán Viktor” névre történő megváltoztatása iránti kérelmét.

[5] Döntése érdemét az anyakönyvi eljárásról szóló 2010. évi I. törvény (a továbbiakban: At.) 49. § (1) bekezdésére, (4) bekezdés a) pontjára és (5) bekezdésére, valamint 50. § (2) bekezdés d) pontjára alapította.

[6] Kifejtette, eljárása során a Nyelvtudományi Intézet (jelenleg: Nyelvtudományi Kutatóközpont, a továbbiakban: NK) állásfoglalását kérte arról, hogy nyelvtudományi szempontból a „Bentor” családi név megfelel-e a magyar névviselési szabályoknak, illeszkedik-e a hazánkban használatos családi nevek rendszerébe. Az NK a 2021. január 21. napján kelt, szám1. iktatószámú válaszában arról tájékoztatta, hogy a „Bentor” név családnévként nem található meg a magyar családnévek között, nem illeszkedik a magyar családnevek rendszerébe.

[7] Mindezekre tekintettel megállapította, hogy a „Bentor” a magyar hagyományoktól eltérő hangzású, magyartalanul képzett névnek minősül, ezért az At. 49. § (4) bekezdés a) pontja alapján a „Bentor” névre történő változtatás fő szabály szerint nem engedélyezhető kivéve, ha különös méltánylást érdemlő körülmények állnak fenn.

[8] Figyelemmel arra, hogy a felperes a kérelméhez okirati bizonyítékot nem csatolt, a kérelme indokolásában előadott személyes nyilatkozata alapján azt vizsgálta, hogy az általa feltárt élethelyzet indokolja-e egy magyar hagyományoktól eltérő hangzású családi név felvételének engedélyezését, vagyis fennáll-e különös méltánylást érdemlő körülmény a „Bentor” családi név felvétele kapcsán. Ilyen körülményként értékelhető például, ha az ügyfél bármely egyenesági felmenője a kérelmezett nevet viselte, vagy az ügyfél az esetleges további állampolgársága szerint a kérelmezett nevet viseli.

[9] A névváltoztatás engedélyezése – a jogszabályban meghatározott feltételek figyelembe vétele mellett – mérlegelési jogkörben meghozott döntés.

A hatályos jogszabályi rendelkezések lehetőséget biztosítanak arra, hogy egy magyar állampolgár kérelmezze születési családi és/vagy utónevének megváltoztatását, azonban a névváltoztatás csak a törvényi keretek között engedélyezhető.

[10] A felperes kérelemben előadott indoka önmagában nem különös méltánylást érdemlő körülmény, hiszen nem csak egy idegen hangzású, a magyar családnév rendszerébe nem illeszkedő név felvételével érhető el a felperes által elérni kívánt cél.

[11] Hivatkozva az At. 44. § (3) bekezdésére és 50. § (2) bekezdés d) pontjára előadta, hogy megállapította, a kérelmezett „Stefán” és a „Viktor” névanyakönyvezhető férfi utóneveknek minősülnek. Ugyanakkor azt is megállapította, hogy a felperes kérelme nem irányult kizárólag születési utónevének megváltoztatására, hiszen a kérelme szerint a családi és az utónevét egyszerre kívánja megváltoztatni érzelmi okokból. Amennyiben azonban a felperes kérelme alapján csak az utóneve megváltoztatásáról döntene, akkor egy esetleges újabb névváltoztatási kérelmének elbírálása az At. 49. § (4) bekezdés d) pontja szerinti 5 éven belüli névváltoztatás tilalmába ütközne. Erre tekintettel annak ellenére, hogy a „Stefán” és a „Viktor” név szerepel a férfi utónévjegyzékben, a felperes teljes körű akarata nem valósulhatna meg, amennyiben kérelmének csak ezt a részét engedélyezné, így a kérelem teljes elutasításáról döntött.

A felperes keresete

[12] A felperes az alperes határozatával szemben keresetet terjesztett elő, amelyben – tartalma szerint – annak megsemmisítését és az alperes új eljárásra kötelezését kérte.

[13] Álláspontja szerint téves az az alperesi álláspont, miszerint a „Bentor” név a magyar családnevekhez nem idomul, ugyanis pl. a „Bujtor” magyar családnev. A „Bentor” név tulajdonképpen a „Bujtor” egyik változata, amely valakire/valakinek a cselekedetére jellemző magyar megszólítás.

[14] Előadta, kérelme benyújtása előtt több magyar állampolgár véleményét is kikérte a „Bentor” névvel kapcsolatban és egyértelműen magyarként értékelték. Még a kérelmét átvevő ügyintéző hölgy is egyetértett a magyar családnevekhez való kapcsolódásával, hiszen rögtön két ősmagyar nyelvben használatos rag és szó kapcsolódik egymáshoz illően.

[15] Véleménye szerint a „Bentor” a jelenlegi, eredeti magyar családnevéhez képest kifejezetten magyar név lehet, amennyiben engedélyezik ezt a részére.

[16] Kérte igazságügyi nyelvész szakértő kirendelését annak megállapítása érdekében, hogy a „Bentor” a magyar hagyományoktól eltérő hangzású, magyartalanul képzett név-e.

Az alperes védekezése

[17] Az alperes a védiratában a kereset elutasítását és perköltsége megállapítását kérte.

[18] Álláspontja szerint a keresetlevélben előadott indokok továbbra sem minősülnek különös méltánylást érdemlő körülménynek egy, a magyar hagyományoktól eltérő hangzású, magyartalanul képzett név – a „Bentor” név – engedélyezésére.

[19] Kifejtette, a felperes lényegében azt vitatja, hogy az általa kitalált „Bentor” név a magyar hagyományoktól eltérő hangzású, magyartalan név volna. Álláspontja szerint nyelvtudományi szakmai kérdésnek minősül annak vizsgálata és megítélése, hogy az engedélyezni kért, kitalált „Bentor” név magyar családi név-e, ezért az nem alapulhat a felperes, vagy az általa megkérdezett „több magyar állampolgár” véleményén, hanem arról az NK adhat állásfoglalást. Az NK szakmai véleménye alapján pedig a „Bentor” név nem tekinthető magyar családnévnek, ezért az arra történő névváltoztatás csak különös méltánylást érdemlő körülmények fennállása esetén engedélyezhető.

A törvényszék döntése és annak jogi indokai

[20] A kereset **alapos**.

[21] A bíróság a közigazgatási perben a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény (a továbbiakban: Kp.) alapján azt vizsgálja, hogy a keresettel támadott közigazgatási cselekmény jogszerű-e, megállapítható-e a felperes vonatkozásában azzal okozott jogsérelem, vagy sem. A jogsérelem bekövetkezhet anyagi jogi és eljárásjogi szabályok megsértésével és megvalósulhat úgy is, hogy a közigazgatási hatóság az alkalmazott jogszabályt tévesen értelmezte, azzal azonban, hogy csak olyan jogszabálysértéseknek van jelentősége, amelyek az ügy érdemi elbírálására kihatóak voltak.

[22] Jogszabálysértő a határozat, ha megalapozatlan, érdemben nem felel meg a jogszabályi előírásoknak, meghozatalakor nem megfelelő jogszabály alkalmazására került sor, vagy a helyesen kiválasztott jogszabályt tévesen értelmezték, a döntés indokolásából nem derül ki a hatóság által megállapított tényállás, a döntés alapjául szolgáló jogszabályi rendelkezés és az abból levont jogi következtetés, vagy a közigazgatási eljárás során olyan jelentős eljárási szabálysértés történt, amely a döntés érdemére is kihat.

[23] A Kp. 2. § (4) bekezdése szerint, ha e törvény eltérően nem rendelkezik, a bíróság a közigazgatási jogvitát a kereseti kérelem, a felek által előterjesztett kérelmek és jognyilatkozatok keretei között bírálja el. A bíróság a fél által előadott

kérelmeket, nyilatkozatokat nem alakszerű megjelölésük, hanem tartalmuk szerint veszi figyelembe.

[24] A Kp. 85. § (1) bekezdése értelmében a bíróság a közigazgatási tevékenység jogszerűségét a kereseti kérelem korlátai között vizsgálja.

[25] A Legfelsőbb Bíróság (Kúria) 2/2011. (V. 9.) KK véleményében foglaltak szerint a kereseti kérelemhez kötöttség elve közigazgatási perben is érvényesül. A bíróság csak a keresetlevélben megjelölt jogszabálysértést vizsgálhatja, kivéve, ha semmisségi okot észlel.

[26] Mindez azt jelenti, hogy a közigazgatási határozat felülvizsgálata iránt indult közigazgatási perekben a bíróság nem terjeszkedhet túl a kereseti kérelemnél és a védíraton.

[27] Az At. 49. § (1) bekezdése szerint magyar állampolgár születési családi és utónevének megváltoztatását – kérelmére – az anyakönyvi szerv engedélyezheti. A névváltoztatást az anyakönyvi szerv jegyzi be az anyakönyvbe.

[28] Az At. 49. § (4) bekezdése értelmében az (5) bekezdésben foglalt esetet kivéve *nem lehet engedélyezni*

- a) a magyar hagyományoktól eltérő hangzású, magyartalanul képzett nevet,
- b) történelmi nevet,
- c) régies írásmóddal írt családi nevet,
- d) az előző névváltoztatás hatálybalépésétől számított 5 éven belül újabb névváltoztatást és
- e) személyhez fűződő jogot sértő családi nevet.

[29] Az At. 49. § (5) bekezdése alapján különös méltánylást érdemlő körülmények fennállása esetén engedélyezhető

- a) a (4) bekezdés a)-c) pontja alá tartozó név és
- b) az előző névváltoztatás hatálybalépésétől számított 5 éven belül újabb névváltoztatás.

[30] *Ezen jogszabályi rendelkezések alapján a bíróságnak a jelen perben elsődlegesen abban a kérdésben kellett állást foglalnia, hogy a felperes által felvenni kívánt „Bentor” név a magyar hagyományoktól eltérő hangzású, magyartalanul képzett név-e és ha igen, úgy vizsgálnia kellett, hogy a felperes által a névváltoztatás iránti kérelmében felhozott érvek, indokok különös méltánylást érdemlő körülménynek tekinthetőek-e.*

[31] A Kp. 78. § (1) bekezdése szerint a bizonyításra a polgári perrendtartás szabályait az e fejezetben foglalt eltérésekkel kell alkalmazni.

[32] A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) 300. § (1) és (2) bekezdése értelmében szakértőt kell alkalmazni, ha a jogvita kereteinek a meghatározásához vagy a perben jelentős tény megállapításához, megítéléséhez különleges szakértelem szükséges. Szakértőként az igazságügyi szakértőkről szóló törvény szerinti szakértőt vagy az abban meghatározott eseti szakértőt lehet alkalmazni.

[33] A Kp. 80. § (1) bekezdése szerint a megelőző eljárásban kirendelt igazságügyi szakértő szakvéleménye a bíróság által kirendelt szakértő szakvéleményének minősül. A perben ugyanazon szakkérdés tárgyában szakértőként elsősorban a megelőző eljárásban kirendelt igazságügyi szakértő alkalmazandó.

[34] Az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX. törvény (a továbbiakban: Szaktv.) 47. § (4) bekezdése alapján a szakvéleménynek tartalmaznia kell

- a) a leletet,
- b) a vizsgálat módszerének rövid ismertetését,
- c) a szakmai ténymegállapításokat,
- d) a szakértő véleményét,
- e) ha az ügyben korábban vizsgálat lefolytatására került sor és a kirendelés erre kiterjed, a korábbi vizsgálatra vonatkozó adatok és megállapítások értékelését,
- f) a módszertani levélre történő utalást, illetve a módszertani levélben foglaltaktól történő eltérés esetén ennek indokait és
- g) az arra való utalást, hogy az igazságügyi szakértő mely szakterületen jogosult szakvéleményt adni illetve, hogy az igazságügyi szakértő vagy más személy eseti szakértőként járt el.

[35] A rendelkezésre álló közigazgatási iratokban fellelhető, az alperes megkeresése alapján nyilatkozó NK 2021. január 21. napján kelt, szám I. iktatószámú levele nem felel meg a fenti jogszabályi rendelkezésnek, ugyanis az mindössze egy mondatot tartalmaz, miszerint a „Bentor” név családnévként nem található meg a magyar családnevek között, nem illeszkedik a magyar családnevek rendszerébe, azonban nem jelöli meg azt, hogy ezen véleményét mely tényekre, milyen kutatási eredményekre alapozza. Ezért – a bíróság álláspontja szerint – az NK levele nem minősül a megelőző eljárásban kirendelt igazságügyi szakértő szakvéleményének figyelemmel arra is, hogy az NK nem az alperes kirendelése, hanem megkeresése alapján foglalt állást.

[36] Mindezekre tekintettel a jelen perben nem volt alkalmazható a Kp. 80. § (1) bekezdése, ezért a bíróság a felperes bizonyítási indítványának eleget téve a Pp. 300. § (1)-(2) bekezdései alapján a perben az szakértőtől (eljáró szakértő: szakértő) igazságügyi nyelvész szakértőt rendelte ki, aki nyelvészeti szakvéleményét 2022. február 23. napán előterjesztette.

[37] A szakértő a rendelkezésére álló szakirodalom, valamint névadási hagyományok alapján vizsgálta meg a „Bentor” mint családi név elfogadhatóságát.

Elemzése során nem foglalkozott a név lehetséges etimológiájával (történetével) és a magyar nyelvhasználók által beleérthető jelentésekkel, naiv névetimológiákkal (pl.: a Ben mint becenév, a tor mint köznév).

[38] A szakértő a 2022. február 14. napján kelt szakvéleményében kifejtette, hogy a „Bentor” név nem szerepel a hagyományos magyar névösszeírásokban (pl.: Kázmér Miklós – Régi magyar családnevek szótára XIV-XVII. század, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1993; Hajdú Mihály – Családnevek enciklopédiája, Tinta, Bp., 2010), amely álláspontja szerint érthető, hiszen a szakirodalomban elsősorban történeti, a Hajdú-könyv esetében pedig a „leggyakoribb mai családnevekről” van szó. Ismeretes azonban, hogy névmagyarosításra, családnév-változtatásra, „névhelyreállításra” sokszor volt példa a magyar nyelv történetében (Farkas Tamás és Kozma István szerk.: A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban, Gondolat, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 2009.) és ezt a felmerülő igényt napjainkban is figyelembe lehet venni.

[39] A szakértő rögzítette, hogy a „Bentor” név létezik (tehát nem erőszakoltan alkotott név), a 15. században a Kanári-szigeteken élő őslakos nép (a guancsok) egyik királya viselte ezt a nevet, névváltozatai: Bentore, Benyomo, Bentorey (forrás: Wikipédia). A „Bentor” nevet ma magyarok által látogatott kanári-szigeteki szálloda (https://www.booking.com/hotel/es/rural-bentor.hu.html?auth_success=1), valamint egy Magyarországon bejegyzett vállalkozás (<https://www.opten.hu/bentor-bt-c0706004298.html>) is viseli.

[40] A szakértő megállapította, hogy idegen eredetű nevek magyar (család) névként való alkalmazása lehetséges, így a „Bentor” név is elfogadható, amennyiben megfelel a magyar nyelv törvényszerűségeinek.

[41] A szakértő szakmai álláspontja szerint – bár a „Bentor” név nem szerepel a vizsgált magyar családnév-összeállításokban – a név létezik (Kanáriszigetek), magyar közegben is ismert (Bentor nevű bejegyzett vállalkozás). Szerkezete nem tér el a magyar szavak, (család)nevek megszokott szerkezetétől, hiszen világosan szótagolható („ben-tor”), harmonikusan kiejthető, nincs benne a magyar nyelvtől idegen hangzótörklődés. A név világosan hangoztatható, magyar fül számára érthető, könnyen leírható.

[42] Kifejtette azt is, hogy a magyar családnevek nagy részére jellemző a hasonló szerkezetű kétszótagosság (csak a hasonló jellegű nevekből példát hozva): Bencze, felperes családi neve, Bende, Benkő, Berkes, Bernáth stb. Szó- és hangszerkezeti analógiaként felhozható a „Bentor”-hoz hasonlító Bujtor (Buj-tor) vagy Kántor (Kán-tor). A „Bentor” név tehát beleilleszthető a hagyományos magyar és befogadott idegen eredetű magyar családnevek rendszerébe és teljes mértékben megfelel a magyar névviselési szabályoknak, legfeljebb használati szokatlansága tűnik fel a magyar közösségben.

[43] Rámutatott, az NK nem vizsgálta meg, hogy a név valóban létező név-e, s nem utalt arra, hogy magyar nyelvi környezetben (szállodanévként és vállalkozás nevéként) már előfordul. Attól, hogy egy név nem szerepel a magyar családnevek között, még nem állítható róla, hogy nem illeszkedik a magyar családnevek rendszerébe. A „Bentor” név felépítése, kétszótagúsága, hangzóinak harmóniája beleillik a hagyományosan ismert magyar családnevek rendszerébe.

[44] A bíróság az alapszakvéleményt azzal a figyelmeztetéssel küldte meg a felek részére a 24. sorszám alatti végzéssel, hogy arra nyolc nap alatt észrevételt tehetnek és amennyiben észrevételt nem tesznek, úgy tekinti, hogy az abban foglaltakat elfogadják.

[45] A felperes az alapszakvéleményt 2022. március 2. napján átvette, azonban arra észrevételt nem tett.

[46] Az alperes a bírósághoz 2022. március 3. napján érkezett 26. sorszám alatti beadványában kifejtette, hogy álláspontja szerint a kirendelt szakértő a szakvéleménye elkészítésekor kizárólag az interneten tájékozódott, a „Bentor” szót beírta a Google keresőbe és az első oldalon talált információkat kigyűjtve állítja, hogy a „Bentor”, mint családi név illeszkedik a magyar családnevek rendszerébe. Arra hivatkozott, hogy a felperes névváltoztatási kérelmének beérkezésekor lefuttatta az interneten a „bentor” szóra a keresést és megtalálta a guancs királyról, a pusztaszabolcsi Bentor Bt.-ről és a kanári-szigeteki szállodáról szóló azon információkat, amelyekre a szakértő a szakvéleményében is hivatkozott. Az interneten arra vonatkozó adatot azonban nem talált és ez a szakértői véleményben sem szerepel, hogy a „Bentor” akár külföldön, akár hazánkban előfordult-e valaha családi névként.

[47] Összességében az az álláspontja, hogy a beszerzett szakvélemény az internetről kigyűjtött, hiteles források megjelölését mellőző szakvélemény.

[48] Előadta, tudományos (nyelvtudományi, névetimológia, névtani) kérdések megválaszolására nem jogosult, ezért a nyelvészeti szakvélemény egyidejű megküldésével ismételten az NK álláspontját kérte és beadványához csatolta annak részletes állásfoglalását, amelyben az NK magyar és külföldi forrásokra hivatkozva rámutat a szakértői vélemény felületességére, megalapozatlanságára.

[49] Az alperes által a 26. sorszámú beadványához csatolt, az szám2. iktatószámú levele szerint a beszerzett szakvélemény bizonytalan forrásokat használ, érvelése szakmailag felületes, ezért az egészében megalapozatlan.

[50] Az NK véleménye szerint szakmailag téves a szakértőnek az a végkövetkeztetése, miszerint minden olyan szó, amely tulajdonnévként szerepel, az már családnév lehet. A családnév, mint a tulajdonnevek egyik nagy csoportja,

az egyén egyik identifikáló hivatalos névformája, igen hosszú, több évszázad alatt alakult ki és elkülöníthetünk különféle családnévtípusokat. E folyamat leírása, kutatása, a magyar családnevek csoportjainak bemutatása igen gazdag tudományos szakirodalommal rendelkezik, amellyel a nyelvtörténeti, illetve a névtörténeti kutatások foglalkoznak. Az, hogy az interneten az első találatok között felbukkanó pusztaszabolcsi Bt. neve megegyezik a kérelmezett névalakkal, még nem bizonyíték arra, hogy az családnév lenne. Egyebekben megtudta, hogy a Bt. nevét a tulajdonos a két gyermekének keresztnévéből szóvegyüléssel alkotta meg: Bence + Viktor > Bentor.

[51] Az NK álláspontja szerint abból, hogy valahol volt egy király a XV. században valamilyen (egzotikus) néven, még nem következik egyenesen az, hogy a mai Magyarországon ebből családnév legyen. Még akkor sem, ha annak jó hangzása van, jól szótagolható.

[52] Hasonlóképpen nem tartotta elfogadható érvnek a Booking.com-ról származó szállodanév azonosságát sem.

[53] Az NK előadta, hogy amikor Utónévbizottsága egy-egy kérelmezett családnévről szakvéleményt ad, akkor igen körültekintően, számos szakirodalmat felhasználva hozza meg a döntését. A legalapvetőbb felhasznált tudományos munkák között szerepelnek azok a művek, amelyeket a szakértő is felsorolt (Kázmér Miklós 1993. Régi magyar családnevek szótára. MV-XVII. század. Bp.; Hajdú Mihály 2010. Családnévek enciklopédiája. Tinta Kiadó. Bp.). De felhasználja Hajdú Mihály 2012. Újmagyarkori családneveink tára XVIII-XXI. század. Adatok I. Bp., című kiadványt is, amely 375565 családnévet tartalmaz és felöleli a magyar családnévkinset II. József 1787. évi rendeletétől egészen napjainkig. A felsorolt szakirodalmak mellett számos külföldi családnévszótárt is használ, így pl. a Dudenverlag által kiadott Familiennamen szótárt, illetve több angol, szláv családnévszótárt is. Arra hivatkozott, hogy ha a rendelkezésére álló források alapján nem tud dönteni, akkor külföldi nyelvész kollégákat von be és tőlük kér szakértői segítséget. A „Bentor” családnév esetében is kért szakvéleményt Richard Coates professzortól, aki a bristoli egyetem oktatója (Bristol Centre for Linguistics University of the West of England, honlap: <https://people.uwe.ac.uk/Person/RichardCoates>). A professzor több éven keresztül a nemzetközi névtani társaság (International Council of Onomastic Sciences) titkára, illetve elnöke is volt, illetve a 2016-ban megjelent, 45 000 családnévet tartalmazó Oxford Dictionary of Family Names in Britain and Ireland több kötetes szótár egyik szerzője, szerkesztője. A „Bentor” családnév létéről azt írta, hogy az összes rendelkezésére álló feljegyzést átnézte és semmi lényegeset nem talált ezzel a vezetéknevvvel kapcsolatban. Valójában alig talált ilyen esetet. Nagy-Britanniában valószínűleg ez a névalak csak más hasonló nevek átírás hibája alapján keletkezett. Néhány adatot talált Georgiában (USA). Ami érdekes, hogy ezek közül a legtöbb családnévnél zsidó keresztnévek szerepelnek.

[54] Coates professzor adatait figyelembe véve valóban a zsidó családnevek között fellelhető a „Ben Tor” alak úgy, hogy a „Ben” itt a „fia” jelentést hordozza, vagyis a családnév jelentése „Tor fia”. Azonban a „Bentor” családnevet kérelmező nem ezt a családnevet kérte, hanem a maga által kitalált, a jelenlegi felperes családi neve családnevének első szótagjából és egy idegen eredetű főnévből akar családnevet kreálni. Álláspontja szerint a nyelvészeti szakértőnek ezt kellett volna elsősorban véleményeznie, mert ilyen családnevek aligha vannak a történeti vagy mai névállományban. Önkényesen megalkotott, mindenféle nyelvészeti szabályosságot nélkülöző hangsoroknak lehetnek alaki egyezéseik más, az interneten megtalálható tulajdonnévtípusokkal, azonban ez – a névtudomány alapvető szabályait, hiteles szakmai érveit figyelembe véve – semmiképpen sem fogadható el, még akkor sem, ha erről tudományosan megalapozatlan igazságügyi szakvélemény készül.

[55] A kirendelt szakértő az alperes és az NK észrevételére reagálva a 31. sorszám alatti beadványában kifejtette, hogy a megelőző közigazgatási eljárásban az NK állásfoglalása mindössze három sor volt, amelyből nem derült ki, hogy milyen vizsgálatot végzett, mi alapján mondott véleményt.

[56] Előadta, a bíróság kirendelő végzése alapján három kérdésre kellett részletes, tudományos választ adnia, amelyet megtett. Sem az alperes, sem az NK szakvéleményre tett észrevétele nem tér ki ezen válaszokra és nem is cáfolja azokat.

[57] Rámutatott, szakvéleményében nem szerepel a „tulajdonnév” szó, tehát nem állította, nem állíthatta azt, hogy „minden olyan szó, amely tulajdonnévként szerepel, az már családnév lehet”. Ezzel szemben azt állította, hogy a családnév-változtatás lehetséges, amelyet fenntart. Hozzátette, a névkészlet, így a családnév-készlet nem lezárt, nem statikus, hanem változtatható, módosítható, gazdagítható, szegényíthető. Tehát az, hogy egy név nem szerepel listákban (családnév-összeírásokban), nem lehet kizáró ok annak esetleges elfogadhatóságára. Éppen azért van szükség tudományos állásfoglalásra, hogy a változó névkészlet jó irányban fejlődjön, a magyar nyelvben szokatlan, idegen formákat ne erősítsük, viszont, ha valakinek történeti-esztétikai-lélektani stb. okból változtatási kérése van, azt alaposan, türelmesen megvizsgáljuk.

[58] Alapszakvéleményét a magyar névtan legnagyobb alakjának, Hajdú Mihály néhány sorával egészítette ki, amelyek szerint „Névcserék, névváltozások és névváltoztatások mindig voltak és mindig lesznek. Életünk minden szakaszában és társadalmunk minden szintjén érintenek bennünket ezek a névcserék.”, „a sokszor felhánytorgatott szabálytalan vagy éppen nevetséges nevek mellett gazdagodott is családnévkincsünk a névváltoztatások által”, „a magyar névkincsnek elemi részei az idegen nevek is” stb. (A névváltozások és névváltoztatások rendszere, 29-40. In: Farkas Tamás és Kozma István: A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban. Gondolat-MNYT, Budapest, 2009).

[59] Kifejtette továbbá, maga az NK is elismerte, hogy áttekintette a legalapvetőbb tudományos munkákat és amikor azokban nem találta nyomát a „Bentor” névnek a világhálóra fordult. A 21. századi tudományban a világháló alapvető forrás, de értelemszerűen tudományos kritikával kell az azon szereplő adatokat kezelni. A világhálót kizárólag példák gyűjtésére használta.

[60] Rámutatott, nem azt állította, hogy a „Bentor” családnév azért illeszkedik a magyar családnevek rendszerébe, mert a világhálón vannak rá tulajdonnévi adatok. A „Bentor”-t, mint lehetséges magyar családnevet magyar nyelvtudományi-névtani (onomaszilológiai) indokok (érvek) alapján javasolta. Ezek az indokok a következők voltak: szerkezete nem tér el a magyar szavak, (család)nevek megszokott szerkezetétől, a „ben-tor” világosan szótagolható, harmonikusan kiejthető, nincs benne a magyar nyelvtől idegen hangzótörődés, a név világosan hangoztatható, magyar fül számára érthető, könnyen leírható, a magyar családnevek nagy részére jellemző a hasonló szerkezetű kétszótagosság. Ezekre nem érkezett kritikai észrevétel az alperes és az NK részéről.

[61] Megismételte, a „Bentor” név beleilleszthető a hagyományos magyar és befogadott idegen eredetű magyar családnevek rendszerébe és teljes mértékben megfelel a magyar névviselési szabályoknak, legfeljebb használati szokatlansága tűnik fel a magyar közösségben.

[62] Kiemelte, a bíróság kirendelő végzése alapján nem volt feladata annak vizsgálata, hogy a „Bentor” név előfordult-e valaha családi névként.

[63] Álláspontja szerint az NK – alperes által újabban csatolt, kiegészített – válasza alapján kiderül, hogy a „Ben Tor” a zsidó családnevek között fellelhető alak, vagyis ha az alperes vagy a bíróság számára az a döntő kérdés, hogy létezik-e a név, akkor az NK kiegészítő szakvéleménye megadja rá a választ: létezik.

[64] A felperes a szakértő 31. sorszámú nyilatkozatára észrevételt nem tett, míg arra az alperes a 32. sorszámú beadványában részletesen reagált, amelyben előadta, hogy álláspontja szerint a kirendelt szakértő elsődleges feladata annak a kérdésnek a megválaszolása volt, hogy a felperes által kérelmezett „Bentor” név családi név-e, van-e adat a név hazai vagy külföldi előfordulására. A névváltoztatás, mint fogalom azt jelenti, hogy a kérelmező anyakönyvbe bejegyzett születési családi és/vagy utóneve – megfelelő indoklás és egyéb törvényi feltételek fennállása esetén – megváltoztatásra kerül egy másik családi és/vagy utónévre. Álláspontja szerint egy kérelmezett családi név vonatkozásában először azt kell tisztázni, hogy a kérelmezett családi név előfordul-e a hazai vagy külföldi családnevek között, vagyis vizsgálni kell azt, hogy az adott név családi név-e. Ezt követően kerülhet csak megállapításra az, hogy a létező családi név illeszkedik-e a magyar családnevek rendszerébe.

[65] Álláspontja szerint, ha bármilyen hiteles forrást felhasználva a szakértő adatot talált volna arra, hogy egy létező családi névről van szó, akkor – a kutatása eredményétől függően – három választ adhatott volna a feltett kérdésre:

1. A Bentor családi név magyar eredetű családi név, ezért nyelvtudományi szempontból támogatható a név felvételének engedélyezése.
2. A Bentor családi név esetleges magyar eredetét hiteles forrás nem támasztja alá, azonban a Bentor családi név hazai előfordulása bizonyított (pl. bizonyos megyékben elterjedt).
3. A Bentor családi név nem magyar név, eredete bizonytalan, azonban külföldön szórványosan előfordul.

[66] A 2. és 3. válasz esetén azt kell(ene) az At. 49. § (4) bekezdésének alkalmazásakor vizsgálni, hogy a felperes a névváltoztatási kérelmében feltárt-e olyan adatot, hivatkozott-e olyan tényre, esetleg csatolt a kérelméhez olyan okirati bizonyítékot (pl. külföldi névváltoztatási okirat), amelyre tekintettel engedélyezhető lenne a Bentor név felvétele.

[67] Álláspontja szerint az At. rendelkezéseiből egyértelműen kiténik az a jogalkotói szándék, amely a névváltoztatással összefüggésben a magyar családi neveket preferálja. E körben hivatkozott az Alkotmánybíróság 58/2001. (XII. 7.) AB határozatában foglaltakra.

[68] Egyetértett a kirendelt szakértő azon megállapításával, miszerint a családnévkészlet nem statikus, hanem változó, azonban egy-egy családi név meghonosodásához időre van szükség, egy idegen névnek a magyar névkincsbe történő beépülése nem egyik napról a másikra történik.

[69] Hivatkozott Hajdú Mihály – Családnevek enciklopédiája című kiadványára, amely szerint a „Novák” tulajdonságra utaló szláv név. Függetlenül a név szláv eredetétől, a lakosság nagymértékű migrációja (népmozgalma) révén terjedt el Magyarországon. Azaz, a „Novák” név meghonosodott, elterjedt, beépült a családnév készletünkbe egy hosszú folyamat eredményeként (a szerző szerint először ragadványnévként volt ismeretes, majd ebből alakult át családi névvé). Ennek ismeretében egy névváltoztatási kérelem elbírálásakor a hatóság nem tagadhatja meg a Novák családi név felvételére irányuló kérelem teljesítését pusztán azon az alapon, hogy nem egy tisztán magyar eredetű családi névről van szó. Ugyanakkor a névváltoztatásnak, mint közigazgatási hatósági eljárásnak nem fő célja a családnévkészlet „mesterséges” bővítése olyan szavakkal, amelynek családnévként történő előfordulására a szakértő adatot nem tudott kimutatni. A hatóságnak nem az a célja, hogy minden magyar állampolgár a gyakorinak számító magyar családnévek (Kis, Kovács, Nagy, Szabó) közül válasszon magának új családi nevet, de az At.-ben megjelenő jogalkotói szándéknak az érvényre juttatása, miszerint preferálni kell a magyar családi neveket, ténylegesen

kiemelt célja, egyben hatóságként kötelessége is. A szakértő által hivatkozott három nyelvész (Hajdú Mihály, Farkas Tamás, Kozma István) tudományos munkáiból idézett három bekezdés egy szöveggörnyezetből kiragadott néhány sor. Semmi újdonság nincs abban, hogy „a magyar névkincsnek elemi részei az idegen nevek is”. Ezt a tényt maga sem vitatja, ez a megállapítás egyezik azzal, amelyet a Novák családi név kapcsán fent leírt.

[70] Utalt arra, hogy jelenleg 13 népcsoport minősül honosnak Magyarországon, közöttük olyan nemzetiségekkel (pl. görög, bolgár, lengyel), amelyek anyországa a magyartól teljesen eltérő névviselési szabályozással rendelkezik. Ebből az aspektusból megközelítve a szakértő a görög Dulukitakis, a bolgár Szlavov vagy a lengyel Sikorska névről is megállapíthatná, hogy teljesen illeszkedik a magyar családnevek rendszerébe pusztán azon az alapon, hogy a magyar névkincsnek elemi részei az idegen nevek.

[71] Álláspontja szerint a szakértő áttekintve az NK által legfontosabbnak tartott három forrást és arra a következtetésre jutott, hogy a „Bentor” ezekben a forrásokban nem található. Ezt követően pedig a Google kereső segítségével „próbálta” igazolni a név létezését rögtön a szakvéleménye első oldalán. A kirendelt szakértő tehát egyértelműen állást foglalt arról a szakvéleményében, hogy a „Bentor” egy családi név, amelynek igazolására hozta az internetről szerzett három példát és a szakvéleményét is erre a három „találatra” építette fel. Hiteles forrással azonban a „Bentor” családi névként történő előfordulását alátámasztani nem tudta, ezt az NK tette meg egy angol professzor segítségével, amikor is forrást találtak a felperes által kérelmezett név „Ben Tor” alakban történő előfordulására a héber nevek között.

[72] Álláspontja szerint a szakértő érvelése alapján a sátor, a lator, a fintor és a botor szóból is kreálhatnánk családi nevet, hiszen a „sá-tor”, a „la-tor”, a „fin-tor” és „bo-tor” szó is világosan szótagolható, könnyen leírható.

[73] Meglátása szerint a kirendelt szakértőnek azt a kijelentését, miszerint „a Bentor név létezik” nem sikerült forrásokkal alátámasztania.

[74] Előadta, a felperes névváltoztatási kérelmének elbírálása szempontjából a legfontosabb kérdés, hogy a „Bentor” szó létező családi név-e. Az NK erre a kérdésre megadta a választ azzal, hogy sikerült forrást találnia arról, hogy a „Ben Tor” a zsidó (héber) családnevek között fellelhető alak, azonban ennek külföldi elterjedtségéről csak annyit tudott megállapítani Richard Coats professzor adataira támaszkodva, hogy zsidó személyneveknél jelent meg és csak szórványosan fordul elő külföldön.

[75] Arra hivatkozott, hogy nyilvántartása szerint 1996-tól – a névváltoztatási szakterületen a gépi iktatás bevezetése óta eltelt időben – sem a „Bentor” sem

a „Ben Tor” forma nem került engedélyezésre egy alkalommal sem. Ugyanakkor engedélyezésre kerültek az alábbi héber családi nevek Izraelben élő, izraeli-magyar kettős állampolgárok számára: Ben Dov, Ben Porath, Ben-Shalom, Ben-Tal, Ben-David, Ben-Or, Ben-Nun, Ben-Tsur, Ben-Yaacov, Ben-Shmuel.

[76] Egy héber vagy bármilyen más idegen eredetű családi név felvétele a hatályos jogi szabályozás szerint különös méltánylást érdemlő körülmény figyelembe vételével engedélyezhető magyar állampolgár számára. Névváltoztatási eljárásban a hatóságnak azt kell vizsgálnia, hogy a kérelmező hivatkozott-e olyan tényre, adatra, élethelyzetre a kérelmében, amelyet méltányolható körülményként lehet értékelni. A különös méltánylást érdemlő körülmény fogalmát az At. nem definiálja, a jogalkotó példálózó, segítő felsorolást nem adott, nyilván annak okán, hogy ezen különös méltánylást érdemlő körülmények felleltározhatatlanok. Mindig az adott ügy összes lényeges körülményének vizsgálata során kell megállapítani a szükségesség-arányosság tesztjét alapul véve, hogy az ügyfél által előadott körülmények kimerítik-e a különös méltánylást érdemlő körülményt. Ezért is képezi a névváltoztatási kérelem kötelező tartalmi elemét az indokolási rész. Mindenképpen különös méltánylást érdemlő körülményként értékelhető, ha a kérelmező egyenesági felmenője viselte a kérelmezett nevet, vagy az ügyfél egy másik állampolgárságának megfelelő családi név felvételét kérelmezi.

[77] A kirendelt szakértő a 36. sorszám alatti beadványában reflektált az alperes 32. sorszámú beadványára, azonban az érdemi kiegészítést, újabb adatot, információt nem tartalmaz az alapszakvéleményéhez és a 31. sorszám alatti nyilatkozatához képest. Erre tekintettel a bíróság nem tartotta szükségesnek, hogy arra a felek további észrevételt tegyenek, illetve azokat bevárja, mert az a per indokolatlan elhúzódásához vezetett volna.

[78] *A bíróság az igazságügyi nyelvész szakértő szakvéleményével kapcsolatban felhozott alperesi érvek vonatkozásában az alábbiakban foglalja össze álláspontját:*

[79] A bíróság mindenekelőtt arra mutat rá, hogy az alperes elsődlegesen az At. 49. § (4) bekezdés a) pontjára hivatkozva utasította el a felperes névváltoztatás iránti kérelmét, a közigazgatási perben a bíróságnak pedig azt kell vizsgálnia, hogy az alperes döntése jogszerű-e, közelebről azt, hogy a feltárt tényállás alapján a vonatkozó jogszabályi rendelkezések helyes értelmezésével és alkalmazásával hozta-e meg döntését.

[80] Itt szükséges kiemelni, hogy az At. 49. § (4) bekezdés a) pontja alapján az vizsgálendő, hogy a felperes által felvenni kívánt „Bentor” név a magyar hagyományoktól eltérő hangzású, magyartalanul képzett név-e vagy sem, vagyis azt, hogy az a hangzása és képzése miatt eltér-e a magyar hagyományoktól vagy sem és nem azt, amit az alperes minden jogszabályi alap nélkül állít, hogy az családi név-e, létezik-e/előfordult-e valaha is akár külföldön, akár hazánkban családi névként.

[81] Az alperes ezzel tulajdonképpen azt állítja, hogy családi névként csak a magyar családi nevek között már létező családnevet lehet felvenni, vagy olyan nevet, amely valaha előfordult már hazánkban, vagy külföldön családi névként, azonban ennek jogszabályi alapját nem jelölte meg. Az alperes nem jelölte meg azt a jogszabályi rendelkezést, amely alapján a felperes névváltoztatási kérelmének elbírálása során a legfontosabb kérdés az, hogy a „Bentor” szó létező családi név-e. Amennyiben azonban mégis ez lenne a tisztázandó kérdés, úgy maga az NK adott erre választ akkor, amikor – Richard Coates professzor segítségével – feltárta, hogy a felperes által kérelmezett név „Ben Tor” alakban történő előfordulása a héber nevek között fellelhető, vagyis létező családi név. Ebből a szempontól irreleváns annak jelentéstartalma.

[82] A bíróság véleménye szerint az alperes túlterjeszkedett a vonatkozó jogszabály normaszövegén és olyan feltételek fennállását várta el a felperes által felvenni kívánt családnév tekintetében (a magyar családi nevek között már létező, ott előforduló legyen), amelyet a jogszabály nem követel meg.

[83] A bíróság álláspontja szerint az At. 49. § (4) bekezdés a) pontja alapján vizsgálandó kérdésre a kirendelt szakértő választ adott, hiszen kifejtette, hogy a „Bentor” szó szerkezete nem tér el a magyar szavak, (család)nevek megszokott szerkezetétől, mert világosan szótagolható („ben-tor”), harmonikusan kiejthető, nincs benne a magyar nyelvtől idegen hangzótörődés, az világosan hangoztatható, magyar fül számára érthető, könnyen leírható. A szakértő álláspontja szerint ez a szó/név már csak azért is megfelel a magyar hagyományoknak, mert kétszótagú, amely jellemző a magyar családnevek nagy részére (pl.: Bujtor, Berkes, Benkő, Bende stb.).

[84] A bíróság egyetértett a kirendelt szakértő fenti álláspontjával, ugyanis a „Bentor” szó/név megfelel a magyar nyelv törvényszerűségeinek, megfelelő arányban található benne magán- és mássalhangzó, azaz nincs benne hangzótörődés, ezáltal könnyen kiejthető és szabályosan szótagolható is. A „Bentor” szó/név formája a magyar nyelvben nem szokatlan, az nem idegen, ezért az beilleszthető a hagyományos magyar és befogadott idegen eredetű magyar családnevek rendszerébe és teljes mértékben megfelel a magyar névviselési szabályoknak, férjzett alakú családi névként („Bentorné”) is megfelel a fenti kritériumoknak.

[85] Mind a kirendelt szakértő, mind az alperes és az NK egyetértett abban, hogy a névkészlet, így a családnév-készlet nem statikus, hanem változó. Erre tekintettel helyesen érvelt a kirendelt szakértő akként, hogy csak azért, mert egy név nem szerepel listákban (családnév-összeírásokban), még nem állítható róla, hogy nem illeszkedik a magyar családnevek rendszerébe és ez nem lehet kizáró oka a név elfogadhatóságának. Önmagában ugyanis az a tény, hogy a „Bentor” név a magyar családnevek között nem szerepel, nem bizonyítja azt, hogy a „Bentor” név hangzása és képzése miatt eltérne a magyar hagyományoktól.

[86] A bíróság határozott álláspontja az, hogy a „Bentor” név felépítése, kétszótagúsága, hangzóinak harmóniája miatt beleillik a hagyományosan ismert magyar családnevek rendszerébe, oda felvehető.

[87] Az alperes iratellenesen állította azt, hogy a kirendelt szakértő a szakvéleménye elkészítésekor kizárólag az interneten tájékozódott, hiszen abban a szakértő több olyan forrást, tudományos enciklopédiát és a vonatkozó tárgykörben született könyvet is megnevezett (pl.: Kázmér Miklós – Régi magyar családnevek szótára XIV-XVII. század, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1993; Hajdú Mihály – Családnevek enciklopédiája, Tinta, Bp., 2010; Farkas Tamás és Kozma István szerk.: A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban, Gondolat, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 2009.), amelyeket maga az NK is hivatkozott, azokat forrásként használta, ezért tényszerűen nem állítható, hogy a perben beszerzett szakvélemény az internetről kigyűjtött, hiteles források megjelölését mellőző, azokat nem tartalmazó szakvélemény lenne. Egyebekben az alperes a 32. sorszámú beadványában maga is elismerte, hogy a kirendelt szakértő áttekintette az NK által legfontosabbnak tartott három forrást.

[88] E körben a bíróság arra mutat rá, hogy a kirendelt szakértő az interneten talált információk alapján nem azt kívánta igazolni szakvéleményében, ami nem volt feladata, hogy a „Bentor” név családi név, az ilyenként létezik és illeszkedik a magyar családnevek rendszerébe, hanem pusztán azt, hogy az nem egy erőszakkal kreált név és a világhálót kizárólag példák gyűjtésére használta.

[89] A bíróság meg kívánja jegyezni, hogy az alapszakvéleményben nem található olyan megállapítás vagy végkövetkeztetés, miszerint minden olyan szó, amely tulajdonnévként szerepel, az már családnév lehet, ezt az NK tévesen állította.

[90] A perben beszerzett szakvélemény végkövetkeztetését, miszerint a „Bentor” név a magyar hagyományoktól nem eltérő hangzású, nem magyartalanul képzett név az alperes megalapozott szakmai érvekkel megcáfolni nem tudta, megalapozott szakmai ellenérveket nem hozott fel a „Bentor” név hangzása és képzése tekintetében.

[91] A fent kifejtettek alapján a bíróság a nyelvész szakértő szakértői véleményt mint aggálytalan, közérthető, logikust, teljeskörűt és mindenre kiterjedőt ítélkezése alapjául elfogadta és az alapján megállapította, hogy a „Bentor” név hangzása és képzése alapján nem tér el a magyar hagyományoktól, ezért az beleilleszthető a hagyományos magyar és befogadott idegen eredetű magyar családnevek rendszerébe és teljes mértékben megfelel a magyar névviseelési szabályoknak, ezért annak felvétele engedélyezhető.

[92] Erre tekintettel a bíróságnak már nem kellett vizsgálnia azt, hogy a felperes által a névváltoztatás iránti kérelmében felhozott érvek, indokok különös méltánylást érdemlő körülménynek tekinthetők-e, mert az At. 49. § (5) bekezdésének alkalmazandósága – a fent kifejtetek miatt – fel sem merült.

[93] Mindezek alapján a bíróság az alperes keresettel támadott határozatát megsemmisítette és az alperest új eljárásra kötelezte a Kp. 89. § (1) bekezdés b) pontja alapján.

[94] Az alperesnek a megismételt eljárás során abból a tényből kell kiindulnia, hogy a felperes által felvenni kívánt „Bentor” név a magyar hagyományoktól nem eltérő hangzású, nem magyartalanul képzett családinév, ezért a felperes névváltoztatás iránti kérelmét mind a családi név, mind az utónév tekintetében engedélyeznie kell.

Záró rész

[95] Az alperes pervesztes lett, azonban teljes személyes illetékmentessége miatt a 30 000 Ft tételes eljárási illeték az állam terhén marad. [Kp. 35. § (1) bekezdése folytán alkalmazandó, a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.) 102. § (6) bekezdése, az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény 4. § (1) bekezdésének második mondata, 5. § (1) bekezdés c) pontjának 1. első fordulója, 45/A. § (1) bekezdése]

[96] Mivel az alperes pervesztes lett, ezért a Pp. 80. §-a és 83. § (1) bekezdése alapján köteles a felperes által előlegezett szakértői díj felperes részére történő megfizetésére. A bíróság ezt meghaladóan nem állapított meg perköltséget a felperes részére, mert azt nem igényelt és nem számított fel.

[97] Az ítélet elleni fellebbezési jogot a Kp. 99. § (1) bekezdése zárja ki.

Szeged, 2022. április 19.

dr. Böröcz Judit s. k.
bíró

Forrás

Bírósági határozatok gyűjteménye: <https://eakta.birosag.hu/anonimizalt-hatarozatok>.
Letöltés: 2022. május 1. (A jogszabály szerint eredeti, változatlan formában adjuk közre. A szerk.)